KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 25 — 1991 — ČÍSLO 5

OBSAH

MASÁR, I.: O klasifikácii a systéme pojmov 129
HORECKÝ, J.: O súčasnej jazykovej terminológii 135
DVONČ, L.: Športové výrazy na *-bal, -bol* v slovenčine a češtine 139
HORŇANSKÝ, I.: Exonymá a kartografická prax 144
PETROVSKÝ, A.: Názvoslovie námorného práva 148

Diskusie

ŠVEC, Š.: Školská sústava a národný systém vzdelávania . 176

Rozličnosti

Pôvod a význam slova *auditor*. J. Horecký 179
Osobitný význam slovies *poznať* a *spoznať*. J. Pavlovič . 180
Opasková taška, ľadvinka. K. Hegerová 181

Správy a posudky

Súčasný pohyb v toponymii. M. Považaj 183
Slovenský Nový život v Juhoslávii. M. Pisárčiková . 186
Metafora z rozličných pohľadov. E. Pícha 188

Spytovali ste sa

Prútikár — prútikárka — prútikáriť — prútikárstvo. M. Považaj 190

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 25 - 1991 - ČÍSLO 5

O klasifikácii a systéme pojmov

IVAN MASÁR

Na preniknutie do hĺbky akéhokoľvek predmetu, procesu, javu, teda na jeho poznanie a následné ovládnutie je potrebná primeraná metóda. Vo vede je azda najstaršou a najjednoduchšou metódou klasifikácia (usporadúvanie, triedenie) skúmaného materiálu.* Je to východisko na formulovanie teórie, bez ktorého nemožno odkrývať kauzálne vzťahy medzi predmetmi (vecami) a javmi. Keď chceme potvrdiť jestvovanie skupiny či triedy niečoho, musíme rozoznať spoločný a najtypickejší prvok alebo zložku tejto skupiny (triedy), napr. stavec pre stavovce, tvar pre ohybné slovné druhy, motor pre motorové vozidlá, princíp bezmotorovosti pre bezmotorové vozidlá ap. Klasifikácia predpokladá rozlišovanie menších celkov, ktoré sú charakteristické pre väčší celok, t. j. pre skupinu či triedu. Rozsah triedy je určovaný množstvom ekvivalentných predmetov, obsah triedy sa určuje tým, čo je predmetom spoločné (ich vlastnosť, kvalita). Ak sa o konkrétnom predmete jeho preskúmaním zistí, že patrí do určitej triedy, znamená to toľko, že má určité vlastnosti. Predmet sa však dostačujúco neurčí tým, že sa nájde jedna jeho trieda, pretože v skutočnosti je každý predmet „prvkom väčšieho množstva tried a má viac vlastností" a „klasifikačne sa určuje ako priesečník všetkých týchto tried a ako jednota všetkých týchto kvalít" (Filkorn, 1956, s. 62–63). Zmyslom a cieľom klasifikácie je zistiť v klasifikovanom súbore nejakú pravidelnosť, poriadok, spolupatričnosť, protikladnosť, vzťahy podobnosti, zhody (ekvivalencie) ap.

*V článku sa termínom *klasifikácia* rozumie klasifikačný proces. Osobitne na to upozorňujeme preto, že klasifikácia sa chápe aj ako výsledok tohto procesu a potom aj ako jeho výskum (porov. Rozova, 1986, s. 6).

Klasifikáciou pojmov konkrétneho vedného alebo výrobného odboru sa zisťujú vzťahy medzi pojmami (termínmi). Z týchto vzťahov je pre klasifikačnú aj ďalšiu terminologickú prácu najdôležitejší vzťah *rod – druh*. Ten sa manifestuje pri väčšine termínov so zhodným alebo nezhodným prívlastkom. Napríklad v dvojslovnom termíne *hydraulické čerpadlo* je hydraulika druhovým znakom konkrétneho čerpadla. Medzi pojmami (termínmi) *čerpadlo – hydraulika* jestvuje vzťah *rod – druh*. Podobný vzťah je medzi prvkami termínov *brzda na ručnú reguláciu, brzda na samočinnú reguláciu: brzda* je rodový pojem, *ručná regulácia, samočinná regulácia* sú druhové znaky. Isté množiny termínov zviazané vzťahom *rod – druh* zisťujeme prakticky v každom relatívne kompletnom súbore termínov z ktorejkoľvek oblasti. Uvedieme aspoň jeden príklad za všetky – nasledujúcu množinu geometrických termínov: *čiara* (rodový pojem) – *hrubá čiara, tenká čiara, vlasová čiara, čiarkovaná čiara, bodkovaná čiara, bodkočiarkovaná čiara* (druhové pojmy). Je potrebné zdôrazniť, že pomenovanie rodového pojmu sa vždy nemusí takto pravidelne opakovať v pomenovaniach druhových pojmov. Napr. druhové pojmy *diagram, lineárny diagram, plošný diagram, náčrt* neobsahujú rodový pojem *čiara*, a predsa na základe klasifikácie k nemu patria (porov. Matematická terminológia, 1984, s. 148).

Termíny so vzťahom *rod – druh*, ale aj inými vzťahmi sa pri klasifikácii zaraďujú do viacerých skupín, pričom kritériom na zaradenie je vzťah medzi určujúcim a určovaným prvkom termínu. Iné základné vzťahy, ktoré treba pri klasifikácii odkrývať, sú napr. tieto:

a) pri predmetoch celok – časť *(súprava ihiel)*, časť – celok *(rám vozňa)*, vec – závislosť alebo spojitosť *(pneumatické kladivo)*, obal – obsah *(plynová komora)*, predmet – proces *(produkt žiarenia)*;

b) pri procesoch proces – predmet procesu *(frézovanie obrobku)*, proces – predmet vykonávajúci proces *(zdvih valcov)*, proces – prostredie *(vákuové zváranie)*, proces – časť procesu *(ochládzanie pri zmrazovaní)*, proces – zisťovanie vlastnosti vzniknutej počas procesu *(testovanie zrážavosti)*;

c) pri vlastnostiach vlastnosť – predmet *(hustota cementu)*, vlastnosť – proces, proti ktorému vlastnosť pôsobí *(koróziovzdornosť, odolnosť proti korózii)*, vlastnosť – proces, ktorý ju spôsobuje *(nerovnomernosť snímania)*;

d) pri veľkosti veľkosť – predmet, ktorého sa veľkosť týka *(hrúbka muriva)*, resp. veľkosť ako vlastnosť nemeraná jednotkou dĺžky – iná vlastnosť *(bod varu)*, veľkosť – proces *(rýchlosť tavby)* atď.

Ilustračné termíny zreteľne ukazujú, že vo všeobecnosti vzťahy medzi určujúcim a určovaným prvkom termínu majú logický charakter, no „individuálne sú v tom zmysle, že vždy jestvujú v konkrétnych termínoch konkrétnej terminológie" (Golovin – Kobrin, 1987, s. 76).

Pri klasifikácii je dôležitým krokom vydelenie všeobecných pojmov. Všeobecné pojmy a ich pomenovania jestvujú v každom súbore podobne

ako pojmy zviazané vzťahom *rod – druh, nadradenosť – podradenosť* ap. Napr. v anatomickom názvosloví sa medzi všeobecné názvy (termini generales) zaraďujú *lôžko (alveolus), prívesok (appendix), puzdro (capsula), chrupka (cartilago)* atď., v jazykovede *jazyk, jazyková štruktúra, jazyková kategória, gramatický plán* atď., v oblasti počítačov *dáta (údaje), informácia, kód, pamäť, kanál* a i. V niektorých teóriách sa upozorňuje na potrebu vydeliť v rámci všeobecných pojmov fundamentálne pojmy danej disciplíny, t. j. pojmy odrážajúce najvšeobecnejšie zákony skúmaného predmetu a majúce vzťah ku všetkým teóriám vedy a vo výrobe ku všetkým druhom výroby (Kandelaki, 1969, s. 10). V oblasti počítačov je takýmto fundamentálnym pojmom pojem program počítača.

Cieľom klasifikácie je utvorenie systému pojmov. Systém pojmov je množina pojmov, ktoré navzájom súvisia presne vymedzeným spôsobom. Preto pri každom novom pojme treba vymedziť jeho postavenie v systéme jestvujúcich pojmov, t. j. určiť, do ktorej podmnožiny pojem patrí, ktoré pojmy sú mu nadradené ap.

V štúdiách o systéme pojmov sa vyzdvihuje užitočnosť klasifikačnej schémy ako pomôcky na určenie miesta jednotlivého pojmu v sústave pojmov. Schéma má veľmi často podobu grafického útvaru, tzv. stromu (pozri napr. schému klasifikácie polyesterov – Masár, 1980, s. 134). Klasifikačná schéma však nemusí mať iba podobu jednoduchého tradičného stromu. Východisko klasifikácie *(principium divisionis)* môže vyvolať potrebu skonštruovať zložitú schému. Pri klasifikácii vulkanických hornín (porov. Kamenický, 1980, s. 77) sa ako principium divisionis určilo *1.* minerálne zloženie hornín, *2.* chemické parametre (ak sa nedá použiť modálny minerálny obsah). Na základe takéhoto klasifikačného princípu sa skonštruovala dosť zložitá schéma v podobe štvoruholníka s vrcholmi QAPF (diagram QAPF) rozdeleného na očíslované polia. Jednotlivé polia sú obsadené základnými názvami vulkanických hornín, pričom konkrétne pole sa konkrétnemu minerálu pridelilo s ohľadom na východisko klasifikácie. V komentári k základným názvom a k diagramom QAPF sa spresňujú niektoré vecné aj nominačné podrobnosti. Napr. o poliach 4 a 5 sa píše: „Vulkanické horniny oboch polí sú pokryté názvom *dacit* v širšom zmysle slova. Klasické dacity Transylvánie ... majú zloženie granodioritu a prináležia takto poľu 4. Vulkanické horniny poľa 5, pre ktoré sa použili názvy *plagidacit, kremenný andezit,* sú často opísané aj ako dacity. Toto označenie považuje nová nomenklatúra a klasifikácia za najvhodnejšie." (c. d., s. 79)

Ako vidieť, zložitejšie klasifikácie sa schematicky znázorňujú zložitejšími geometrickými útvarmi. Okrem štvoruholníka to môžu byť sústredné kruhy, podľa potreby aj viacrozmerné priestorové, nielen plošné geometrické útvary. Schémami sa zobrazujú vzťahy medzi pojmami jednej oblasti (odboru), možno však zobraziť aj vzťahy medzi pojmami vôbec. Klasifikáciu pojmov podľa

jedného kritéria delenia možno zachytiť obdĺžnikom, na ktorý sú položené dva ďalšie obdĺžniky tak, aby vznikli štyri rovnaké priehradky (obr. 1).

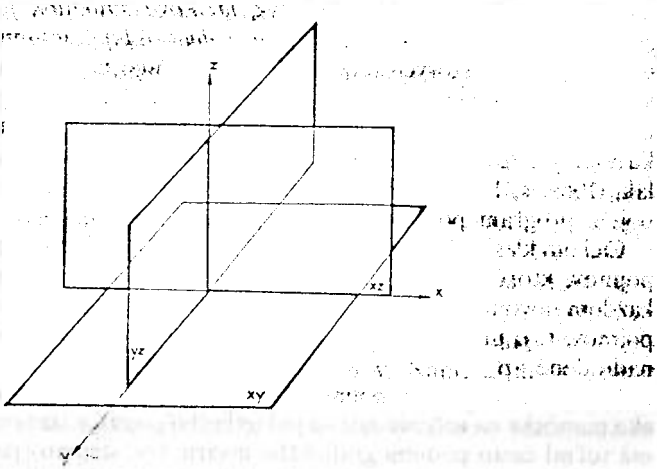

Obr. 1

Schémou priľahlosti pojmov je štvoruholník vyplnený štvoruholníkmi rozličnej veľkosti, ktorých strany sa dotýkajú (obr. 2), odľahlosť sa zobrazuje tak, že medzi jednotlivými geometrickými útvarmi je voľná plocha (obr. 3), priepustnosť zobrazujú pretínajúce sa kruhy (obr. 4), nadradenosť/podradenosť nesústredné kruhy rozličnej veľkosti (obr. 5) atď. (pozri Nowicki, 1978, s. 559).

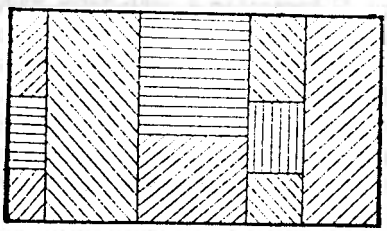

Obr. 2

Rozličné geometrické útvary sa uplatňujú najmä pri klasifikácii menších súborov. Pri veľkých súboroch sa z praktických dôvodov od schém upúšťa

a uplatňuje sa desatinná klasifikácia, desatinné triedenie. Zakladá sa na tom, že sa množina pojmov rozdelí podľa zvoleného východiska klasifikácie na desať podmnožín, ktoré sa ďalej delia na ďalšie a ďalšie podmnožiny. Na tomto klasifikačnom princípe je usporiadaná slovenská matematická terminológia, časť železničnej terminológie, značný počet štátnych noriem a i. Prirodzene, že klasifikácia sa nerobí iba v prírodovedných disciplínach alebo v technických odboroch. Napr. v publikácii so psychologickou problematikou sa ku klasifikácii pojmov pristupuje rovnako ako v predchádzajúcich prípadoch, t. j. určuje sa východisko klasifikácie a výsledok sa schematicky znázorňuje. Pri klasifikácii pojmov patriacich k rodovému pojmu *presviedčanie* sa ako východisko použila aktivita účastníkov presviedčacieho procesu. Podľa toho sa presviedčanie rozdelilo na jednosmerné čiže monologické, v ktorom je aktívny iba presviedčateľ, a dvojsmerné čiže dialogické, v ktorom je aktívny presviedčateľ i presviedčaný. Schému druhových pojmov presviedčania sú dve figúrky zobrazujúce účastníkov presviedčania, pričom pri monologickom presviedčaní smeruje jedna šípka od presviedčateľa k presviedčanému, pri dialogickom presviedčaní dve šípky signalizujú obidva smery (Grác, 1985, s. 42–43). Pravda, takáto schéma neukazuje na miesto pojmov v systéme persuáznych pojmov, je to vlastne piktogram znázorňujúci jednosmernosť, resp. dvojsmernosť persuázie (presviedčania). Ukazuje však, že rozličné grafické útvary a schémy sa dajú použiť aj pri riešení terminologických otázok v spoločenských odboroch.

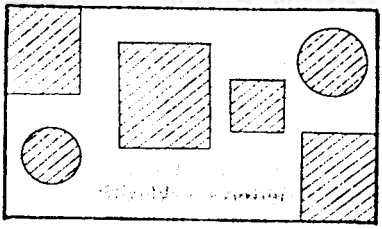

Obr. 3

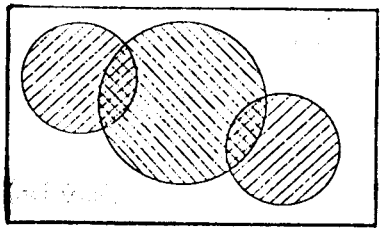

Obr. 4

Pre úspešnú terminologickú prácu je užitočná taká klasifikácia, pri ktorej sa zisťujú vzťahy medzi pojmami a paralelne s najvšeobecnejším pojmom sa uvádza jeho rozdelenie na druhy, skupiny, podskupiny atď. Klasifikácia má odrážať súčasný stav odboru, má vyplývať z výskumu klasifikovaných objektov, z predpokladanej perspektívy rozvoja odboru a musí ju robiť odborník príslušného odboru alebo skupina odborníkov.

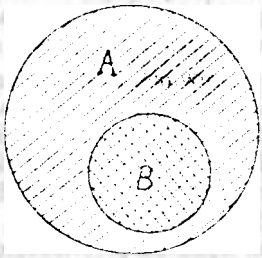

Obr. 5

Základný systém pojmov sa môže zostaviť excerpovaním tých diel odbornej literatúry, ktoré sa v príslušnom odbore pokladajú za základné a autoritatívne. Dá sa však získať aj z inojazyčných súpisov pojmov usporiadaných systematicky. Druhý spôsob má isté prednosti v tom, že sa do značnej miery blokuje izolovanie konkrétnej národnej terminológie od terminológie medzinárodnej. Dobrým príkladom na získanie pojmových systémov sú materiály týkajúce sa názvoslovia organickej chémie, ktoré poskytuje národným chemickým komitétom Medzinárodná únia pre čistú a aplikovanú chémiu (IUPAC), medzinárodne záväzné latinské anatomické názvoslovie a i. Medzinárodné odporúčania a konvencie môžu, ale nemusia priamo ovplyvňovať jazykovú štruktúru domácich termínov. Dôležité je, že smerujú k jednotným systémom pojmov, k jednotnej klasifikácii.

Pri klasifikácii a vypracúvaní systémov pojmov je nevyhnutné brať do úvahy také chápanie systému, podľa ktorého systém je súhrn vzájomne spojených a vzájomne podmienených prvkov tvoriacich zložitú celosť, ktorá sa má skúmať s prihliadnutím na jej prvky.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

FILKORN, V.: Metóda vedy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 207 s.
GOLOVIN, B. N. – KOBRIN, R. J.: Lingvističeskije osnovy izučenia o terminach. Moskva, Vyššaja škola 1987. 104 s.

GRÁC, J.: Persuázia. 2. vyd. Martin, Osveta 1985. 376 s.
KAMENICKÝ, J. – HOVORKA, V.: O návrhu Subkomisie IUGS pre systematiku eruptív a nomenklatúru vulkanických a niektorých ďalších hornín. Mineralia Slovaca, *12*, č. 1, s. 75–88.
KANDELAKI, T. L. – SAMBUROVA, G. G.: Voprosy modelirovanija sistem značenij uporiadočennych terminologij. In: Sovremennyje problemy v nauke i technike. Red. D. S. Kulebakin. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1969, s. 3–31.
MASÁR, I.: O metódach terminologickej práce. Kultúra slova, *14*, 1980, s. 130–136.
Matematická terminológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 184 s.
NOWICKI, W.: Działność twórcza i działność odtwórcza w pracach terminologicznych. In: Zagadnienia naukoznawstwa, zv. 14, zošit 4 (56). Warszawa, Polska Akademia Nauk 1978, s. 558–566.
ROZOVA, S. S.: Klassifikacionnaja problema v sovremennoj nauke. Novosibirsk, Izdateľstvo Nauka 1986. 224 s.

O súčasnej jazykovednej terminológii

JÁN HORECKÝ

Vedecké poznávanie skúmaného predmetu prebieha cyklicky. Bádateľ sa k svojmu predmetu opätovne vracia, postupne odhaľuje nové vlastnosti, preniká hlbšie do podstaty javu i jeho vlastností. Často pritom využíva aj poznatky iných vied a metód používané v príbuzných vedách. S tým súvisí aj ustavičná potreba nové javy a nové poznatky pomenúvať, tvoriť nové termíny. Pritom pre súčasné vedy, a platí to aj pre jazykovedu, sa nové termíny veľmi často tvoria využívaním grécko-latinských prvkov, niekedy koreňových morfém, ale oveľa častejšie predpôn a prípon. V nasledujúcich poznámkach poukážeme na niektoré typické prípady.

Na označenie základných prvkov istého systému sa v novšej jazykovede používajú slová s príponou *-éma*. Vychádza sa tu z predstavy, že takéto termíny pomenúvajú základné štruktúrne a invariantné jednotky jazyka. Ku klasickému radu termínov ako *fonéma, morféma, lexéma* sa v novšej teórii pripájajú napr. termíny *informéma* – prvok nesúci informáciu a *pragméma* – prvok majúcich pragmatickú funkciu v jazykovej komunikácii, ba aj termíny *štyléma, textéma* a *frazéma*.

Pojem a termín *štyléma* zaviedol v našej štylistike J. Mistrík r. 1968 (Mistrík, 1985). Označoval ním nie základný, invariantný prvok štýlovej či štylistickej roviny jazyka (na pozadí pojmu *fonéma* na rozdiel od variantných hláskových prvkov), ale „prvok, ktorý robí štýl, pomocou ktorého sa štylizuje", resp. „prvok, ktorý je nezvyčajný, nápadný, pútajúci adresáta prejavu".

Sústavnejšiu pozornosť venoval pojmu a termínu *štyléma* J. Findra. Napr. v prednáške *K vymedzeniu štylémy* (1982) pokladá štylému „za základnú jednotku štylistického plánu jazyka"; za štylémy však nepokladá len príznakové

(emocionálno-expresívne) prostriedky, ale všetky jazykové prostriedky, ba aj kompozičné prostriedky. Rozlišuje preto jazykové a kompozičné štylémy, t. j. syntaktické, lexikálne, morfologické a fonické, resp. informémové a pragmémové. V celku však zdôrazňuje základný charakter štylém.

Bližšie k pôvodnej predstave rozdielnosti medzi emickými a etickými prvkami (ktorá je veľmi výrazná napr. v dvojici *fonemika – fonetika*) stojí J. Mistrík pri výklade o pojme a termíne *textéma*. Vychádza z faktu, že oproti emickému, t. j. potenciálnemu textu stojí skutočný text, etický text. Pritom však stotožňuje emický text s textémou a s odvolaním na W. Dresslera vymedzuje textému ako „uzavretú sémantickú bázu, súčet všetkých významových obsahov textu", teda skôr ako akúsi hĺbkovú štruktúru, ktorá sa v skutočnosti realizuje rozličnými výrazovými prostriedkami. V naznačenom chápaní sa takto Mistríkova textéma blíži skôr k elementárnej textovej jednotke než k emickému textu.

Podobná neistota, neurčitosť a kolísanie je aj pri pojme a termíne *frazéma*. Ako ukazuje J. Mlacek (1979 a 1983), pôvodne sa frazéma pokladala len za jeden typ frazeologickej jednotky, napr. za syntaktický frazeologizmus u V. Telijovej. Až neskôr sa do pojmu *frazéma* začali zahrnovať frazeologické jednotky, frazeologizmy a frazeologické zvraty, resp. frazeologické jednotky na rozdiel od textových frazeologických jednotiek (ako sú napr. príslovia a porekadlá). Podľa J. Mlacka, ako ukazuje najmä jeho výskum variantnosti frazém, má pojem a termín *frazéma* predpoklady na výstižné a systémové označovanie základnej jednotky celej frazeológie.

Iným výrazným dokladom silnejúcej tendencie tvoriť súhrnné pomenovania jednotnou príponou sú názvy vedných disciplín alebo vedných oblastí. Popri klasickej prípone, resp. poloprípone *-lógia* sa v súčasnosti vo vyššej miere využíva prípona *-ika*. Ako už dávnejšie ukázala sovietska bádateľka N. V. Vasilieva (Horecký, 1984), termínmi na *-lógia* sa označuje jednak istá oblasť jazykovedy, jednak sa naznačuje súvislosť s rečou, so slovom, kým termínmi na *-ika* sa označuje jednak istá oblasť jazykovedy, jednak súbor rovnoznačných javov. Preto sú slová na *-lógia* a *-ika* do istej miery (ako pomenovania vednej oblasti) synonymné. V súčasnej jazykovede sa však ťažisko presúva na slová s príponou *-ika*. Nejde tu len o vplyv už známych termínov ako *informatika, kybernetika, synergetika,* ale aj o vplyv anglických termínov zakončených na *-ics*. Pomerne široký súpis takýchto termínov uvádza J. Mistrík (1990) pri výklade o vektoroch komunikácie: *proxemika* – náuka o uplatňovaní vzdialenosti v priebehu sociálnej komunikácie, *haptika* – náuka o komunikácii pomocou dotykov, *posturika* – náuka o prenášaní informácií polohou tela a konfiguráciou jeho častí, *kinezika* – náuka o pohyboch celého tela alebo niektorej z končatín, *gestika* – náuka o gestách, o spôsoboch prenášania informácií pomocou kultúrne štandardizovaných pohybov, *mimika* – náuka o vyjadrovaní postojov výrazmi tváre celého tela (pantomimika), *grafika* – náuka o prenášaní informácie grafickými prostriedkami, *olfaktorika* – náuka o prenášaní informácie čuchovými podnetmi. K paralingválnym

výrazovým prostriedkom pripája J. Mistrík aj fonetické prostriedky, farbu a pohľad, ale neuvádza pri nich názvy na *-ika*. Azda by sa mohli doplniť aj termíny *fonika* – náuka o zvukových prostriedkoch prenášania informácie, *kolorika* náuka o prenášaní informácie farebnými prostriedkami a *optika* – náuka o prenášaní informácie pohľadom. Ako vidieť z Mistríkových výkladov, fundujúcimi prvkami uvedených termínov sú spravidla grécke alebo latinské prvky.

Iste by sa dalo takýchto termínov uviesť aj viacero. Vyskytuje sa napr. termín *perifrastika* – súhrn opisných výrazov, resp. náuka o ich používaní, *chronemika* – náuka o využívaní časových výrazov, *frázistika* – nadmerné využívanie fráz.

Tendencia využívať rovnakú príponu je veľmi zreteľná napr. v pomenovaniach pádových rolí. E. Páleš (1989) napr. zavádza pomenovania ako *iniciál, temporál, terminál, kondicionál,* resp. *posesív, duratív, destinatív, lokatív.* Väčšia miera systematickosti je u E. Tibenskej (v kandidátskej dizertačnej práci z r. 1990) v rovnakých názvoch pre aktívneho subjektového participanta: *procesor, aktor, kauzátor, realizátor.* S. Ondrejovič (v rukopise) navrhuje životné participanty označovať termínmi na *-ns (agens, paciens, beneficiens, experiens),* kým neživotné termíny na *-ív (objektív, inštrumentatív, mediatív, elementív).*

Pomerne efektívne sa pri tvorení nových termínov využívajú rozličné grécke alebo latinské predpony. Nedostatok istej vlastnosti sa už tradične naznačuje predponou *a-* v termínoch ako *atektonika – atektonický, afonematická fonológia.* Postavenie na vyššej úrovni sa naznačuje predponou *hyper-* alebo *supra-: syntax – hypersyntax, segment – suprasegment, suprasegmentálny;* postavenie na nižšej úrovni predponami *sub-, hypo-: štandard – subštandard, subštandardný, text – subtext, morfa – submorfa, fonematický – subfonematický;* postavenie za, resp. následnosť sa vyjadruje predponou *meta-: metajazyk, metatext.* Prechodnosť sa vyjadruje predponou *trans-,* a to nielen v takých prípadoch ako *transgresívnosť, transformácia,* ale aj v niektorých špecializovaných termínoch. Napr. M. Dokulil používa termíny *transprefixácia, transsufixácia,* J. Horecký zavádza termín *transterminologizácia* pre osobitný prípad terminologizácie, keď istý termín prechádza z jednej vednej oblasti do inej, napr. *medvedík* zo zoológie do botaniky. Na využívaní predpony *trans-* je založená terminológia použitá vo výklade o genetickej štruktúre slovnej zásoby (Horecký, 1990). Vychádza sa tu z predstavy, že jednotky slovnej zásoby sú jednoduché nominácie – pomenovania alebo odvodené nominácie – pomenovania utvorené nejakým prechodom. Ide teda o nominácie a transnominácie. Do skupiny transnominácií patria štyri typy: *transformácie* – prechody z jednej alebo viacerých foriem na jednu formu (pri odvodzovaní a skladaní), *transpozície* – prenášanie významu pri metafore, metonymii a pod., *transferácie* – prechody, resp. prenosy z jedného jazyka do iného, výpožičky a napokon *translácie* – prechody prekladaním, kalkovaním.

Opačný pokus, využitie rozličných predpôn pri zachovaní rovnakého koreňa, predstavuje teória K. Trosta o spôsobe slovesného deja (Nöbler, 1990):

Slovesné lexémy, ktoré nie sú odvodené od iného slovesa, označuje ako *konštituenty* spôsobu slovesného deja *(písať, dať)*. Slovesné lexémy, ktoré sú afixálne odvodené od iných slovies a majú zmenený slovesný obsah pri rôznom trvaní v čase, označuje ako *dištituenty (podpísať* od *písať)*. Slovesné lexémy odvodené od slovesa, ktoré nemá spôsob slovesného deja, označuje ako *reštituenty (podpísať – podpisovať)*. Slovesné lexémy, ktoré sú odvodené, ale majú rovnaké trvanie v čase, označuje ako *perštituenty (dať – odovzdať)*.

Napokon treba pripomenúť vplyv terminológie iných vedných odborov na jazykovedu. Priamy vplyv sa prejavuje predovšetkým preberaním teórií a postupov integratívnych vied, logiky a matematiky (Horecký, 1980): *množina, kód, kanál, algoritmus, graf.* Je to vlastne istý druh transterminologizácie. Často sa však takéto termíny v jazykovede interpretujú a používajú odlišne. Napr. *valencia* sa na rozdiel od chémie chápe ako schopnosť slovesa viazať na seba isté doplnenia. Amalgamácia je istý spôsob splývania, zlievania dvoch výrazov. Takáto vlastná interpretácia sa niekedy až priveľmi vzďaľuje od pôvodného termínu. Napr. J. Mistrík (1990) síce používa termín *vektor,* ale výslovne hovorí, že mu nejde o veličinu charakterizovanú nielen veľkosťou, ale aj orientovanosťou (smerom a zmyslom), ako je to v matematike a fyzike, ale vracia sa k pôvodnému významu latinského slova a chápe preto vektor ako prenášač, nosič (podobne ako napr. v imunológii). K prevzatému geologickému termínu *tektonika (tektonika textu)* pripája termín *atektonika* (nedostatok, zámerné narušenie tektoniky), ale aj *architektonika.* Tu však nejde o invariantnú tektoniku, akoby ukazovala predpona *archi-* (porov. *fonéma – archifonéma*), ale je tu skôr alúzia na architektúru. Takže tu vlastne v obidvoch prípadoch ide o zdanlivú, nepravú transterminologizáciu. Od transterminologizácie treba napokon odlíšiť aj také prípady, keď autor okazionálne použije nejaký termín na charakterizovanie istého objektu. Napr. J. Mistrík (1989) hovorí *o skanzenovom jazyku, o enigmatickej reči, o pilulkovanom texte* a má na mysli jazyk uzavretý vo vývine, reč hádaniek a texty skoncentrované do tabuliek.

Z uvedených prípadov by ľahko mohol vzniknúť dojem, že jediným prostriedkom na tvorenie nových termínov v súčasnej jazykovede sú grécke a latinské prvky. Nie je to celkom tak, lebo možno uviesť príklady aj na dotváranie termínov z domácich jazykových prameňov. Napr. pri hlbšom skúmaní častíc a ich triedení sa používajú domáce termíny *uvádzacie, vytyčovacie, pobádacie, zdôrazňovacie častice.* Ale zároveň sa k týmto domácim názvom pripájajú aj medzinárodné názvy, utvorené z latinských prvkov. Napr. J. Oravec (1984) má takéto triedenie: *častice uvádzacie (introduktívne)* a v nich *pripájacie (adjunktívne* – v Morfológii slovenského jazyka *formálne)* a *pobádacie (adhortatívne* – v MSJ *stimulatívne). Vytyčovacie (demarkatívne) častice* člení na *vysvetľovacie (explikatívne), hodnotiace (evaluatívne)* a *zdôrazňovacie (koroboratívne).* V MSJ sa pri týchto typoch neuvádzajú internacionálne podoby.

Aj týmto prípadom sa však potvrdzuje známa tendencia k internacionalizácii jazykovednej terminológie, iniciovaná už Slovníkom slovanskej lingvistickej terminológie (1977).

Stupava, Marianska 15

LITERATÚRA

FINDRA, J.: K vymedzeniu štylémy. Zápisník slov. jazykovedca, *1,* 1982, č. 2, s. 7–9.

HORECKÝ, J.: Vzťah jazykovednej terminológie k terminológii iných vedných odborov. In: Contemporary Problems in Linguistic Terminology. Collection of Papers. Aktuaľnyje problemy po lingvističeskoj terminologii. Sbornik referatov. Göteborg 1980, s. 65–71.

HORECKÝ, J.: Grécko-latinské elementy v teminológii. Kultúra slova, *18,* 1984, s. 135–137.

HORECKÝ, J.: Genetická štruktúra slovnej zásoby v esperante. In: Problémy interlingvistiky. 2. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 35–39.

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

MISTRÍK, J.: Variácie reči. Bratislava, Smena 1989. 164 s.

MISTRÍK, J.: Vektory komunikácie. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 84 s.

MLACEK, J.: Frazeologická jednotka, frazeologizmus, frazéma. Kultúra slova, *13,* 1979, s. 132–136.

MLACEK, J.: K diferenciácii termínov frazeológie. Kultúra slova, *17,* 1983, s. 225–230.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

NÖBLER, N.: O souvislosti mezi videm a způsobem slovesného děje. Teze přednášky. Jazykovědné aktuality, *27,* 1990, s. 110–112.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: Súčasný slovenský jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.

PÁLEŠ, E.: Sémantické roly slovenských slovies. Jazykovedný časopis, *49,* 1990, s. 30–47.

Slovník slovanské lingvistické terminologie. Red. A. Jedlička, Praha, Academia, I. zv. 1977, 592 s., II. zv 1979, 500 s.

Športové výrazy na -bal, -bol v slovenčine a v češtine

LADISLAV DVONČ

V osobitnom príspevku sme si všimli používanie slov anglického pôvodu na *-ball* v spisovnej slovenčine (Dvonč, 1986). Slová na *-ball* sa v spisovnej slovenčine používajú zväčša v poslovenčenej podobe na *-bal,* napr. *basketball – basketbal, football – futbal, handball – handbal, volley-ball – volejbal,* zriedkavejšie sa uvádzajú v pôvodnej anglickej podobe. Sú to všetko športové výrazy, ktoré zväčša označujú jednotlivé druhy hier, napr. *basketbal, futbal, handbal, volejbal,* niektoré z takýchto slov sú pomenovaniami, ktoré súvisia so športovými hrami, a to pomenovaniami lopty, napr. *medicinbal,* alebo pomenovaniami podania v hre, napr. *mečbal/mečbol, setbal.*

Pri zdomácňovaní slov anglického pôvodu na *-ball* sa podobne ako pri zdomácňovaní alebo preberaní iných slov z angličtiny do slovenčiny uplatňuje jednak pôvodná pravopisná podoba, jednak pôvodná výslovnosť (Dvonč, 1978, s. 181–187). Napr. pri slove *futbal* sa v prvej časti vychádza z výslovnosti v angličtine (angl. *foot* – *fút*), v druhej časti sa v spisovnej slovenčine uplatňuje výslovnosť podľa pravopisnej podoby, pravda, so zjednodušením písaného *ll* na *l* (v angličtine časť *-ball* sa vyslovuje ako *-ból*), pri slove *volejbal* sa vychádza skôr z pravopisnej podoby (z výslovnosti písaného *ey* v prvej časti slova ako *ej*).

Slová anglickeho pôvodu na *-ball* sa prevzali nielen do slovenčiny, ale aj do početných iných jazykov, medziiným aj do češtiny ako jazyka, ktorý je z genetického aj štruktúrneho hľadiska najbližší slovenčine. Na tomto mieste chceme si všimnúť preberanie slov anglického pôvodu na *-ball* do češtiny a porovnať stav v slovenčine a češtine.

V Slovníku spisovného jazyka českého (ďalej SSJČ) sa zaznamenávajú tieto slová anglickeho pôvodu na *-ball: baseball, basketbal, bicyklbal, fotbal, handbal, matchball, medicinbal, setbol, volejbal.* K týmto slovám treba pripojiť slovo *nohejbal,* ktoré bolo utvorené v českom prostredí analogicky podľa slov anglickeho pôvodu na *-ball.* Pri jednotlivých slovách sa podľa potreby uvádza aj výslovnosť, štylistické označenie, starší spôsob písania (ak je odlišný od súčasného spôsobu písania). Význam jednotlivých slov sa ozrejmuje výkladom alebo pomocou synonymných výrazov. V novšom Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (ďalej SSČŠV) sa zaznamenávajú tieto slová: *basketbal, fotbal, mečbol, medicinbal, nohejbal, setbol, volejbal.*

Stav v spisovnej slovenčine sme zachytili v citovanej štúdii, ktorá vyšla v roku 1986. V roku 1987 vyšiel Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ), ktorý má normatívny ráz. V tomto slovníku sa zaznamenávajú tieto slová: *basketbal, futbal, mečbal/mečbol, medicinbal, setbal/setbol, volejbal.*

Všimnime si teraz jednotlivé výrazy.

Slovo *baseball* sa v spisovnej češtine rovnako ako v spisovnej slovenčine uvádza v odbornej literatúre v pôvodnej anglickej pravopisnej podobe. V češtine sa určuje výslovnosť *bejzbol* s krátkym *o,* v slovenčine výslovnosť *bejzból* s dlhým *ó.* V spisovnej slovenčine sa však novšie začína používať zdomácnená podoba, v ktorej sa v prvej časti uplatňuje pôvodná výslovnosť a v druhej časti zakončenie *-bal* podobne ako pri slovách *futbal, handbal, volejbal* atď. Napr.: *Miluje bejzbal* (Pravda, 18. 9. 1987, s. 6). – *V konkurencii s populárnym bejzbalom postupne upadal* (Pravda, 25. 11. 1987, s. 8). Používanie podoby *bejzbal* je v zhode s návrhom, ktorý sme podali v citovanej štúdii.

Pri slove *basketbal* sa v SSJČ zaznamenáva aj podoba *basket,* ktorá vznikla vynechaním druhej časti tohto zloženého slova (zloženého v angličtine). Hodnotí sa ako slangová, bežne sa používa medzi športovcami a mládežou. Slovo *basketbal* sa tu vysvetľuje ako „druh míčové hry, košíková". Určenie

„druh míčové hry" je pomerne široké, presnejšie určenie sa tu podáva pomocou slova *košíková*, ktoré sa v češtine používa ako synonymné k slovu *basketbal*. Slovo *košíková* sa pritom vlastne v spisovnej češtine pokladá za základné, na čo ukazuje podrobnejší výklad „míčová hra, při kt. se dosahuje bodů vhozením míče do obroučky se síťkou (koše)"; okrem toho je tu slovo *basketbal* ako synonymný výraz. V spisovnej češtine popri slove *košíková* sa používa aj domáce pomenovanie *košíkář*, resp. *košikář* na označenie basketbalistu. Tu zároveň vidíme, že je rozdiel medzi spisovnou slovenčinou, v ktorej sa používajú iba výrazy *basketbal* a *basketbalista* (prechýlená podoba *basketbalistka*), a spisovnou češtinou, v ktorej sú výrazy *basketbal, basketbalista (basketbalistka)* a aj *košíková, košíkář/košikář (košíkářka/košikářka)*, pričom domáce výrazy sú bežnejšie. Čo sa týka prídavného mena, je v slovenčine aj v češtine derivát *basketbalový*, napr. *basketbalový turnaj*, v češtine je tu však aj vyjadrenie s využitím slova *košíková* v postavení nezhodného prívlastku: *turnaj v košíkové*.

V spisovnej slovenčine sa namiesto anglickej podoby *bicykleball* používa čiastočne upravená podoba *bicyklebal*. V češtine sa dnes používa podoba *bicyklbal*, staršia pravopisná podoba bola *bicyklebal* (v SSJČ sa uvádza: dř. ps. *bicyklebal*), teda rovnaká ako v spisovnej slovenčine. V češtine podľa toho ide dnes o väčšie zdomácnenie tohto slova. V slovenčine dôslednejšie zdomácnená podoba *bicykelbal*, ktorá by zodpovedala českej podobe *bicyklbal* (porov. slov. *bicykel* – čes. *bicykl*), nie je známa.

Anglické slovo *football* sa do slovenčiny prevzalo v podobe *futbal*, do češtiny v podobe *fotbal* (v obidvoch častiach má česká podoba bližšie k pôvodnej anglickej pravopisnej podobe). Predtým sa v češtine používala podoba *football* s výslovnosťou *futbol* alebo *fodbal* (v SSJČ sa uvádza: dř. ps. *footbal* a vysl. *futbol* i *fodbal*). Význam slova *fotbal* sa v SSJČ ozrejmuje pomocou slova *kopaná*, rovnako je to aj v SSČSV. Ide zase o synonymný výraz, ktorý sa v SSJČ vysvetľuje ako „míčová hra, při níž se míč dopravuje do soupeřovy branky kopáním; fotbal". Je tu zase rozdiel medzi slovenčinou a češtinou, lebo v spisovnej slovenčine sa aj v tomto prípade používa iba prevzaté slovo *futbal*, domáceho synonymného výrazu tu niet. Okrem toho v češtine domáci výraz *kopaná* sa v literatúre hodnotí ako bežnejší než cudzí výraz *fotbal*, na čo práve ukazuje spôsob spracovania výkladu významu slova *fotbal* a slova *kopaná* v slovníkoch. Zdá sa však, ako na to ukazuje stav v masových komunikačných prostriedkoch, že slovo *fotbal* sa začína používať v najnovšom čase častejšie, čo by znamenalo isté priblíženie k slovenčine. V spisovnej slovenčine podoba *fodbal* sa pokladá za nesprávnu. Rozdiel medzi slovenčinou a češtinou sa oslabuje pri pomenovaní hráča, ktorý je v slovenčine *futbalista* a v češtine *fotbalista;* pomenovanie *kopálista*, ktoré má vzťah k slovu *kopaná*, je v češtine žartovné, nie je to rovnocenný ekvivalent slova *fotbalista*. Podobne v slovenčine je prídavné meno futbalový, v češtine *fotbalový*. To znamená, že pri derivátoch je v slovenčine a češtine podobný stav.

V spisovnej slovenčine namiesto pôvodnej anglickej podoby *matchball* je už kodifikovaná poslovenčená podoba *mečbal* alebo *mečbol* (KSSJ) s významom „podanie v hre". Na prvom mieste sa pritom uvádza podoba na *-bal,* ktorá je v zhode s inými športovými výrazmi na *-bal* v spisovnej slovenčine. Okrem toho je tu aj podoba *mečbol* s koncovým *-bol,* ktoré je bližšie pôvodnej anglickej výslovnosti zakončenia *-ball* v angličtine. So zreteľom na to, že sa v spisovnej slovenčine bežne používajú pomenovania so zakončením *-bal,* možno predpokladať, že sa všeobecne rozšíri podoba *mečbal* a že podoba *mečbol* ustúpi.

Slovo *nohejbal* sa v SSJČ označuje ako slangové (neuvádza sa pritom štylisticky bezpríznakový ekvivalent), v novšom SSČŠV je už bez takéhoto označenia. V slovenčine sa už v minulosti vyslovilo viacero návrhov na nahradenie výrazu *nohejbal* iným, vhodnejším výrazom (pozri Dvonč, 1986, s. 240–241). Najnovšie tomuto slovu venoval pozornosť J. Štefánik (1990) a predložil dva alternatívne návrhy, ktoré by viedli k uzavretiu tejto problematiky: 1. prijať výraz *nohejbal,* 2. prijať anglický výraz *courtball* a na jeho základe ustáliť slovenskú podobu *kurtbal.* Sami sa prikláňame k druhému návrhu, naše oficiálne športové orgány prijali pomenovanie *nohejbal* pre obidva jazyky. V slovenčine a češtine je tu takto zhoda, zhoda by však bola aj v prípade prijatia a používania výrazu *kurtbal,* ku ktorému zatiaľ nikto nezaujal stanovisko.

V spisovnej slovenčine sa najprv spomínalo slovo *setball* s výslovnosťou *sedbol* alebo *sedból.* V KSSJ sa uvádzajú ako rovnocenné podoby *setball* a *setbol.* Týmto slovom sa označuje podanie v hre. Vyššie sme videli, že KSSJ uvádza podoby *mečbal* a *mečbol* ako označenie iného podania hry. Pri spracovaní týchto dvoch slov je istá podobnosť, ale aj istý rozdiel. Podobnosť je v tom, že sa v obidvoch prípadoch uvádza na druhom mieste podoba na *-bol,* rozdiel je pri prvej podobe (zdomácnená podoba *mečbal* s koncovým *-bal,* ale pôvodná anglická podoba *setball* s koncovým *-ball,* v ktorom je spojenie spoluhlások *ll).* Používa sa však už aj podoba *setbal* s koncovým *-bal* (Dvonč, 1986, s. 242). V KSSJ sa mala uviesť podoba *setbal* v duchu celkovej tendencie nahrádzať anglické podoby na *-ball* zdomácnenými podobami na *-bal.* V spisovnej češtine sa najprv používala pôvodná podoba *setball,* teraz sa používa podoba *setbol.* V obidvoch jazykoch sa teda prejavuje tendencia používať zdomácnené podoby. Zhoda v obidvoch jazykoch je v prípade používania podoby *setbol* aj v slovenčine (tu však je aj podoba *setbal).*

Význam slova *volejbal* sa v SSJČ a aj v SSČŠV vysvetľuje pomocou slova *odbíjená.* Pri slove *odbíjená* nachádzame výklad „míčová hra, při kt. se míč odráží (odbíjí) rukama přes síť; volejbal". Zo spracovania zase vidieť, že za základné sa tu pokladá slovo odbíjená, teda domáci výraz. V spisovnej slovenčine synonymného domáceho výrazu niet. V obidvoch jazykoch sa používa derivát *volejbalista* (a prechýlená ženská forma *volejbalistka*), v češtine je však aj

synonymný výraz *odbíjenkář,* hodnotený v SSJČ ako výraz zo športového slangu, v SSČSV už uvedený ako výraz štylisticky bezpríznakový (neutrálny). Podobne je v obidvoch jazykoch prídavné meno *volejbalový,* v češtine však aj *odbíjenkářský* (hodnotenie v obidvoch slovníkoch ako pri slove *odbíjenkář*). V SSJČ sa okrem toho uvádza, že slovo *volej* okrem základného významu „úder do míče v letu (než se dotkne země)" má v slangu druhý význam „volejbal", SSČSV pri slove *volej* spomína iba význam „úder, zásah do míče v letu". Podľa toho slovo *volej* je v češtine čiastočne synonymné so slovom *volejbal.* KSSJ zaznamenáva slovo *volej* ako športový výraz s významom „zásah, odrazenie lopty počas letu", používanie tohto slova v rovnakom význame ako slova *volejbal* sa nespomína (ani v staršom Slovníku slovenského jazyka). Medzi používaním slova *volejbal* v slovenčine a jeho používaním v češtine je teda istý rozdiel, hoci sa v obidvoch jazykoch používa rovnaká podoba tohto slova.

Z nášho výkladu vidieť, že medzi slovenčinou a češtinou sú isté menšie rozdiely pri adaptácii (zdomácňovaní slov anglického pôvodu na *-ball,* napr. *bicykleball* – slov. *bicyklebal,* čes. *bicyklbal, footbal* – slov. *futbal,* čes. *fotbal.* Väčší rozdiel medzi slovenčinou a češtinou je v tom, že v slovenčine sa používajú iba prevzaté slová anglického pôvodu na *-ball* (najčastejšie v adaptovanej podobe s koncovým *-bal* alebo *-bol*), kým v češtine popri prevzatých slovách existujú aj synonymné domáce ekvivalenty, ktoré sa v istých prípadoch dokonca používajú častejšie ako prevzaté slová, napr. *basketbal – košíková, fotbal – kopaná, volejbal – odbíjená.*

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 6, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Words of English Origin in Slovak. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 181–187.

DVONČ, L.: Športové výrazy so zakončením *-bal* v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, *20,* 1986, s. 236–241.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s. 2. vyd. 1989.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec – F. Daneš. Praha, Academia 1978. 800 s.

Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek a kol. 1. a 2. zv. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960–1964. 3. a 4. zv. Praha, Academia 1966–1971.

ŠTEFÁNIK, J.: Ešte raz o nohejbale. Slovenská reč, *55,* 1990, s. 39–41.

Exonymá a kartografická prax

IMRICH HORŇANSKÝ

1. V našich odborných kruhoch, podobne ako aj v zahraničí, sa už dnes všeobecne prijíma definícia vžitého názvu – exonyma, ktorú prijala organizácia Spojených národov a ktorá sa uvádza v 6-jazyčnom slovníku Technickej terminológie používanej pri štandardizácii geografického názvoslovia (Technical terminology..., 1987): *exonymum* je geografický názov používaný v určitom jazyku pre geografický objekt situovaný mimo priestoru, v ktorom má jazyk oficiálny štatút, a odlišujúci sa svojou formou od názvu používaného v oficiálnom jazyku alebo v oficiálnych jazykoch toho teritória, kde je geografický objekt lokalizovaný (t. j. od endonyma).

2. Osobitnou kategóriou v teórii aj praxi štandardizácie geografického názvoslovia v medzinárodnom kontexte, najmä v kartografickej tvorbe, je problematika vžitých názvov – exoným. Špecifikum kategórie exoným je v tom, že sa silno odráža v jazykovej politike, teda sa z nej stáva do značnej miery vec politickej praxe každej krajiny. Aj v súčasnosti, hoci v menšom rozsahu než v minulosti, uplatňujú sa v jednotlivých krajinách diferencované prístupy pri riešení tohto problému v spoločenskej praxi a osobitne v kartografickej tvorbe. Diferencované prístupy pramenia z diferencovaných podmienok v jednotlivých krajinách, ktoré môžu toto riešenie ovplyvniť.

3. V rámci rozdelenia kompetencií na úseku štandardizácie geografického názvoslovia je v podmienkach Slovenska funkcia národnej názvoslovnej autority v kategórii slovenských exoným zverená Slovenskému úradu geodézie a kartografie – SÚGK (porov. D. FIČOR, 1989). V úlohe poradného odborového orgánu SÚGK v tejto oblasti pracuje názvoslovná komisia SÚGK, resp. jej sekcia geografických názvov z územia mimo Slovenskej republiky.

4. Už od Prvej konferencie OSN o štandardizácii geografického názvoslovia v Ženeve r. 1967 sa regulácia spoločenskej a najmä kartografickej praxe v jednotlivých krajinách v oblasti používania exoným stala predmetom trvalého záujmu tohto medzinárodného fóra. Napriek tomuto sústredenému úsiliu sa do dnešného dňa podarilo dosiahnuť iba čiastkové výsledky. Prehľad o časovom vývoji a o súčasnom stave tejto regulácie na medzinárodnej úrovni v zhustenej podobe podáme v nasledujúcej časti textu.

Konferencia OSN o štandardizácii geografického názvoslovia (ďalej iba konferencia) v Londýne v roku 1972, v poradí druhá, vo svojej rezolúcii II/28 deklarovala želanie zlepšiť medzinárodnú štandardizáciu geografických názvov v oblasti exoným a osvojila si poznanie, že určité exonymá žijú ako dôležité súčasti jednotlivých jazykov a že vybrané exonymá ostávajú súčasťou jazyka aj po období, keď sa znížila potreba ich existencie. Odporučila, aby národné autority štandardizácie geografických názvov pripravili zoznamy bežne

používaných exoným, zrevidovali ich s cieľom možného prehodnotenia a aby publikovali výsledky tejto činnosti. V rezolúcii II/29 z tejto konferencie sa konštatovala vhodnosť ohraničiť používanie exoným a odporúčalo sa, aby sa v rámci medzinárodnej štandardizácie geografických názvov používanie tých exoným, ktoré označujú geografické objekty ležiace úplne vnútri jedného štátu, zredukovalo v takom rozsahu a tak rýchlo, ako to je možné. Ďalej sa konštatovalo, že exonymá strácajú opodstatnenie dokonca aj v národnom používaní a odporúčalo sa, aby publikácie určené iba pre národné používanie zohľadňovali redukciu exoným a aby v tých prípadoch, keď sa exonymá ponechávajú, boli uvedené aj miestne úradné formy názvov v takom rozsahu, ako to je možné. V rezolúcii II/35 z tejto konferencie sa zobral na vedomie silný záujem zrušiť exonymá a namiesto nich používať národné štandardizované názvy, ako aj požiadavky vyjadrené rozmanitými krajinami na zrýchlenie tohto procesu. V tejto súvislosti sa odporučilo, aby jednotlivé krajiny boli podporené v úsilí predbežne publikovať stručné zoznamy svojich názvov geografických objektov – endoným – v primeranom čase, ktoré by slúžili iným krajinám v procese náhrady za ich zrušené exonymá, a ďalej sa odporučilo, aby v prípade, že tieto názvy sú písané nelatinkovým písmom, ktoré systém latinizácie už konferencie prijali, latinizované formy názvov boli zaradené do zoznamov v súlade s týmito systémami.

V rezolúcii III/18 z tretej konferencie konanej v Aténach r. 1977 sa zobralo na vedomie, že v súvislosti s rezolúciou II/28 sa urobil pokrok v problematike exoným v tom, že časť krajín už zozbierala a pripravila zoznamy svojich exoným. To sa však nedosiahlo vo všetkých krajinách. Na konferencii sa konštatovalo, že redukcia exoným v rozličných typoch jazykov a v rozdielnych druhoch exoným vyžaduje rozličné prístupy, a odporúčalo sa, aby krajiny, ktorých sa to týka, pokračovali v práci na príprave predbežných zoznamov exoným, pričom vyberú tie exonymá, ktoré sú vhodné na skoré prehodnotenie. Ďalej sa odporúčalo, aby skupina expertov OSN prispela k výmene tých informácií medzi krajinami, ktoré sa dotýkajú výsledkov štúdií rozmanitých druhov exoným urobených v týchto krajinách. Na tejto konferencii v rezolúcii III/19 sa zobralo do úvahy, že uplatnenie rezolúcie II/28 by viedlo k takému výsledku, že zoznam bežne používaných exoným každej krajiny by sa neúmerne rozrástol, pričom by jeho hodnota bola sporná. Preto sa odporúčalo, aby zoznamy exoným neobsahovali také exonymá, ktoré sa odlišujú od domácich úradných názvov, t. j. od endoným, iba vynechaním, pridaním alebo zmenou diakritického znamienka alebo člena, ktoré sa odlišujú od endoným skloňovaním alebo odvodzovaním, a také, ktoré sú utvorené preložením druhového termínu.

V Ženeve r. 1982 na 4. konferencii sa v rezolúcii IV/20 konštatovalo, že v súvislosti s rezolúciami III/18 a III/19 sa urobil ďalší pokrok v redukcii počtu používaných exoným a že časť krajín vyhotovila zoznamy svojich exoným.

Redukcia používaných exoným sa však nerobila rovnako intenzívne vo všetkých krajinách.

Metódy a zásady aplikované pri redukcii počtu používaných exoným by sa mali priebežne revidovať kvôli rýchlemu včleneniu nových rezolúcií, ale aj preto, že nie všetky krajiny môžu ovplyvniť obsah máp a atlasov publikovaných na ich teritóriách. Odporúčalo sa, aby sa exonymá zapríčiňujúce medzinárodné problémy používali veľmi uvážlivo a aby sa publikovali v zátvorke popri národne akceptovanom štandardizovanom názve (endonyme).

V rezolúcii V/13 prijatej na piatej konferencii v Montreale r. 1987 sa uvádza, že sa redukovalo používanie exoným v kartografických a príbuzných oblastiach. Redukcia používania exoným sa v rozličných krajinách vykonala v rozmanitej miere. V rezolúcii sa vzalo do úvahy, že mnoho verejných i súkromných organizácií odlišných od názvoslovných autorít zohráva významnú úlohu v rozširovaní názvov geografických objektov z teritórií iných krajín a odporúčala sa ďalšia redukcia exoným, a to najmä tých, ktoré zapríčiňujú problémy na medzinárodnej úrovni. Osobitne sa odporúčalo, aby krajiny zintenzívnili svoje úsilie pri presviedčaní súkromných i verejných organizácií (napr. vzdelávacích inštitúcií, dopravných spoločností, oznamovacích prostriedkov) obmedziť používanie exoným alebo aby čo najväčšmi zvyšovali frekvenciu používania názvov geografických objektov ležiacich v iných krajinách v ich miestnej štandardizovanej forme, t. j. endoným. Napokon sa odporúčalo, aby sa v publikáciách, na mapách a v ostatných dokumentoch dávala prednosť národným oficiálnym názvom pred exonymami.

5. Súhrnne možno konštatovať, že úsilie OSN smeruje v oblasti medzinárodnej kartografie k úplnému odstráneniu exoným (Karta Mira/ World Map, Medzinárodná mapa sveta, automapy, autoatlasy, mapy leteckej, námornej a železničnej dopravy a i.). V oblasti národnej kartografie (kartografických produktov určených výhradne alebo väčšinou používateľom z vlastnej krajiny, napr. školské mapy a atlasy, rodinné atlasy) toto úsilie smeruje k redukcii exoným.

Osobitné ťažkosti vo vzťahu exonymum – endonymum musí kartograf riešiť počas tvorby kartografického diela v prípadoch, ak geografický objekt zasahuje do územia štátnej suverenity dvoch alebo viacerých krajín. V týchto prípadoch popri exonyme v jazyku kartografa teoreticky prichádzajú do úvahy dve, ale i viaceré endonymá. Podobný prípad nastáva aj vtedy, ak sa geografický objekt rozprestiera celý v jednej krajine, ale ide o krajinu s viacerými úradnými jazykmi, z ktorých ani jeden nemá deklarovanú prioritu. Čisto praktické dôvody zaplnenosti kartografického diela vedú v takýchto prípadoch k redukcii prípadných viacerých endoným jedného geografického objektu. Špecifickú oblasť problémov tvorby mapy vo vzťahu exonymum –

endonymum predstavujú pre kartografa názvy geografických objektov z priestorov bez štátnej suverenity (Antarktída, geografické objekty na dne oceánov, na povrchu Mesiaca, Venuše a i.).

Odporúčanie konferencie uvedené v rezolúcii II/28 na spracovanie zoznamu bežne používaných exoným možno považovať z pozície SÚGK za splnené (porov. zoznamy vžitých slovenských názvov uvedené v literatúre). V perspektívnom pláne aktivít SÚGK je i spracovanie komplexného zoznamu slovenských exoným a osobitne i historických exoným. Čím je väčšia krajina, čím je väčšie jazykové spoločenstvo, tým sú väčšie problémy pri tvorbe týchto zoznamov. Možno to ilustrovať na príklade nemeckej jazykovej oblasti, kde nemecko-holandská regionálna lingvisticko-geografická skupina skupiny expertov OSN odmietla spracovať zoznam v zmysle rezolúcie II/28, vychádzajúc z toho, že nemecká jazyková oblasť je priveľká na to, aby mohla byť reč o jednotnom pevnom používaní exoným v jazykovej komunikácii. V Šlezvicku-Holštajnsku sú frekventované iné exonymá (napr. z územia Dánska) ako v Burgenlande (napr. z územia Maďarska). Navyše rozsah používania exoným závisí od vzdelanostnej úrovne jednotlivca a od jeho veku. Rozsah používania exoným v nemeckej jazykovej oblasti prešiel v tomto storočí takými veľkými zmenami, že zásady používania exoným zatiaľ nemožno zostaviť.

Sériu odporúčaní konferencií týkajúcich sa redukcie používania exoným a uprednostňovania endoným SÚGK rešpektuje v rezortnom vydavateľskom programe kartografickej produkcie. Podobne rešpektuje aj opakované odporúčanie, aby v kartografickej tvorbe určenej na národné používanie boli exonymá uvádzané popri miestnych úradných názvoch. Rezolúciu č. II/35 na spracovanie zoznamu svojich geografických názvov pre potrebu zahraničných kartografických vydavateľov splnil SÚGK v mape mierky 1:750 000 (Geografické názvy ČSFR).

Nedostatočná aplikácia rezolúcií konferencií v oblasti exoným v kartografickej praxi, príp. postupy v rozpore s rezolúciami môžu byť v konkrétnej krajine prejavom špecifických tradícií kartografickej tvorby, typologických vlastností úradného jazyka, ale najmä demonštráciou teritoriálne orientovaných politických záujmov.

6. Problematika vžitých názvov – exoným – v spoločenskej praxi a najmä v kartografii predstavuje oblasť, ktorej regulácia je právom v pozornosti nie iba jednotlivých krajín, ale i OSN. Regulácia štandardizácie geografického názvoslovia na úrovni konferencií OSN sa úspešne uplatňuje od r. 1967 napriek tomu, že sa aplikuje v jednotlivých krajinách diferencovane. Rozhodným spôsobom však prispela k rozvoju tejto interdisciplinárnej vednej oblasti. Slovenský úrad geodézie a kartografie sa vo funkcii národnej názvoslovnej autority zaradil medzi tie inštitúcie, ktoré konštruktívne

rozpracúvajú rezolúcie konferencií OSN, a tým prispieva k rozvoju vedy i medzinárodného dorozumenia.

Slovenský úrad geodézie a kartografie
Hlboká 2, Bratislava

LITERATÚRA

FIČOR, D.: Štandardizácia geografického názvoslovia. Geodetický a kartografický obzor, 1989, č. 1, s. 2–9.

Geografické názvy ČSFR. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie a Český úřad geodetický a kartografický (v tlači).

Jména států a jejich územních částí. Praha-Bratislava, Český úřad geodetický a kartografický a Slovenský úrad geodézie a kartografie 1981.

Technical terminology employed in the standardization of geographical names. United nations, Department of conference services, Translation division, Glossary No 330/Rev. 2, 1987.

Zoznam vžitých názvov riek a vodných plôch sveta. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1974.

Zoznam štátov a krajín sveta (vžité slovenské a úradné názvy). Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1974.

Zoznam vžitých slovenských názvov miest sveta. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1974.

Zoznam vžitých slovenských názvov útvarov horizontálneho členenia zemského povrchu. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1975.

Zoznam vžitých slovenských názvov útvarov vertikálneho členenia zemského povrchu. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1975.

Zoznam vžitých slovenských názvov mimozemských objektov. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1976.

Názvoslovie námorného práva

ALEXANDER PETROVSKÝ

Námornou lod'ou Republika začalo sa u nás pred takmer 40 rokmi budovanie obchodného námorného lod'stva, ktoré v súčasnosti zahŕňa 23 námorných lodí.

Súbežne s budovaním technickej základne námornej plavby prebiehali aj legislatívne práce na novelizácii noriem námorného práva, pochádzajúcich ešte z Rakúsko-Uhorska.

Zákonom o námornej plavbe (č. 61/1952 Zb.) boli s účinnosťou od 1. 1. 1953 položené základy nového česko-slovenského námorného práva, z ktorého vychádzali postupne vydávané vykonávacie právne predpisy (napr. Podmienky prepravy nákladu po mori, Predpisy o spoločnej havárii v námornej doprave).

V týchto predpisoch sa odzrkadlila právna úprava námornej plavby prevzatá z medzinárodných dohovorov (najmä z Haagskych pravidiel, Yorksko-antverpských pravidiel). Česko-Slovensko postupne pristupovalo na uzavierané námorné konvencie. Medzi najnovšie patria Dohovor OSN o námornej preprave tovaru (1978) a Dohovor OSN o morskom práve (1982).

Anglické texty medzinárodných dohovorov stali sa prameňmi na tvorbu slovenského názvoslovia námorného práva, ktoré u nás nemalo tradíciu. Napr. v Právnickom terminologickom slovníku (1952) nachádzame len jediný pojem námorného práva *(konosament)*.

Pretože v publikáciách sa stretávame s výrazmi, ktoré nevystihujú správne pojmy námorného práva, rozhodli sme sa načrtnúť návrh aspoň základnej terminológie, a to v tomto systémovom členení: 1. Všeobecné pojmy, 2. Právny režim námorných lodí, 3. Právny režim námorných vodných ciest, 4. Právny režim námornej prepravy, 5. Právny režim námorného poistenia, 6. Námorné združenia.

Termíny sa opierajú najmä o námorné medzinárodné dohovory, vnútroštátne námorné právne predpisy, česko-slovenské štátne normy ČSN 32 000, ČSN 73 6514, Dopravný slovník (Bratislava, ALFA 1983) a o novú slovenskú učebnicu Medzinárodné verejné právo od prof. Tomku a kol. (Bratislava, Obzor 1988). Pripomienky budú vítané.

1. Všeobecné pojmy

plavba
pohyb lode alebo iného plavidla po vodnej ceste

námorná plavba
plavba námornými loďami po námorných vodných cestách

námorná doprava
plavba námorných lodí po námorných vodných cestách s cieľom premiestniť osoby (cestujúcich) alebo veci (náklady)

námorná preprava
súhrn úkonov v námornej doprave, ktorými sa priamo uskutočňuje premiestňovanie osôb (cestujúcich) alebo vecí (nákladov) námornými loďami podľa námorných prepravných podmienok

námorné prepravné podmienky
ustanovenia, ktorými sú pri premiestňovaní osôb (cestujúcich) alebo vecí (nákladov) námornými loďami upravené práva a povinnosti zúčastnených strán

pobrežná plavba (kabotáž)
námorná plavba medzi prístavmi na tom istom morskom pobreží alebo medzi pevninou a priľahlými ostrovmi a v súostroví

malá pobrežná plavba (malá kabotáž)
pobrežná plavba medzi prístavmi toho istého štátu

veľká pobrežná plavba (veľká kabotáž)
pobrežná plavba medzi prístavmi rôznych štátov na rovnakom pobreží alebo na neďaleké ostrovy (napr. medzi európskym kontinentom a Veľkou Britániou)

linková plavba
pravidelná námorná plavba medzi určitými prístavmi na určenej trase podľa cestovného poriadku osobnými loďami alebo nákladnými loďami prepravujúcimi najmä kusové náklady

trampová plavba (túlavá plavba)
nepravidelná námorná plavba bez určenej trasy a cestovného poriadku nákladnými loďami prepravujúcimi najmä hromadné náklady

riečno-námorná plavba
plavba námorných lodí po námorných i vnútrozemských vodných cestách

medzinárodná plavba
plavba z prístavu jednej krajiny do prístavu inej krajiny alebo naopak

bezpečnosť námornej plavby
medzinárodnoprávna požiadavka, aby námorné lode vyhovovali bezpečnostným predpisom o konštrukcii, vybavení a plavebnej spôsobilosti, o kvalifikácii lodnej posádky, o používaní signálov, o potrebných komunikačných zariadeniach a o predchádzaní zrážkam lodí

sloboda šíreho mora
medzinárodnoprávna zásada priznávajúca v šírom mori všetkým štátom na základe rovnosti slobodu námornej plavby, preletu nad morom, kladenia podmorských káblov a diaľkových potrubí, budovanie umelých ostrovov a iných zariadení v mori, ďalej slobodu rybolovu a vedeckého výskumu

právo na vlajku
medzinárodnoprávna zásada priznávajúca námornej lodi právo niesť vlajku určitého štátu a v medzinárodnom námornom styku požívať práva, ktoré vyplývajú z príslušnosti k tomuto štátu

právo na prístup k moru
medzinárodnoprávna zásada priznávajúca štátu bez vlastného morského pobrežia dostať sa dopravnými prostriedkami k moru a od mora, ako aj právo tranzitu cez územia štátov ležiacich medzi ním a morom

právo na plavbu
medzinárodnoprávna zásada priznávajúca každému pobrežnému i vnútrozemskému štátu používať šíre more na plavbu lodí pod jeho vlajkou

právo na pokojný prechod
medzinárodnoprávna zásada priznávajúca obchodným i vojnovým lodiam právo preplaviť sa pobrežným morom iného štátu bez toho, že by vplávali do jeho vnútrozemských vôd (prístavu), alebo preplaviť sa pobrežným morom iného štátu s cieľom vplávať do jeho vnútrozemských vôd (prístavu) alebo s cieľom vyplávať z jeho vnútrozemských vôd na šíre more

právo na prenasledovanie
medzinárodnoprávna zásada priznávajúca pobrežnému štátu právo prenasledovať vojnovými alebo policajnými loďami či lietadlami cudziu obchodnú loď z pobrežného mora až na šíre more, zadržať ju a odviesť do svojho prístavu, ak má vážne podozrenie, že v pobrežných vodách porušila jeho právny poriadok a hodlá sa vyhnúť zodpovednosti útekom na šíre more

pirátstvo
1. akýkoľvek protiprávny čin násilia alebo zadržiavania alebo akýkoľvek lúpežný čin spáchaný na súkromný cieľ posádkou lode alebo lietadla namierený *a)* na šírom mori proti inej lodi alebo lietadlu alebo proti osobám či majetku na ich palube; *b)* proti lodi, lietadlu, osobám alebo majetku v mieste nepodliehajúcom jurisdikcii nijakého štátu;
2. akýkoľvek čin dobrovoľnej účasti na použití lode alebo lietadla, ak ten, čo sa ich dopúšťa, vie o skutočnostiach, ktoré dávajú tejto lodi alebo tomuto lietadlu charakter pirátskej lode alebo pirátskeho lietadla;
3. akýkoľvek čin, ktorý má za úlohu podnecovať alebo úmyselne uľahčovať činy v bode *1* alebo *2*

námorná vojna
vojna, ktorej cieľom je vyradiť námorné sily protivníka, ovládnuť jeho prístavy a pobrežie, udržať alebo získať prevahu na mori, ako aj zabrániť používaniu námorných vodných ciest na obchodné ciele s inými krajinami

námorná blokáda
znemožnenie prístupu lodí z mora k pobrežiu protivníka vojnovými námornými silami s cieľom prerušiť jeho námorné dopravné spojenie

koristné právo
súhrn zásad medzinárodného i vnútroštátneho práva, ktoré v prípade ozbrojeného konfliktu určujú, kedy možno loď alebo jej náklad pokladať za lodnú korisť

lodná korisť
v súlade so zásadami medzinárodného práva jednou z bojujúcich strán zhabané obchodné lode alebo náklad lodí nepriateľa, resp. neutrálnej lode, ak loď alebo náklad prešli blokádou a náklad predstavuje kontraband

kontraband
tovar, ktorého námornú prepravu do nepriateľského štátu neutrálnou alebo nepriateľskou loďou môže bojujúci štát zakázať (podlieha koristnému právu)

absolútny kontraband
predmety určené bezprostredne na vojnové ciele, napr. zbrane, strelivo, výbušniny, vojenské prístroje, vojenské dopravné prostriedky

relatívny kontraband
predmety, ktoré možno použiť na vojnové i mierové ciele, napr. potraviny, palivá, vzácne kovy

embargo

1. akt jedného štátu, ktorým obmedzuje, prerušuje alebo končí hospodárske styky s druhým štátom (štátmi);
2. zákaz cudzím lodiam priplávať alebo domácim lodiam vyplávať z prístavov krajiny;
3. zhabanie lode s nákladom v prístave

morské právo

súhrn noriem medzinárodného práva upravujúcich vzťahy medzi štátmi pri používaní morí a oceánov, morského dna, vzdušného priestoru nad nimi a pri ťažbe ich zdrojov

námorné právo

súhrn noriem medzinárodného a vnútroštátneho práva upravujúcich plavbu námorných lodí po námorných vodných cestách a právne vzťahy medzi prevádzkovateľmi a používateľmi námorných lodí

medzinárodné námorné právo

námorné právo obsiahnuté v mnohostranných medzinárodných dohovoroch a dvojstranných medzinárodných dohodách

vnútroštátne námorné právo

námorné právo obsiahnuté v zákonných a podzákonných vnútroštátnych právnych predpisoch

námorné prepravné právo

súhrn noriem medzinárodného a vnútroštátneho práva upravujúcich právne vzťahy medzi prevádzkovateľmi námorných lodí (námornými dopravcami) a ich používateľmi

vnútroštátne námorné prepravné právo

námorné prepravné právo zakotvené v zákonných a podzákonných vnútroštátnych právnych predpisoch

medzinárodné námorné prepravné právo

námorné prepravné právo zakotvené v mnohostranných medzinárodných dohovoroch a dvojstranných medzinárodných dohodách

2. Právny režim námorných lodí

2.1. Základné pojmy

plavidlo

plávajúce teleso slúžiace na prepravu alebo na práce na vode; zahŕňa lode, plávajúce stroje, plávajúce zariadenia a plte

loď

riaditeľné duté plavidlo určené na prepravu osôb (cestujúcich) a vecí (nákladov) alebo na iné ciele

námorná loď

loď určená na námornú plavbu

meno lode
meno, pod ktorým je námorná loď zapísaná do námorného registra a ktorým musí byť označená na obidvoch bokoch čela i na korme; skladá sa z jedného alebo niekoľkých slov, ku ktorým môžu byť pripojené písmená a číslice

nákladná značka (Plimsollova značka)
značka udávajúca rovinu najväčšieho prípustného ponoru námornej lode; tvorí ju kruh s vonkajším priemerom 300 mm umiestneným v prostriedku lode, na obidvoch bokoch preťatý vodorovnou čiarou; súčasťou značky sú vedľa kruhu čiary ponoru, vyznačujúce minimálne voľné okraje (t. j. vzdialenosti od vodnej hladiny po hlavnú palubu), a teda i maximálne prípustné ponory pre jednotlivé zóny (označené písmenami *S, W, WNA, T, F, TF, L*), do ktorých je svet rozdelený podľa Medzinárodného dohovoru o nákladnej značke

lodná vlajka
vlajka predpísaného tvaru, farby a veľkosti určená na používanie na plavidlách; rozoznávajú sa štátne vlajky, vlajky spoločností, organizácií, športové (klubové) a lodiarske vlajky

štátna lodná vlajka
vlajka označujúca štátnu príslušnosť plavidla, spravidla odlišná od štátnej vlajky; býva rôzna pre obchodné a vojenské loďstvo a vyvesuje sa na korme

štát vlajky
štát, pod ktorého vlajkou sa námorná loď plaví

lodná listina
listina, ktorá musí byť v origináli na palube námornej lode

príslušenstvo lode
všetky veci zapísané v lodnom inventári námornej lode

priestorovosť (predtým *tonáž*)
objem predpismi určených priestorov trupu námornej lode vyjadrený v registrovaných tonách *(RT)* a často i v kubických metroch *(m^3)*, ktorý slúži v prístavoch, prieplavoch, pri dokovaní a pod. na vymeriavanie poplatkov; rozoznávame čistú a hrubú priestorovosť

hrubá priestorovosť, zn. **BRT** (brutto priestorovosť)
objem všetkých predpismi určených priestorov trupu námornej lode (vrátane priestorov neprispievajúcich priamo na produkovanie zisku)

čistá priestorovosť, zn. **NRT** (netto priestorovosť)
objem všetkých započítateľných priestorov trupu námornej lode, ktoré pri jej prevádzke prispievajú priamo na produkovanie zisku; určí sa odčítaním priestorov neprispievajúcich priamo na produkovanie zisku od hrubej priestorovosti

vymeriavanie lode
úradné určovanie hrubej a čistej priestorovosti námornej lode

registrovaná tona, zn. **RT**
jednotka objemovej miery priestorovosti námorných lodí od r. 1854 (1 RT = 100 anglických kubických stôp = 2 832 m^3)

imunita štátnych lodí
vyňatie štátnych námorných lodí z jurisdikcie štátov v konaní pred súdnymi a správnymi orgánmi iných štátov

karanténa lode
obdobie, v ktorom sa námorná loď drží v izolácii pre výskyt nákazlivej choroby

arest lode
prechodné zadržanie námornej lode súdom alebo iným príslušným orgánom na zabezpečenie nárokov proti jej prevádzkovateľovi alebo vlastníkovi, ktoré nebolo možné dosiahnuť iným spôsobom

nabehnutie lode
nežiaduci dotyk námornej lode s dnom vodnej cesty alebo plavebnou prekážkou

zrážka lodí
prudký náraz pohybujúcich sa námorných lodí alebo námornej a vnútrozemskej lode do seba

poskytnutie pomoci
pomoc alebo zachraňovanie námornej lode alebo osôb a vecí, ktoré sú na lodi, alebo činnosť smerujúca k zachovaniu nároku na prepravné alebo cestovné

2.2. Druhy námorných lodí

česko-slovenská loď
námorná loď, ktorej bolo udelené právo plaviť sa pod česko-slovenskou vlajkou a ktorá je zapísaná do česko-slovenského námorného registra, prípadne námorná loď, pre ktorú bol vydaný dočasný sprievodný list

obchodná loď
námorná loď na obchodné ciele, najmä na prepravu cestujúcich, tovaru, pošty, na rybolov, na získavanie nerastov z morského dna, na vedecké výskumy, na záchranné operácie

štátna loď
námorná loď, ktorá je vo vlatníctve alebo nájme štátu, pre ktorý plní štátne úlohy (napr. policajná, colná, poštová, majáková, lodivodská, vojnová loď)

oceánska loď (transatlantická loď, zaoceánska loď, loď ďalekej plavby)
námorná loď určená na plavbu cez svetové oceány

riečno-námorná loď
námorná loď schopná na plavbu aj na vnútrozemských vodných cestách

nákladná loď
námorná loď určená na prepravu nákladov; môže prepravovať najviac 12 cestujúcich

tanková loď (tanker)
nákladná námorná loď špeciálne zariadená na prepravu tekutých nákladov a plynov

loď na kusový náklad
nákladná námorná loď na náklad rôzneho druhu v obaloch alebo bez obalu, ktorý sa môže počítať na kusy (sudy, vrecia, žochy, automobily atď.)

loď na hromadný náklad
nákladná námorná loď na náklad rovnakého druhu bez obalu (uhlie, ruda, obilie atď.)

loď na zmiešaný náklad
nákladná námorná loď, na ktorú možno naložiť súčasne hromadný a kusový náklad, hromadný a tekutý náklad a pod.

loď na rudu
nákladná námorná loď špeciálne konštruovaná na prepravu veľkých objemov rúd

loď na drevo
nákladná námorná loď, ktorou sa prepravuje drevo uložené v nákladných priestoroch podpalubia i na palubách

kontejnerová loď
nákladná námorná loď špeciálne konštruovaná na prepravu tovarov v kontejneroch umiestnených v nákladných priestoroch podpalubia i na palube

polokontejnerová loď
nákladná námorná loď špeciálne konštruovaná na prepravu rôznych nákladov v nákladných priestoroch podpalubia a kontejnerov na palube

materská kontejnerová loď (MK-loď)
nákladná námorná loď špeciálne konštruovaná na prepravu nákladov v člnových kontejneroch (LASH, SEA-BEE, Interlichter, BACAT)

loď LO-LO (angl. *LO-LO ship, load on/load off ship*)
nákladná námorná loď na prepravu veľkých a ťažkých kusových nákladov vybavená špeciálnym nakladacím zariadením

loď LO-RO (angl. *LO-RO ship, load on/roll on ship*)
nákladná námorná loď na prepravu rôznych druhov nákladov (napr. ťažkých kusových nákladov, kontejnerov, vozidiel) vybavená špeciálnym zariadením na zvislý spôsob nakladania a sklápacími nabiehajúcimi rampami na vodorovný spôsob nakladania

loď OBO (angl. *oil-bulk-ore carrier*)
nákladná námorná loď konštruovaná na prepravu veľkých objemov rudy,

hromadných nákladov alebo ropy vo vhodne upravených nákladných priestoroch súčasne alebo pri jednotlivých plavbách

lod' RO-RO (angl. *RO-RO ship, roll on/roll off ship*)
nákladná námorná lod' na prepravu veľkých kusových nákladov alebo na prepravu vozidiel konštruovaná na vodorovné nakladanie a vykladanie po vlastnej osi

mraziarenská lod'
nákladná námorná lod' na prepravu mrazeného nákladu

chladiaca lod'
nákladná námorná lod' s chladiacim zariadením na prepravu chladeného nákladu

linková lod'
osobná alebo nákladná námorná lod' na linkovú plavbu

trampová lod'
námorná nákladná lod' na trampovú plavbu

pobrežná lod'
námorná lod' určená na plavbu v blízkosti morských brehov

rejdová lod'
námorná lod' určená na prevádzku na vonkajšej oblasti námorného prístavu

prístavná lod'
námorná lod' určená iba na prevádzku v prístavoch

prevozná lod'
námorná lod' na prepravu cestujúcich i nákladov od námornej lode na breh a opačne

osobná lod'
námorná lod' určená prevažne na prepravu cestujúcich

poštová lod'
námorná lod' určená na prepravu poštových zásielok na základe zmluvy so štátnymi orgánmi; môže slúžiť' i na prepravu cestujúcich

vojnová lod'
námorná lod' používaná vojnovým námorníctvom na plnenie bojových úloh a výkon koristného práva

2.3. Klasifikácia námorných lodí

klasifikácia námorných lodí
zisťovanie technického stavu námorných lodí podľa pravidiel príslušnej klasifikačnej organizácie a ich zaraďovanie do klasifikačných tried

klasifikačná organizácia
organizácia zaoberajúca sa technickým dozorom nad stavbou plavidiel, lodných zariadení a ich klasifikáciou (napr. American Bureau of Shipping,

New York; Lloyd's Register of Shipping, London; Česko-slovenský lodný register, Praha)

inšpektor klasifikačnej organizácie
pracovník vykonávajúci klasifikáciu plavidiel a technický dozor

klasifikačné pravidlá
súhrn požiadaviek klasifikačnej organizácie na technickú akosť námornej lode vydaný vo forme verejne prístupnej publikácie

klasifikačné obdobie
lehota vyjadrená v rokoch, počas ktorej platí klasifikačná trieda priznaná pre námornú loď; býva spravidla štvorročná a po jej uplynutí stráca loď triedu, ak nebola včas obnovená

klasifikačná trieda
stupeň technickej bezpečnosti námornej lode vyjadrený značkou triedy; značka vyjadruje najmä symboly stupňa triedy (*1, 2, 3* atď.), spôsob vykonávania technického dozoru (priamy, nepriamy, bez dozoru), klasifikačné obdobie (štvorročné, dvojročné a pod.), plavebnú oblasť

klasifikačný preukaz
osvedčenie klasifikačnej organizácie obsahujúce hlavné údaje o lodi a priznaný symbol triedy; podlieha každoročnému schváleniu

registrová kniha
zoznam plavidiel klasifikovaných určitou klasifikačnou organizáciou obsahujúci ich triedy, klasifikačné symboly a iné technické údaje (zmeny, doplnky, odňatie atď.)

technický dozor
trvalá alebo občasná kontrola stavby plavidiel a výroby lodných zariadení, vykonávaná inšpektormi klasifikačnej organizácie podľa pravidiel, ktorá sa zakončuje vydaním príslušného osvedčenia, prípadne i označením výrobku značkou dozoru.

2.4. Registrácia námorných lodí

námorný register
majetkovoprávna kniha so základnými údajmi o námorných lodiach, ich stavbe a vlastníkoch vedená príslušným štátnym orgánom (u nás Federálnym ministerstvom dopravy); skladá sa z registrovej knihy a registrových spisov

verejnosť námorného registra (publicita námorného registra)
zásada, že do námorného registra môže každý nazrieť a vyžiadať si z neho úradné odpisy alebo potvrdenia

registrový zápis
úradný záznam do námorného registra vykonaný na návrh alebo z úradnej povinnosti

registrový list
doklad o zápise námornej lode do námorného registra
registrové spisy
spisy obsahujúce listiny, podľa ktorých sa vykonali alebo majú vykonať zápisy v námornom registri
výmaz lode z registra
registrový zápis, ktorým sa údaje o lodi zapísanej v námornom registri rušia (napr. v prípade jej úplného zničenia)
záložné právo na loď (lodná hypotéka)
vecné právo zabezpečujúce pohľadávku a v dohodnutom rozsahu i príslušenstvo pohľadávky tým, že v prípade jej včasného nezaplatenia záložný veriteľ je oprávnený uspokojiť sa z lode; zapisuje sa do námorného registra

2.5. Lodné listiny

lodný denník
lodná listina (kniha), do ktorej sa denne zapisujú všetky závažné udalosti a dôležité údaje týkajúce sa plavby, služby na lodi, lodnej posádky, ako aj záznamy o poveternostných pomeroch a vodných stavoch za plavby
lodný certifikát
1. osvedčenie klasifikačnej organizácie udávajúce stupeň technickej bezpečnosti, triedu a prevádzkovú spôsobilosť námornej lode
2. povolenie pre námornú loď plaviť sa pod príslušnou vlajkou

osvedčenie o spôsobilosti na plavbu
lodná listina, ktorá potvrdzuje spôsobilosť námornej lode na námornú plavbu
dočasný sprievodný list
povolenie pre námornú loď nezapísanú do česko-slovenského námorného registra plaviť sa pod česko-slovenskou vlajkou, vydané česko-slovenským zastupiteľským úradom s platnosťou najdlhšie na jeden rok
výmerný list
lodná listina osvedčujúca priestorovosť námornej lode
ciachovný list
lodná listina o ciachovaní námornej lode vydaná príslušným štátnym orgánom
medzinárodné osvedčenie o nákladnej značke
lodná listina potvrdzujúca správnosť nákladnej značky námornej lode
povolenie na prepravu cestujúcich
lodná listina, na základe ktorej môže námorná loď vykonať prepravu pre viac ako 12 cestujúcich
povolenie na zriadenie a prevádzkovanie stanice
lodná listina, na základe ktorej sa môže na lodi zriadiť a prevádzkovať vysielacia alebo prijímacia rádioelektrická stanica

zoznam lodnej posádky
lodná listina osvedčujúca, ktoré osoby sú nalodené na námornej lodi ako členovia lodnej posádky

zoznam inventára
lodná listina (kniha) obsahujúca všetky druhy lodného inventára námornej lode

zápisnica o narodení
zápisnica spísaná veliteľom lode za účasti dvoch svedkov o každom narodení na námornej lodi; veliteľ lode ju odovzdá príslušnému zastupiteľskému úradu

zápisnica o úmrtí
zápisnica spísaná veliteľom námornej lode za účasti dvoch svedkov o každom úmrtí na námornej lodi; veliteľ lode ju odovzdá i so súpisom majetku zomretého príslušnému zastupiteľskému úradu

zápisnica o trestnom čine
zápisnica spísaná veliteľom lode o čine trestnom podľa ustanovení trestného zákona na námornej lodi a podpísaná veliteľom a aspoň dvoma členmi lodnej posádky; veliteľ lode ju odovzdá príslušnému zastupiteľskému úradu

2.6. Lodná posádka

lodná posádka
osoby na lodi zabezpečujúce plavbu námornej lode (veliteľ lode, veliteľský zbor, lodné mužstvo); sú zapísané v zozname lodnej posádky

veliteľ lode (kapitán)
priamy predstavený lodnej posádky poverený správou lode vrátane jej nautického vedenia; má právo použiť všetky nevyhnutné opatrenia na bezpečnú plavbu a na udržanie poriadku na lodi

veliteľský zbor
veliteľ lode (kapitán), palubní, strojní a rádiotelegrafní dôstojníci, lodný lekár a hospodár

lodné mužstvo
členovia lodnej posádky, ktorí nepatria do veliteľského zboru

lodivod (pilot)
osoba dokonale oboznámená s plavebnými pomermi v určitých vodách, ktorá vedie loď v nebezpečných miestach, kde plavba vyžaduje osobitné poznanie miestnych plavebných pomerov; je poradcom veliteľa lode, ale nie je členom lodnej posádky

3. Právny režim námorných vodných ciest

3.1. Základné pojmy

vodná cesta
určená trasa po oceánoch, moriach, jazerách, nádržiach, splavných tokoch, kanáloch a prieplavoch vhodná na plavbu

prirodzená vodná cesta
vodná cesta umožňujúca plavbu bez stavebno-technického zásahu

umelá vodná cesta
prieplav alebo tok splavnený regulačnou alebo kanalizačnou metódou

národná vodná cesta
vodná cesta, ktorá v celom rozsahu leží na území jedného štátu; pre plavebnú prevádzku platia výlučne jeho predpisy

medzinárodná vodná cesta
vodná cesta prístupná lodiam všetkých štátov na základe medzinárodných dohovorov

námorná vodná cesta
vodná cesta po oceánoch a moriach

3.2. Oceány a moria

oceán
jedna zo štyroch súvislých častí vodnej plochy Zeme (Tichý, Atlantický, Indický, Severný ľadový oceán); delí sa na moria

more
navzájom voľne spojené súvislé slané vody na zemskom povrchu vypĺňajúce priestory medzi kontinentmi a slúžiace ako vodné cesty

vnútorné more (vnútorné morské vody)
časť morských vôd, ktorých brehy i spojenie so širym morom tvoria súčasť štátneho územia pobrežného štátu a podliehajú jeho suverénnej moci (napr. Azovské more, Biele more)

pobrežné more (územné more, teritoriálne more)
pobrežný pás mora od hranice najvyššieho odlivu, za normálnych pomerov v šírke najviac 12 námorných míľ; tvorí súčasť štátneho územia pobrežného štátu, ale obchodné lode cudzích štátov môžu ním slobodne prechádzať

uzavreté more
časť morských vôd, ktoré sú obklopené dvoma alebo viacerými pobrežnými štátmi a sú spojené so širym morom úzkym výpustom, ktorý nemá význam ako vodná cesta (napr. Čierne more)

polouzavreté more
časť morských vôd pozostávajúca celkom alebo predovšetkým z pobrežného

mora a z výlučnej ekonomickej zóny dvoch alebo viacerých pobrežných štátov

šíre more
všetky vody oceánov a morí, ktoré nepodliehajú zvrchovanosti nijakého štátu; slúži na námornú plavbu a iné využívanie všetkým štátom

priľahlé pásmo (súvislé pásmo)
pásmo šíreho mora široké najviac 24 námorných míľ priliehajúce k pobrežnému moru štátu, ktorý nad ním môže vykonávať kontrolu, aby zabránil porušovaniu predpisov na jeho území alebo v pobrežnom mori a aby potrestal ich porušenie; iné štáty majú v tomto pásme slobodu plavby a preletu

výlučná ekonomická zóna
pásmo mora priliehajúce k pobrežnému moru a siahajúce najviac 200 námorných míľ od pobrežia, v ktorom pobrežný štát má zachované právo na prieskum, využívanie a zachovanie prírodných zdrojov a hospodárenie s nimi; iné štáty majú právo na pokojný prechod svojich lodí

morský záliv
hlboký výbežok mora do pevniny, ktorý sa považuje za vnútorné more, keď šírka vstupu doň nepresahuje 24 námorných míľ

morská zátoka
malý výbežok mora do pevniny, ktorý sa považuje za vnútorné more, keď šírka vstupu doň nepresahuje 24 námorných míľ

3.3. Prieplavy a prielivy

prieplav
umelá vodná cesta spájajúca moria, jazerá alebo rieky; ak sú prieplavy medzinárodnými dopravnými cestami, majú osobitný zmluvný režim (napr. Suezský prieplav, Panamský prieplav), inak podliehajú suverénnej moci teritoriálneho štátu

námorný prieplav
prieplav spájajúci dve moria alebo ich časti, prípadne vedúci k vnútrozemským prístavom používaným na plavbu i námorných lodí

národný námorný prieplav
námorný prieplav s plavebným režimom upraveným vnútroštátnymi predpismi

medzinárodný námorný prieplav
námorný prieplav s plavebným režimom upraveným medzinárodným dohovorom

morský prieliv (morská úžina)
prirodzená námorná vodná cesta spájajúca dve moria; ak spája jednu oblasť šíreho mora alebo výlučnej ekonomickej zóny s inou oblasťou šíreho

zasielateľská zmluva (špedičná zmluva)
zmluva, ktorou sa zasielateľ zaväzuje príkazcovi, že mu vo vlastnom mene na jeho účet obstará prepravu zásielky z miesta odoslania do miesta určenia alebo úkony súvisiace s prepravou, a príkazca sa zaväzuje zaplatiť zasielateľovi odplatu

4.3. Zmluvné strany a iné subjekty zúčastnené na preprave

námorný dopravca
1. prevádzkovateľ námornej dopravy (linkovej alebo trampovej)
2. osoba, ktorá uzavrela s odosielateľom námornú prepravnú zmluvu alebo v ktorej mene bola taká zmluva uzavretá

ďalší dopravca
osoba, ktorej dopravca zveril vykonanie prepravy tovaru alebo jej časti; zahŕňa aj inú osobu, ktorá bola takým vykonaním poverená

outsider
námorný dopravca vykonávajúci linkovú dopravu, ktorý nie je členom námornej konferencie vykonávajúcej linkovú dopravu na tej istej trase

prevádzkovateľ lode
fyzická alebo právnická osoba, ktorá vykonáva plavbu lode vo svojom mene bez ohľadu na to, či je vlastníkom lode alebo či ju vykonáva na základe zmluvy s vlastníkom alebo z iného právneho dôvodu

objednávateľ prevádzky lode
fyzická alebo právnická osoba, ktorá uzavrela s námorným dopravcom (prevádzkovateľom lode) zmluvu o prevádzke lode

nájomca lode
fyzická alebo právnická osoba, ktorá uzavrela s námorným dopravcom (prevádzkovateľom lode) zmluvu o nájme lode na vlastný alebo cudzí účet

vlastník lode
fyzická alebo právnická osoba, ktorá má právo námornú loď používať, mať ju vo svojej moci a disponovať ňou

odosielateľ (nesprávne *nalod'ovateľ*)
osoba, ktorá uzavrela s dopravcom námornú nákladnú prepravnú zmluvu alebo v ktorej mene, alebo v ktorej zastúpení bola taká zmluva uzavretá, resp. osoba, ktorá v súvise s námornou nákladnou prepravnou zmluvou skutočne odovzdala tovar dopravcovi alebo v ktorej mene, alebo v ktorej zastúpení mu bol tovar takto odovzdaný

príjemca
osoba oprávnená na to, aby jej bol vydaný prepravovaný tovar

lodný agent
fyzická alebo právnická osoba, ktorá koná za námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) na jeho účet (napr. knihuje tovary určené na prepravu,

vystavuje konosamenty, stará sa o vydanie vylodených nákladov, vyberá prepravné)

knihovací agent

fyzická alebo právnická osoba, ktorá obstaráva knihovanie a vykonáva ďalšie súvzťažné činnosti (akvizíciu, informačnú činnosť, vybavovanie reklamácií atď.)

klarovací agent

fyzická alebo právnická osoba, ktorá obstaráva v námornej preprave klarovanie

obhajovací agent

fyzická alebo právnická osoba, ktorá pomáha obhajovať záujmy niektorej strany pri trampovej doprave

lodný dohodca (lodný broker)

dohodca vystupujúci vo vlastnom mene na cudzí účet ako sprostredkovateľ pri uzavieraní námorných prepravných zmlúv, zmlúv o prevádzke a predaji lodí, zmlúv o nájme lodí, pri nakládke a ďalších prácach

úradný počítač

príslušným orgánom poverená osoba, ktorá zaisťuje pri naloďovaní (vyloďovaní) počítanie kusov

ukladač (štauer)

odborník na umiestňovanie tovaru v lodných komorách alebo na palube a na vykladanie tovaru z lodí

zasielateľ (špeditér)

fyzická alebo právnická osoba, ktorá obstaráva za odplatu prepravu nákladov vo vlastnom mene na cudzí účet podľa zasielateľskej zmluvy

medzizasielateľ

ďalší zasielateľ použitý zasielateľom na obstaranie prepravy

prístavný zasielateľ

zasielateľ obstarávajúci styk s prístavmi, lodnými agentmi, kontrolnými spoločnosťami, ukladačmi atď.

4.4. Konosamenty a súvzťažné listiny

konosament na meno (rektakonosament)

konosament vystavený na meno príjemcu; prevod na inú osobu môže príjemca vykonať len právnou listinou o prevode (cesii), nie rubopisom

konosament na doručiteľa

konosament oprávňujúci na prevzatie tovaru každého, kto ho má v držbe; prevod sa vykonáva odovzdaním

konosament na rad

konosament, ktorý môže byť prevedený rubopisom (vyplneným alebo nevyplneným)

preberací konosament
konosament, ktorým námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) potvrdzuje len prijatie tovaru na prepravu, nie ešte jeho nalodenie; môže sa zmeniť na palubný konosament, ak ho dopravca opatrí podpísanou doložkou o nalodení tovaru

prístavný konosament
konosament vystavený námorným dopravcom (prevádzkovateľom lode) pri prevzatí tovaru, keď loď už priplávala na nakládku do prístavu; je obdobou preberacieho konosamentu

konosament k boku lode
konosament na zásielku, ktorá bola dodaná len k boku konkrétnej lode

palubný konosament
konosament na zásielku, ktorá už bola nalodená na palubu konkrétnej lode

zberný konosament
konosament vystavený na niekoľko drobných zásielok určených rôznym príjemcom

čistý konosament
konosament bez doložky námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) o chybnom stave tovaru, obalu alebo o naložení menšieho množstva tovaru

nečistý konosament
konosament s doložkou námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) o chybnom stave tovaru, obalu alebo o naložení menšieho množstva tovaru

zastaraný konosament
konosament, ktorý dôjde do prístavu určenia neskoršie ako zásielka; výdavky z oneskorenia zaťažujú príjemcu

priebežný konosament
konosament na zásielku prepravovanú niekoľkými dopravcami; môže byť námorný alebo zmiešaný

námorný priebežný konosament
priebežný konosament na zásielku prepravovanú niekoľkými námornými dopravcami

zmiešaný priebežný konosament
priebežný konosament na zásielku prepravovanú námorným a iným dopravcom (napr. riečnym, železničným, cestným)

železničný konosament
priebežný konosament vystavený na zásielku prijatú na prepravu železnicou, ktorá obstará nalodenie na ďalšiu prepravu po mori

spoločný konosament
konosament vystavený v mene niekoľkých námorných dopravcov vykonávajúcich v určitej relácii pravidelnú združenú linkovú dopravu

úschovný konosament
konosament, ktorým námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) potvrdzuje prevzatie tovaru do úschovy so záväzkom naložiť ho v určitej lehote

Conlinebill
kódový názov vzorového konosamentu na linkovú dopravu vypracovaného Baltskou a medzinárodnou námornou konferenciou

Congenbill
kódový názov vzorového konosamentu na trampovú námornú dopravu vypracovaného Baltskou a medzinárodnou námornou konferenciou

konosamentová doložka
podmienka v konosamente bližšie vymedzujúca práva a povinnosti námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) i vlastníka konosamentu: tvorí súčasť námornej nákladnej prepravnej zmluvy

arestačná konosamentová doložka
konosamentová doložka na zabezpečenie zmluvných podmienok hrozbou arestu lode

obmedzovacia konosamentová doložka (reštrikčná konosamentová doložka)
konosamentová doložka zameraná spravidla na to, aby sa konosament nemohol považovať za čistý; svedčí o nedostatkoch stavu tovaru a jeho obalu (napr. obaly v zlom stave)

konosamentová doložka Jason
konosamentová doložka amerického námorného práva, podľa ktorej námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) nemá právo požadovať od majiteľa nákladu príspevok na spoločnú haváriu, ak pôvodná príčina havárie bola spôsobená omylom alebo zanedbaním osobami zamestnanými prevádzkovateľom lode

konosamentová doložka Himalaya
konosamentová doložka, ktorou môže námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) vylúčiť, aby odosielateľ, ktorý bol odškodnený najvyššou sumou limitu zodpovednosti, mohol uplatňovať neuhradený zvyšok škody proti členom lodnej posádky

konosamentová doložka Paramounth
konosamentová doložka, ktorá ustanovuje, že pre podmienky námornej nákladnej prepravnej zmluvy sú záväzné Haagske pravidlá; má význam v prípade sporu so stranou, ktorá na Haagske pravidlá nepristúpila

náložný list
názov použitý v Zákonníku medzinárodného obchodu pre konosament

námorný nákladný list
v praxi používaný názov inej listiny ako konosamentu, ktorú môže námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) vystaviť, ak odosielateľ nevyžaduje konosament

knihovací list
potvrdenie námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) alebo jeho agenta o rezervovaní priestoru na náklad

palubný preberací list
potvrdenie prvého lodného dôstojníka námornej lode o prevzatí nákladu na prepravu; po nahradení konosamentom sa vráti námornému dopravcovi (prevádzkovateľovi lode)

doková potvrdenka
listina o tom, že námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) alebo ním splnomocnený zástupca prevzal tovar na svojom pobreží, na svojej lodi alebo vo svojom sklade; na základe tejto listiny sa neskoršie (po skončení nakládky) vystaví a vydá odosielateľovi konosament

naloďovací príkaz
písomný príkaz vnútrozemského zasielateľa alebo vývozného podniku p[illegible]avnému zasielateľovi, aby náklad naložil na námornú loď

za[illegible]ský list
[illegible]ný príkaz zasielateľovi na obstaranie prepravy

výdajný list
príkaz odosielateľa námornému dopravcovi (prevádzkovateľovi námornej lode) alebo skladu vydať príjemcovi prepravený alebo skladovaný tovar

lodný manifest
zoznam všetkých nákladov na lodi s identifikačnými údajmi z konosamentu (meno odosielateľa, príjemcu, hmotnosť nákladu, sadzba dovozného atď.), ktorý musí mať loď pre colné a iné správne orgány

námorný protest
vyhlásenie veliteľa lode o odmietnutí zodpovednosti za škody, ktoré vznikli alebo mohli vzniknúť na lodi a jej náklade pre mimoriadnu udalosť; odovzdáva sa na overenie a zaregistrovanie v nácestnom prístave zastupiteľskému úradu štátu vlajky, prípadne príslušnému miestnemu úradu (notárovi, prístavnému kapitanátu a pod.)

4.5. Havárie

spoločná havária
škody, ktoré vzniknú tým, že sa úmyselne a účelne urobia mimoriadne obete alebo výdavky na záchranu majetkových hodnôt zo spoločného námorného nebezpečenstva; spoločná havária sa rozvrhuje medzi loď, prepravné a náklady pomerne podľa ich hodnoty

zhodenie nákladu do mora
najstaršia forma obete v spoločnej havárii spočívajúca v odľahčení lode od časti nákladu v záujme záchrany lode alebo ostatného nákladu

dispaš
listina s opisom udalosti spoločnej havárie, rozvrhu škôd a ich úhrad

dispašér
odborník vyhotovujúci dispaš

havarijný komisár
splnomocnenec poisťovne na zisťovanie povahy, príčin a rozsahu škôd na prepravovanom tovare alebo na lodi

havarijný certifikát (havarijný protokol)
listina vyhotovená havarijným komisárom v prípade havárie v námornej doprave; obsahuje charakteristiku škody, odhad jej výšky a príčinu havárie

havarijný záručný list
listina, ktorou príjemca zásielky (spravidla tiež poisťovňa) uznáva vyhlásenie námorného dopravcu o spoločnej havárii a zaväzuje sa zaplatiť príspevok určený v dispaši

príspevkové hodnoty
hodnoty ustanovené podľa určitých zásad, z ktorých sa určuje pomerná náhrada v dispaši za obete v spoločnej havárii

havarijné spoločenstvo
spoločenstvo účastníkov, ktorým patrí loď a náklad a ktorí znášajú škody patriace do spoločnej havárie

veriteľská podstata havarijného spoločenstva (pasíva havarijného spoločenstva)
súhrn pohľadávok účastníkov, ktorí spoločnou haváriou utrpeli škodu na veciach zúčastnených v spoločnej príhode alebo ktorí utrpeli finančnú stratu odpadnutím očakávaného príjmu (ušlé prepravné) či platením výdavkov v hotovosti

dlžnícka podstata havarijného spoločenstva (aktíva havarijného spoločenstva)
súhrn hodnôt, ktoré sa pri spoločnej havárii zachránili a sú k dispozícii

zrážky nové za staré
zrážky zodpovedajúce rozdielu medzi cenou novej a cenou starej súčasti (alebo materiálu), o ktoré sa znižuje náhrada v spoločnej havárii, ak sa nahrádza pri oprave stará súčasť (alebo starý materiál) novou

prednostné nároky
nároky, ktoré sa musia prednostne uspokojiť z ceny lode, prepravného a cestovného za plavbu, pri ktorej nárok vznikol, a z náhrady patriacej námornému dopravcovi zo spoločnej havárie alebo za poskytnutú pomoc

osobitná havária (partikulárna havária)
náhodné (neúmyselné) škody na lodi alebo náklade, ktoré nemožno zahrnúť do spoločnej havárie; nerozvrhujú sa medzi loď, prepravné a náklad

5. Právny režim námorného poistenia

5.1. Základné pojmy

poistná zmluva
zmluva, ktorou sa poisťovňa zaväzuje nahradiť v dohodnutom rozsahu škodu spôsobenú poistnou udalosťou a poistený sa zaväzuje zaplatiť poistné

poistné podmienky
všeobecné ustanovenia upravujúce jednotlivé druhy poistenia

poistenie valórov (valórové poistenie)
poistenie cenných zásielok (drahých kovov, bankoviek, mincí, cenných papierov atď.)

poistenie na cestu
poistenie karga alebo kaska z miesta odoslania do miesta určenia alebo do dohodnutého miesta na ceste

poistenie na čas
poistenie kaska na určitý čas, počas ktorého loď môže konať plavby alebo byť v pokoji

poistenie prepravného
poistenie odplaty za námornú nákladnú prepravu, ktoré v závislosti od spôsobu platenia uzaviera námorný dopravca, prepravca alebo obaja spoločne

poistenie zodpovednosti objednávateľa prevádzky lode
námorné poistenie, ktorým objednávateľ prevádzky lode kryje svoju zodpovednosť voči vlastníkovi či prevádzkovateľovi lode a voči tretím osobám

zasielateľské poistenie (špedičné poistenie)
poistenie zodpovednosti zasielateľa za škody vzniknuté nesplnením alebo chybným splnením jeho úloh

lomené poistenie
poistenie, pri ktorom prepravovaný náklad je poistený na časť plavby v jednej poisťovni (poisťovni vývozcu) a na časť plavby v inej poisťovni (poisťovni dovozcu)

5.3. Poistné doložky

poistenie s vylúčením osobitnej havárie – FPA (angl. *free from particular average*)
poistná doložka, podľa ktorej poisťovňa neposkytuje náhradu za čiastočnú stratu ani za poškodenie tovaru, ak neboli spôsobené závažnou nehodou (napr. potopením lode); používa sa pri preprave menej hodnotného hromadného tovaru (napr. uhlie, ruda)

poistenie vrátane osobitnej havárie – WPA (angl. *with particular average*)
poistná doložka, ktorá zabezpečuje poistné krytie buď len typických námorných rizík (pri anglickej doložke), alebo aj rizík vyplývajúcich z iných zdrojov (podľa česko-slovenských poistných podmienok)

poistenie proti vojnovému nebezpečenstvu
poistná doložka, ktorou sa kryjú vecné škody spôsobené vojnovými operáciami

poistenie proti politickému nebezpečenstvu
poistná doložka, ktorou sa kryjú škody počas prepravy vyplývajúce zo sociálnych nepokojov (štrajky, vzbury, občianske nepokoje a pod.)

poistenie proti všetkým nebezpečenstvám – AAR (angl. *against all risks*)
poistná doložka, ktorá zabezpečuje poistné krytie všetkých poistiteľných rizík s výnimkou rizík vojnových a politických (ktoré musia byť poistené osobitne)

deviačná doložka – (angl. *deviation clause*)
poistná doložka, ktorá zabezpečuje poistné krytie i v prípade, keď loď nepláva zvyčajným smerom do prístavu vykládky

doložka o obojstrane zavinenej zrážke lodí
poistná doložka, podľa ktorej pri zrážke lodí škody na oboch lodiach i na ich nákladoch v prípade obojstranného zavinenia si majitelia vzájomne vyúčtujú po 50 % a poisťovňa nahradí neuhradenú časť škody

6. Námorné združenia

námorná konferencia
kartelová forma združenia prevádzkovateľov námorných lodí, zaviazaná v dohode týchto subjektov vykonávať pravidelnú linkovú dopravu na určitej trase alebo na určitých zemepisne vymedzených trasách a zachovávať pritom ustanovené sadzby, rabaty a iné konferenčné záväzky zabezpečené sankciami (pokutami)

námorný pool
monopolistická forma združenia prevádzkovateľov námorných lodí, ktorí na spoločný účet prevádzkujú určité námorné linky alebo vykonávajú určitú činnosť (napr. remorkáž) a finančné výsledky (zisk, stratu) si rozdeľujú podľa dohodnutého kľúča

lodná burza
burza, na ktorej hlavným predmetom obchodovania je priestor námorných lodí (najmä trampových) a predaj lodí

Romanova 42, Bratislava

Ks

DISKUSIE

Školská sústava a národný systém vzdelávania

ŠTEFAN ŠVEC

Výrazy *školský systém* a *vzdelávací systém (systém vzdelávania)* sú príbuzné, z hľadiska pedagogiky a andragogiky však tieto termíny nie sú významovo totožné. Nemožno ich preto zamieňať v úradnom a verejnom, ba ani v bežnom neformálnom styku. Nemali by sa ani spájať do jedného výrazu prídavné mená *školský a vzdelávací (systém)* alebo *vzdelávací a školský (systém)*.

V Národnej obrode (roč. *I*, 1990, č. 142) z 27. 10. 1990 sa na s. 2 publikoval Zákon SNR z 25. októbra 1990 o úradnom jazyku v Slovenskej republike. Jeho 4. paragraf Výučba úradného jazyka znie takto: „Štát je povinný v š k o l s k o m a v z d e l á v a c o m systéme (riedil Š. Š.) vytvárať podmienky na to, aby si občania Slovenskej republiky osvojili slovenský jazyk v miere žiaducej na používanie v úradnom a bežnom styku." Výraz v *školskom a vzdelávacom systéme,* ktorý sme v citovanom texte podčiarkli, je tu podľa našej mienky použitý nevhodne.

Venujme pozornosť týmto termínom, ktorých výklad sa môže stať predmetom sporov a nedorozumení, a to aj politických.

Najprv sa žiada poznamenať, že termín *systém* je v pedagogike a andragogike synonymný s názvom *sústava.* Slovo *systém* má grécky pôvod a možno ho vymedziť ako účelovo štrukturovaný celok utvorený pomocou spojiva z niekoľkých zložiek.

Pod pojmom školskej sústavy u nás zvyčajne rozumieme organickú nadväznosť všetkých „školských stupňov" a všetky druhy škôl na daných stupňoch. Môže ísť napr. o takúto sústavu škôl: MŠ + 4 + 4 + 4 (alebo 3 alebo 2) + 5 (alebo 4 alebo 3 alebo 2). Medzinárodná štandardná klasifikácia výchovy, ktorú vypracovalo UNESCO (1976), rozlišuje 7 kategórií založených na stupňoch národného vzdelávania (edukácie) a jednu, poslednú kategóriu vzdelávania nerozlišovaného podľa stupňov. V niektorých krajinách sa robí terminologický rozdiel medzi *school* (t. j. základnou a strednou školou) a *university,* príp. *college* (t. j. vysokou školou). V USA sa napr. termín *school systems* (školské sústavy) spravidla chápe v zmysle sústavy stupňov základnej a strednej školy. Používa sa tu na označenie sústavy MŠ + 6 + 3 + 3, MŠ + 6 + 6, MŠ + 8 + 4, MŠ + 4 + 4 +4, alebo iných systémov základnej a strednej školy, ktoré patria do pôsobnosti školskej rady v určitej oblasti miestneho verejného školstva (v tzv. školskom dištrikte).

Medzinárodná encyklopédia výchovy a vied o výchove (Husen, T. – Postletwaite, T. N., 1985) zaraďuje medzi 25 klasifikačných kategórií ency-

klopedických hesiel aj lexikálnu skupinu *národné systémy vzdelávania* (s. 17–18). V rámci šiestich glóbových oblastí sa pre vzdelávacie systémy krajín vypracoval text 160 takýchto abecedne usporiadaných hesiel s rovnakou pomenúvacou schémou. V predmetovom registri sa uvádza (s. 247) synonymný termín *edukačný systém určitej krajiny*. Do textu takéhoto hesla sa spravidla zahrnuli také otázky ako napr. riadenie, správa a dozor, financovanie, historické pozadie, štruktúra a veľkosť systému, obsah výchovy a vzdelávania, zápis, skúšky, personál, podpora, hlavné problémy, vyučovacia metodika. Iný pojem vzdelávacieho systému sa tu explicitne neterminologizuje. Ale v 9. zväzku tejto encyklopédie (s. 5154) sa vysvetľuje termín *systémy edukácie* v zmysle organizačných sústav vyučovacích stratégií a iných komponentov vzdelávania. Ako príklad sa uvádza individuálne usmerňované vzdelávanie, individuálne predpisované vzdelávanie, adaptívne vzdelávanie s programami ovládaného učenia sa, systémy individualizovaného vzdelávania.

Pojem systému možno zaviesť na ktoromkoľvek objekte štúdia javov vzdelávania. Určitý pojem však nemusí získať status odborného termínu.

Pojem vzdelávacieho systému, systému vzdelávania – ako sa naznačilo – sa používa v societálnom (národnom a regionálno-miestnom) a inštitucionálnom kontexte. Fixujú sa také termíny ako napr. *švajčiarsky vzdelávací systém, demokratický systém vzdelávania, decentralizovaný systém vzdelávania, islamský vzdelávací systém, komunálny vzdelávací systém, masmediálny systém vzdelávania.* Tento pojem sa uplatňuje aj v osobnom, výučbovom kontexte. V tomto zmysle sa vzdelávací systém môže chápať ako sociálna interakcia a komunikácia medzi vzdelávajúcim a vzdelávaným systémom. Ako výučbový systém môžeme rozlíšiť napr. *sebavzdelávaciu* či *samovzdelávaciu sústavu, personalizovaný a technizovaný (komputerizovaný) systém vzdelávania, individualizované a kolektivizované sústavy vzdelávania, heuristický a dogmatický systém vzdelávania.*

Slovenská pedagogická encyklopédia odkazuje pri hesle *sústava škôl* na termíny *školy, školská sústava* (ktorá u nás zahrnuje aj vysoké školy) a na (nepresne pomenovaný) pojem *výchovno-vzdelávacia sústava.* Ostatný z nich sa tu však vykladá v podstate len v societálnom a inštitucionálnom zmysle: *socialistická, česko-slovenská, školská a iná spoločensko-inštitucionálna sústava.*

Je prekvapujúce, že najväčší pedagogický a andragogický tezaurus – Thesaurus of ERIC Descriptors (J. E. Houston, 1986) neuvádza všeobecne zaužívaný termín *(národný) edukačný systém* alebo *(národný) systém edukácie.**

*Najlepší a najväčší slovník na ukladanie a vyhľadávanie informácií o národnom školstve a národnej osvete, ako aj o ostatných mimoškolských systémoch vzdelávania – citovaný americký Thesaurus of ERIC Descriptors (red. J. E. Houston 1986) neuvádza medzi slovanskými jazykmi slovenčinu, ale ani lužickú srbčinu a macedónčinu (s. 511). V tejto rodine jazykov sa tu uvádza: bieloruština, bulharčina, čeština, poľština, ruština, srbochorvátčina, slovinčina (Slovenian) a ukrajinčina.

Zaraďuje iba novší pojem *instructional systems* (s. 120; v dôsledku expanzie pojmov, metód a princípov tzv. systémového prístupu). Známy slovník UNESCO: IBE Education Thesaurus (1984) neuvádza však *inštrukčné systémy*, iba *otvorené učebné systémy*. Ale do kategórie *školské systémy* zaraďuje: *systémy vzdelávania dospelých, mestské školské systémy, verejné, súkromné a zmiešané vzdelávacie systémy* (s. 226). Ani ten však neuvádza termín *(národný) systém vzdelávania.*

U nás sa v súčasnosti uplatňuje niekoľko sústav vzdelávania. *Národná školská sústava,* ktorá u nás zahŕňa aj systém vysokých škôl, však už nemá monopol na vzdelávanie a vzdelanosť. Okrem nej máme vybudovanú aj *osvetovú sústavu* a *ostatné systémy národného vzdelávania.* Do *osvetovej sústavy vzdelávania* patria výchovno-vzdelávacie útvary masmédií, kultúrno-osvetové strediská, knižnice, múzeá, galérie a iné kultúrno-osvetové zariadenia, ktoré plnia aj programové funkcie a ciele vzdelávania. *Sústava vzdelávania v masových záujmových spoločenských organizáciách* uskutočňuje tzv. informálne vzdelávanie v detských a mládežníckych organizáciách, odborových zväzoch, politických stranách, národnostných kultúrnych organizáciách, zväzoch medzinárodného priateľstva a v ďalších záujmových organizáciách s programovými cieľmi nonformálneho vzdelávania. *Zamestnávateľské organizácie* majú vlastnú špecifickú inštitucionálnu sústavu vzdelávania (od ústredných rezortných až po základné útvary výchovy pracovníkov) v rezortoch národného hospodárstva, národnej kultúry, politiky a správy, národnej obrany a bezpečnosti.

Národný systém vzdelávania, resp. *vzdelávací systém* tvorí teda nielen národná školská sústava, ale aj národná osveta a ostatné inštitucionálne sústavy vzdelávania. Termín *národný vzdelávací systém* je teda širší než termín *školský systém.* V prijatom zákone o (štátnom) úradnom jazyku sa malo hovoriť o *národnom školskom a mimoškolskom vzdelávacom systéme.* Práve uvedené termíny kompletizujú svoj plný spoločenský význam i osobný zmysel právneho zákona pri jeho interpretácii a uplatňovaní.

Katedra pedagogiky Filozofickej fakulty UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

HOUSTON, J. E. (Ed.): Thesaurus of ERIC Descriptors. 11. vyd. Phoenix – Arizona, Oryx Press 1986. 588 s.

HUSEN, T. and POSTLETWAITE, T. N. (Eds.): The International Encyclopedia of Education. Research and Studies. Vol. 9–10. Oxford, Pergamon Press 1985.

Slovenská pedagogická encyklopédia. 2. diel. Red. O. Pavlík. Bratislava, Veda 1985.

The International Standard Classification of Education. Paris, UNESCO – Division of Statistics of Education 1976. 395 s.

UNESCO IBE Thesaurus. 4. vyd. Paris, UNESCO 1984. 345 s.

ROZLIČNOSTI

Pôvod a význam slova audítor

Význam slova *audítor* sa v našich slovníkoch nevysvetľuje dosť jednoznačne. V Slovníku cudzích slov (1979) sa vymedzuje jednak ako „člen vyššieho súdneho dvora", jednak ako „vojenský sudca v rakúsko-uhorskej armáde". V Slovníku slovenského jazyka (1. zv., 1959) sa uvádza len jeden význam, a to „vojenský vyšetrujúci sudca". Pritom v obidvoch slovníkoch sa toto slovo označuje ako zastarané. S takým hodnotením treba súhlasiť.

Nech už dáme za pravdu ktorémukoľvek výkladu významu, nemožno poprieť, že ide o slovo odvodené už v klasickej latinčine od slovesa *audire,* ktorého základný význam je „počúvať, dozvedať sa niečo počúvaním, sluchom". Popri tomto základnom význame je však už v klasickej latinčine doložený význam „vyšetrovať, vypočúvať". A teda aj podstatné meno *audítor* môže mať význam „ten, kto vypočúva, vyšetrovateľ", ktorý je v základe významov uvádzaných v citovaných slovníkoch.

V súčasnosti sa však slovo *audítor* začína používať ako pomenovanie kvalifikovaného pracovníka, ktorý preveruje či overuje ročnú účtovnú uzávierku nejakého podniku, kontroluje dodržiavanie predpisov o daniach a vôbec hospodárenie daného podniku. Postavenie a povinnosti audítora upravuje Federálne ministerstvo financií vyhláškou č. 63/1989 Zb.

Nebolo by ťažké aj tento význam slova *audítor* odvodzovať od latinského slovesa *audire,* lebo už v klasickej latinčine má aj význam „overovať, schvaľovať". V skutočnosti sme však toto slovo prevzali z angličtiny, kde je bežné sloveso *to audit* (prirodzene, treba v ňom vidieť latinský základ *audire*) vo význame „počúvať, napr. prednášku", ale aj vo význame „skúmať, upravovať a overovať listiny, napr. účtovné doklady". Od tohto základu (teda od *audit,* nie od koreňa *aud-*) je v angličtine odvodené podstatné meno *auditor* (teda *audit+or*), ktoré má význam „1. revízor účtov, 2. poslucháč (na zhromaždení), 3. poslucháč (na vysokej škole)".

Sme teda svedkami dvojitého prevzatia: raz priamo z latinčiny (azda v čase, keď latinčina bola u nás úradným jazykom) a druhý raz z angličtiny (v čase, keď preberáme z angličtiny mnohé ekonomické termíny). Možno preto povedať, že ide vlastne o dve samostatné slová, ktoré majú síce rovnakú podobu, no rozdielny význam, ale najmä odlišnú históriu a v dôsledku toho aj odlišné morfematické zloženie: latinské *audítor* možno členiť na *aud-ítor,* anglické *auditor* na *audit-or.*

V latinskom slove *audítor* je zreteľná slovotvorná prípona *-ítor* (s dlhým *í*) podobne ako v slovách *korepetítor, inkvizítor, expedítor.* Paralelne s príponou *-ítor* jestvujú aj prípony *-átor* a *-útor,* napr. *konšpirátor, moderátor, exekútor.*

Treba pripomenúť, že vo všetkých takýchto prípadoch poznáme aj dejové podstatné mená typu *korepetícia, inkvizícia, expedícia, konšpirácia, moderácia, exekúcia.* Je to dôležité preto, že takto môžeme dokázať jestvovanie, resp. fungovanie základov *korepet-, exped-, exek-, moder-.*

V anglickom slove *auditor* je však vydeliteľná vlastne len slovotvorná prípona *-or,* podobne ako v dvojiciach *kredit – kreditor, debit – debitor,* resp. aj *monit – monitor.* Z toho by vyplývalo, že aj v slovenčine by sa mala používať v uvedenom prípade podoba *auditor.* Bolo by to však málo praktické. Preto pokladáme za primeranejšie z angličtiny prevzaté slovo *auditor* priradiť k spomenutej veľkej skupine slov typu *korepetítor* a v obidvoch prípadoch (vo významoch „sudca" i „overovateľ") písať rovnako, teda *audítor.*

Ján Horecký

Osobitný význam slovies poznať a spoznať

V Slovníku slovenského jazyka, ako aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka sa spracúvajú dve homonymné slovesá *poznať,* pričom každému z nich sa prisudzuje niekoľko samostatných významov.

Význam, na ktorý tu chceme upozorniť, má v hovorovej reči okrajové postavenie, ale hojne sa uplatňuje v biblických textoch, ba tu má dokonca kľúčové postavenie. Pravda, sloveso *poznať* sa aj vo Svätom písme uplatňuje v celej svojej významovej rozmanitosti, čo zodpovedá aj stavu v pôvodných hebrejských, resp. aramejských textoch. Tu sa rozlišujú tri základné slovesá, ku ktorým možno priradiť slovenský ekvivalent *poznať,* a to *jádá* (poznať osobu alebo vec), *nákar* (zistiť dôkladným pozorovaním), *náchaš* (uhádnuť pomocou veštenia).

Široké významové spektrum týchto troch slovies ukazuje na to, že proces poznávania pre Izraelitov sa vždy nestotožňoval s gréckym abstraktným, teoretickým procesom, keďže im nešlo o čisto rozumové pochopenie osôb, vecí a javov a nešlo im ani o číre ich konštatovanie. Prirodzene, že aj v biblickej reči sa potom opisujú viaceré druhy poznávania, ktoré sa od seba odlišujú. Okrem racionálneho poznania jestvuje poznanie, pri ktorom ide o proces vychádzajúci z bytostnej účasti človeka na spoznávanej veci a ktoré sa stávajú zároveň jeho skúsenosťou. Tento rozdiel možno ilustrovať aj na slovenských biblických textoch, a to, prirodzene, aj na samom slovese *poznať.*

Príklady na sloveso *poznať* s významovou dominanciou rozumu:

Len čo Jozef videl svojich bratov, *poznal* ich (Genezis, 42, 7). – V tom Šaul *poznal* Dávidov hlas a povedal: Je to tvoj hlas... (Prvá Samuelova kniha, 26, 17) – *Poznal som* hneď, že ho neposlal Boh... (Nehemiášova kniha 6, 12).

V nasledujúcich príkladoch je už výrazný významový posun; *poznať muža* alebo *ženu* tu znamená „pohlavne sa stýkať":

Potom Adam *poznal* Evu, svoju ženu a ona počala a porodila Kaina... (Genezis, 4, 1). – A Kain *poznal* svoju ženu a tá počala a porodila Henocha (Genezis, 4, 17). – Adam *poznal* opäť svoju ženu a ona porodila syna a dala mu meno Set... (Genezis, 4, 25). – Mám dve dcéry, ktoré ešte mužov *nepoznali* (Genezis, 19, 8).

Druh skúsenostného poznania sa však v biblickej reči nevzťahuje len na intímny život medzi mužom a ženou. Platí aj vo vzťahu Boha a človeka i opačne. Poznanie človeka sa v takomto vzťahu neredukuje na myšlienkovú reflexiu či predstavu o Bohu napr. ako o večnej bytosti či najvyššom princípe. Ľudské poznanie Boha označené slovesom *poznať* predstavuje skúsenosť s Bohom, napr.:

...tentoraz im dám *poznať* svoju ruku a silu i *poznajú*, že mám meno Jahve (Kniha proroka Jeremiáša, 16, 21). – Miluj teda Pána, svojho Boha, a jeho pravidlá, zákony, nariadenia a jeho príkazy zachovávaj v každý čas! Nuž *spoznajte* dnes to, čo nebolo dožičené našim synom, ktorí nevedia ani nevideli naučenia Pána... (Kniha proroka Jeremiáša, 11, 1-2). – Môj Otec mi odovzdal všetko. A nik *nepozná* Syna, iba Otec, ani Otca *nepozná* nik, iba Syn a ten, komu to Syn bude chcieť zjaviť (Evanjelium podľa Matúša, 11, 27).

Keď sa vo Svätom písme hovorí o tom, že *Boh pozná človeka*, týmto vyjadrením sa nepoukazuje na jeho vševedúcnosť, ale *poznať človeka* znamená „vyvoliť si ho, dať sa mu zažiť". Porovnajme príklady:

Iba vás *som poznal* zo všetkých národov zeme, preto na vás strescem všetky vaše hriechy (Kniha proroka Amosa, 3, 2). – Skôr než som ťa utvoril v živote, *poznal som* ťa a skôr, než si vyšiel z lona, som ťa zasvätil... (Kniha proroka Jeremiáša, 1, 5).

Sloveso *poznať/poznávať*, resp. *spoznať/spoznávať* môže teda mať v širšie koncipovanom slovníkovom hesle význam „stýkať sa, byť v spojení, stretávať sa", ďalej „vyvoliť si" a v konkrétnych spojeniach *poznať muža, poznať ženu* aj význam „pohlavne sa stýkať, intímne či manželsky nažívať". V uvedených prípadoch treba sloveso *poznať* označiť kvalifikátorom *biblicizmus*.

Jozef Pavlovič

Opasková taška, ľadvinka

V poslednom čase sa stal módnym, ale pri rozmáhajúcej sa kriminalite najmä funkčným nový typ tašky. Tvorí ju akési malé puzdro či skôr taštička obyčajne s dvoma priehradkami na zips ušitá z kože, koženky, resp. iných

nepremokavých materiálov, ktorá je súčasťou opaska s bezpečnostným zapínaním (podobný typ zapínania je na bezpečnostných pásoch v autách, lietadlách a pod.). Slúži na relatívne bezpečnú úschovu dokladov a peňazí. Keďže ide o pomerne nový výrobok, ktorý sa na pultoch predajní zjavuje len z času na čas, vzniká aj otázka, ako je to s jeho pomenovaním. Tento výrobok funkciou pripomína už dávnejšie rozšírenú ochrannú pomôcku, ktorú používajú športovci (najmä lyžiari) na ukladanie osobných vecí, lyžiarskeho vosku a pod. a ktorú volajú *ľadvinka*. Toto meno motivoval jednak tvar podobný obličke (ľadvinke), ale aj miesto, kde sa ochranný pás s taštičkou nosí.

Ako sme zistili, pri spomínanom novom výrobku praktickej tašky fungujú paralelne štyri názvy: *taška na opasku, opasková taška, ľadvinka* a *ladviňák*. Prvé dva používajú rovnocenne najmä pracovníci obchodu: pri uvažovaní o názve tohto výrobku sa však nemožno opierať o podobu zachytenú v dodacích listoch alebo cenníkoch, lebo tam sa tento obchodný artikel uvádza pod výrobným či identifikačným číslom. Druhé dva názvy – *ľadvinka* a *ladviňák* pozná najmä mladá generácia.

Pomenovania *taška na opasku* a *opasková taška* sú motivované umiestnením tohto doplnku na opasku, ktorý tvorí súčasť výrobku, a sú štylisticky neutrálnymi názvami tejto praktickej pomôcky. Z formálneho hľadiska raz ide o pomenovanie s nezhodným prívlastkom vyjadreným podstatným menom v predložkovom páde, raz o pomenovanie so zhodným prívlastkom vyjadreným prídavným menom. Hoci obidva názvy sú dobre utvorené a proti ich používaniu nemožno mať námietky, pomenovanie so zhodným prívlastkom je častejšie. Súvisí to so schopnosťou prídavného mena bližšie určovať podstatné meno a vstupovať s ním do dvojslovných a viacslovných pomenovaní. Preto je spojenie *opasková taška* vhodné aj ako oficiálne pomenovanie výrobku.

Výraz *ľadvinka* je motivovaný nie umiestnením, ale tvarom tejto tašky. Zrejme sa aj naďalej – rovnako ako spojenie *taška na opasku* – bude používať ako neoficiálne, ale spisovné pomenovanie tohto výrobku. V súvise s označením *ľadvinka* sa treba pristaviť pri slove *ľadvina*, ktoré staršie jazykové príručky hodnotia ako nespisovné. Výskyt tohto slova v slovenských nárečiach i jeho frekvencia v spisovných prejavoch boli podkladom na prehodnotenie staršieho stavu: v Krátkom slovníku slovenského jazyka sa slovo *ľadvina* už hodnotí ako spisovný výraz.

Slovom *ľadvinka* sa okrem tohto typu tašky pomenúva aj iná vec – ľadvinový pás. Tento kožušinový pás chrániaci kríže pred zachladením sa zhotovuje z rozličných kožušín, ale najvyhľadávanejší je pás z kože mačky. A práve na tomto základe vzniklo aj jeho ďalšie pomenovanie – *mačka*. Ide o metonymický posun pôvodného významu slova na inú reáliu na základe istého vzťahu. Názvy *ľadvinový pás, ľadvinka* a *mačka* reprezentujú základné vrstvy slovnej zásoby: neutrálnu, bezpríznakovú vrstvu spisovného jazyka – do nej

patrí spojenie *l'advinový pás* – a hovorovú vrstvu – sem patrí výraz *l'advinka* a metonymický a kontextovo viazaný názov *mačka.*

Z hľadiska spisovnosti nevyhovuje posledný z výrazov, slovo *ladviňák.* Nejde o nové slovo: v slangovom vyjadrovaní výraz *ladviňák* ako označenie spomenutého l'advinového pása funguje už dávnejšie.

Zhŕňame: Najväčšie predpoklady ustáliť sa ako oficiálne pomenovanie výrobku, ktorému sme venovali pozornosť, má dvojslovný názov *opasková taška.* Spojenie *taška na opasku* alebo výraz *l'advinka* sú vhodné ako jeho neoficiálne pomenovania. Slovo *ladviňák* je slangovým pomenovaním tejto módnej novinky.

Katarína Hegerová

SPRÁVY A POSUDKY

Súčasný pohyb v toponymii

V dňoch 5.–6. decembra 1990 zorganizovala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v poradí už tretie stretnutie slovenských jazykovedcov. Miestom stretnutia, na rozdiel od predchádzajúcich dvoch, ktoré boli na Donovaloch, sa tentoraz stal Domov vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach. V úvode stretnutia si účastníci pripomenuli životné jubileum (sedemdesiat rokov) doc. PhDr. Vincenta B l a n á r a, DrSc., vedúceho vedeckého pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ktorý predniesol prednášku na tému *Porovnávací výskum lexiky v slovanských jazykoch.* Potom sa už rokovanie prenieslo na hlavnú tému, ktorou bol súčasný pohyb v toponymii. Pozitívom tohto stretnutia bolo to, že sa na ňom zúčastnili nielen slovenskí jazykovedci venujúci sa vo svojej výskumnej činnosti aj onomastike, resp. špecificky toponymám, ale aj zástupcovia vedných odborov a disciplín (historici, národopisci, geografi, archivári), ktorí vo svojej činnosti prichádzajú do styku s toponymami. Okrem toho boli tu aj zástupcovia z Českej republiky a hosť z Juhoslávie.

Referáty, ktoré sa stali úvodom do širokej diskusie, pripravili M. Majtán a L. Dvonč. M. M a j t á n sa zameral na súčasnú situáciu a tendencie v premenúvaní miest a obcí ako odrazu spoločensko-politických zmien, ktoré nastali v našej spoločnosti po 17. novembri 1989. Informoval o tom, že v rámci Ministerstva vnútra SR pracuje od 1. 6. 1990 nová názvoslovná komisia, ktorej sa predkladajú návrhy na zmeny názvov miest a obcí. Ide v podstate o tri druhy návrhov na zmeny, a to: 1. aby sa zlúčené obce rozdelili a dostali

pôvodné názvy pred zlúčením, 2. aby sa názvy niektorých miest a obcí vrátili do stavu spred roku 1948, keď sa zmenilo vyše 600 názvov, 3. aby sa v južnej časti Slovenska vrátili pôvodné dvojjazyčné názvy. Ďalej informoval o súčasne platných právnych predpisoch, ktorými sa treba spravovať pri predkladaní návrhov na zmenu názvu, a o legislatívnom postupe pri vykonaní týchto zmien.

V referáte L. D v o n č a sa pozornosť venovala premenúvaniu ulíc, námestí, nábreží a pod., teda urbanoným. Podrobnejšie sa predostrela genéza súčasného premenúvania uvedených objektov v Bratislave, pričom tu možno badať dve tendencie: najmä časť historikov by chcela v centre Bratislavy (teda v Starom meste) vrátiť názvy, ktoré sa tu používali v stredoveku alebo začiatkom novoveku. Pravda, tým by sa z centra mesta odstránili aj také názvy ulíc a námestí, ktoré nesú meno po významných slovenských dejateľoch (napr. z centra Bratislavy by sa tak odstránili názvy ako *Kollárovo námestie, Hurbanovo námestie, Námestie Ľudovíta Štúra* a nahradili názvami *Uhoľný trh, Obilný trh, Korunovačné námestie*). Takéto radikálne riešenie, ktoré bolo postupne publikované v bratislavskom Večerníku, vyvolalo veľkú nevôľu väčšiny obyvateľov Bratislavy. L. Dvonč sa prihováral za uvážlivý postup pri premenúvaní ulíc a námestí a za to, aby sa k premenúvaniu pristupovalo iba v nevyhnutných prípadoch. Mal by sa pritom rešpektovať nielen historický aspekt (ktorý takisto nemožno uplatňovať nekriticky, lebo niektoré ulice a námestia mali v minulosti nie jeden, ale viacero názvov, teda tu ťažko možno jednoznačne povedať, ktorý názov je z historického hľadiska najodôvodnenejší), ale aj národnouvedomovacia funkcia jednotlivých názvov. Pravda, iná situácia je v tých prípadoch (a to je vlastne druhá tendencia), kde sú z hľadiska súčasnej spoločensko-politickej situácie nevhodné názvy. V centre Bratislavy je takýchto názvov menej, prevažujú v nových sídliskách, najmä v Petržalke (napr. v názvoslovnej komisii pri bývalom Národnom výbore hlavného mesta SR Bratislavy sa prijal návrh, aby sa v Petržalke v časti *Lúky* ulice pomenovali po slovenských hradoch, v časti *Háje* po významných zahraničných Slovákoch a v časti *Dvory* po významných svetových vedcoch).

Na referát L. Dvonča nadviazal P. O d a l o š, ktorý informoval o pohybe v toponymii v okrese Banská Bystrica. V bohatej a neformálnej diskusii diskutujúci reagovali na vyslovené návrhy, tézy a myšlienky v súvise s premenúvaním miest, obcí, ulíc, námestí a nábreží, vyslovovali súhlasne, ale aj polemické stanoviská. Svoje názory na premenúvanie a skúsenosti z tejto problematiky predniesli aj kolegovia v Českej republiky.

Zaujímavá bola aj relatívne obsiahla informácia I. H o r ň a n s k é h o, predsedu Slovenského úradu geodézie a kartografie, o uplatňovaní exoným (vžitých názvov geografických objektov z iného územia) a endoným (názvov geografických objektov v jazyku tej krajiny, kde sa objekt nachádza), o aplikácii rezolúcií OSN pri štandardizácii geografického názvoslovia a o

stave, aký poskytujú niektoré krajiny pri používaní názvov miest a obcí v dvoch jazykoch v národnostne zmiešaných oblastiach (išlo napr. o stav v Holandsku, Rakúsku, Veľkej Británii, Taliansku, Fínsku, Francúzsku). Situácia v jednotlivých krajinách nie je rovnaká, no môže byť inšpiratívna aj pre riešenie tejto problematiky u nás.

O situácii vo Vojvodine v Juhoslávii stručne informovala M. Myjavcová zo Slovakistického ústavu Filozofickej fakulty v Novom Sade (zemepisné názvy na mapách v zoznamoch týkajúcich sa územia obývaného Slovákmi sa uvádzajú v srbochorváčtine, no v slovenskej publicistike a v slovenských učebniciach sa tieto názvy poslovenčujú).

Na základe prednesených referátov a obsiahlej diskusie prijali účastníci stretnutia tieto závery:

1. Súčasný pohyb v toponymii je prirodzeným dôsledkom nových demokratických spoločenských zmien. Úlohou kompetentných orgánov a inštitúcií je tento pohyb cieľavedome regulovať tak, aby sa odstránili chybné a so zreteľom na súčasnú spoločenskú situáciu nevhodné názvy obcí a ich častí, ulíc a iných verejných priestranstiev a nahradili sa pôvodnými alebo (v prípade ulíc a iných verejných priestranstiev) novými spoločensky primeranými slovenskými názvami, vychádzajúcimi z miestnej geografickej situácie a z historickej a kultúrnej tradície.

2. Táto regulácia by mala sledovať predovšetkým štátnu a národnú suverenitu Slovenska a súčasne brať do úvahy odporúčania medzinárodných inštitúcií.

3. Hlavným činiteľom ovplyvňujúcim regulovanie tohto pohybu by malo byť udržanie stability v názvosloví. Táto stabilita je predpokladom komunikatívnosti, informatívnosti, správneho fungovania názvov v spoločnosti aj v medzinárodnej komunikácii.

4. Účastníci stretnutia odporúčajú osobitne dôkladne a precízne analyzovať a zvažovať prípadné návrhy na zmenu súčasného stavu tak, aby sa v maximálnej miere vylúčil subjektívny prvok v navrhovaní zmien a v rozhodovaní o nich.

Prijaté závery účastníci tretieho stretnutia slovenských jazykovedcov poslali aj názvoslovnej komisii pri Ministerstve vnútra Slovenskej republiky a názvoslovnej komisii pri bývalom Národnom výbore hlavného mesta SR Bratislavy. S uspokojením možno konštatovať, že tretie stretnutie slovenských jazykovedcov splnilo cieľ, ktorý si vytýčili organizátori pri jeho príprave; veríme, že v sľubne sa rozvíjajúcej tradícii takýchto stretnutí na aktuálnu tému s interdisciplinárnym zameraním sa bude pokračovať.

Matej Považaj

Slovenský Nový život v Juhoslávii

Dnes, keď zaiste aj vďaka priaznivejším politickým podmienkam viac pociťujeme spolupatričnosť so Slovákmi žijúcimi mimo Slovenska, zaujímajú nás nielen ich celkové životné podmienky, ale predovšetkým to, ako si zachovali svoju identitu, ako rozvíjajú svoju pôvodnú kultúru, ako sa starajú o svoj jazyk. Najviac informácií o týchto veciach sa nám dostáva o Slovákoch žijúcich v Juhoslávii. Isto nie iba preto, že sú geograficky relatívne blízko, ale najmä preto, že živé puto medzi pôvodnou vlasťou sa u Slovákov v Juhoslávii nikdy nepretrhlo a že si aj po vyše dvoch storočiach odlúčenia neuveriteľne zachovali svoju slovenskú svojbytnosť a uvedomene ju rozvíjajú ďalej. Potvrdením týchto zistení je aj listovanie v dvojčísle (7–8, 1990) mesačníka pre literatúru a kultúru *Nový život,* ktorý vychádza v juhoslovanskom Novom Sade už štyridsiaty tretí rok. Toto dvojčíslo je pre nás o to zaujímavejšie, že prináša aj niekoľko príspevkov venovaných jazykovej problematike dolnozemských Slovákov.

V literárnej časti čítame ukážky pôvodnej literatúry (poviedkové útvary a básne) i preklad z tvorby poľského autora Witolda Gombrovicza. V istom zmysle dominantnú časť čísla reprezentujú príspevky účastníkov 32. literárnej porady (všimnime si využitie domáceho slova *porada,* kým na Slovensku v takejto súvislosti hovorímne skôr o sympóziu alebo konferencii), ktorá prebiehala na novosadskej Filozofickej fakulte v máji 1990 a ktorú organizovalo vydavateľstvo Obzor – Tvorba a mesačník Nový život. Z publikovaných článkov si náš čitateľ môže utvoriť celkom dobrý obraz o súčasnom prozaickom, básnickom a literárnokritickom dianí vojvodinských spisovateľov. Pozoruhodné pre nás je hodnotenie tohto diania vo vystúpení hosťa literárnej porady Viliama Marčoka, ktorý zdôraznil, že vojvodinská literatúra už nie je pre nás zaujímavá iba jazykovo, etnograficky atď., ale predovšetkým tvorivo-inšpiračne; je to už dialóg rovnocenných partnerov. Súčasnú poviedkovú tvorbu označuje tento kritik za neoddiskutovateľne postmodernejšiu ako našu.

Jazykovedne orientovanú časť Nového života uvádza článok D. D u d k a *O zániku slov v slovenských nárečiach v Juhoslávii.* Autor má za sebou vyše tridsaťročný výskum nárečí, ktoré sa vyvíjali v juhoslovanskom prostredí už nezávisle od pôvodných slovenských dialektov. Kým v minulosti venoval autor pozornosť ich zvukovej a gramatickej stavbe, v súčasnosti sa presúva jeho záujem na výskum slovnej zásoby. Všíma si predovšetkým tú jej časť, ktorá sa vplyvom zmien v živote dolnozemských Slovákov prudko mení, príp. zaniká (terminológia tradičných remesiel, pestovania a domáceho spracovania konopí, terminológia spojená s prípravou jedál, ľudového odevu, s chovom domácich zvierat, včelárstvom, lexika spätá s obradmi, zvykmi, poverami atď.). Autor konštatuje, že vojvodinskí Slováci dosiahli najvyšší

stupeň spoločenskej a duchovnej integrácie v prvej polovici tohto storočia, najmä medzi dvoma vojnami a v prvých rokoch po druhej svetovej vojne. Radikálna zmena celkového spôsobu života (zanechanie tradičných výrobných postupov, vznik nových reálií, väčšia integrácia do celospoločenského prostredia) hlboko zasiahla aj do jazyka a, pravdaže, v prvom rade do slovnej zásoby. Mnohé slová zanikajú, prinajlepšom sa stávajú súčasťou pasívnej slovnej zásoby. Vznik nových pomenovaní je v súčasnosti úzko spätý kontaktom so srbochorvátčinou, ktorá je dominujúcim jazykom v širšom prostredí, kde žijú Slováci. Mnohé nové slová sú zhodné i so slovenčinou, ale mnohé sú odlišné a napriek tomu sa preberajú (napr. *setvospremáč* = kyprič, *ranilica* = kŕmidlo, *muzilica* = dojačka). Dudkova analýza pohybu súčasnej vojvodinskej slovenčiny ukazuje, že procesy v tomto pohybe nie sú priamočiare, ale ich ovplyvňujú mnohé činitele, predovšetkým mimojazykové. Zaujímavý je pritom aj generačný faktor, preto smer ďalšieho vývinu ukazuje práve porovnanie reči starších a mladších generácií.

Špeciálnou jazykovou problematikou prispela do časopisu M. M y j a v c o v á, odborníčka na kontaktové javy slovenčiny a srbochorvátčiny. Všíma si syntaktickú problematiku v týždenníku *Hlas ľudu,* v ktorom sa súčasná jazyková situácia odráža podľa autorky naplno. Vybrala si vlastne len jeden jav, a to používanie predložkových pádov v novinách, no práve táto oblasť prináša charakteristické signály o zmenách a tendenciách prebiehajúcich v dolnozemskej slovenčine. A hoci má článok predovšetkým odborný (teoretický) ráz, sleduje zároveň aj jazykovovýchovné ciele. Upozorňuje totiž na mnohých konkrétnych príkladoch, kde sa ustálenosť slovenských predložkových pádov v publicistických textoch narúša sústavným kontaktom so srbochorvátskym jazykom. Prieniku srbochorvátskych prvkov do slovenčiny pomáha aj to, že systém základných predložiek je v obidvoch jazykoch zhodný a že používatelia spisovnej slovenčiny sú aktívni bilingvisti, čím sa individuálna jazyková kompetencia do istej miery oslabuje. Na ukážku možno uviesť používanie predložkových pádov pri podstatnom mene *ulica:* vo vojvodinskej bežnej reči i v publicistike sa význam miesta vplyvom srbochorvátčiny vyjadruje lokálom s predložkou *v (v ulici* – oproti nášmu *na ulici);* na vyjadrenie hromadného smerovania sa zasa používa akuzatív s predložkou *na (vyjsť na ulice* podľa srbochorvátskeho *izaci na ulice* – oproti slovenskému spájaniu s predložkou *do: vyjsť do ulíc).* Stav jazykového úzu, ktorý autorka opisuje vedecky presne a adekvátne, vychádzajúc z danej jazykovej situácie, neraz pripomína situáciu na samom Slovensku, kde je takisto vzájomné pôsobenie medzi slovenčinou a češtinou (hoci, pravdaže, v celkom inej miere). V zhode s chápaním cudzích nespisovných prvkov v spisovnom jazyku na Slovensku označuje autorka isté importované elementy ako subštandartné prvky v spisovnom jazyku vojvodinských Slovákov.

Myjavcovej článok, založený na striktnej porovnávacej metóde, prináša

mora alebo výlučnej ekonomickej zóny, je režim prielivu upravený medzinárodným dohovorom, ktorý umožňuje lodiam všetkých štátov prechod prielivom

3.4. Prístavy

prístav
súhrn vodných a pobrežných plôch, objektov, zariadení a komunikácií na vodnej ceste, ktoré umožňujú priväzovanie plavidiel, manipuláciu s nákladom, naloďovanie a vyloďovanie osôb, údržbu a ochranu plavidiel

námorný prístav
prístav pri morskom pobreží určený na námornú dopravu; o sprístupnení prístavu cudzím lodiam rozhoduje pobrežný štát

domovský prístav (registrový prístav)
prístav, v ktorom je loď zapísaná do námorného registra; nemusí to byť námorný prístav (napr. domovským prístavom česko-slovenských námorných lodí je Praha)

slobodný prístav
prístav a mesto tvoriace autonómnu colnú a do značnej miery i správnu a politickú jednotku (bezcolnosť sa však nevzťahuje na všetok tovar bez rozdielu)

prístavné pásmo
oblasť prístavu, pre ktorú platia osobitné právne predpisy najmä pokiaľ ide o prevádzku lodí

slobodné prístavné pásmo
časť námorného prístavu, v ktorej sa tovar môže skladovať, balit', upravovať, vystavovať a odkiaľ sa môže ďalej prepravovať bez toho, aby podliehal colným poplatkom, domácim spotrebným daniam a hocakej prehliadke (s výnimkou osobitných okolností)

prístav nakládky
námorný prístav, v ktorom podľa námornej nákladnej prepravnej zmluvy sa tovar na loď nakladá

prístav vykládky
námorný prístav, v ktorom podľa námornej nákladnej prepravnej zmluvy sa tovar z lode vykladá

paritný prístav
prístav, do ktorého je v cene tovaru započítané prepravné z miesta odoslania; kontrahent môže požadovať rozdiel medzi skutočne zaplateným prepravným a prepravným podľa doložky o dopravnej parite

prístav útočiska
prístav, ktorý musí loď použiť, ak jej hrozí nebezpečenstvo (búrka, porucha strojov, ochorenie posádky a pod.)

4. Právny režim námornej prepravy

4.1. Základné pojmy

prepravná listina
listina, ktorou sa uzaviera a podľa ktorej sa vykonáva prepravná zmluva

konosament
prepravná listina s povahou obchodovateľného cenného papiera v námornej nákladnej preprave; je potvrdením námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) alebo jeho splnomocnenca o prevzatí tovaru na prepravu do určitého prístavu so záväzkom vydať ho v tomto prístave príjemcovi alebo na jeho rad na základe vráteného konosamentu opatreného potvrdením o prijatí tovaru

konosamentová preprava
námorná nákladná preprava, pri ktorej prepravnou listinou je konosament

nekonosamentová preprava
námorná nákladná preprava, pri ktorej prepravnou listinou je iný doklad než konosament, napr. námorný nákladný list (angl. *sea way bill*), potvrdenie o prevzatí tovaru

tovar
hocaké druhy nákladu vrátane palubného, živých zvierat, ako aj kontejnerov, paliet, obalov a podobných prepravných prostriedkov odosielateľa

náklad
1. v širšom zmysle: všetko, čo loď prepravuje (tovar, posádka, cestujúci, inventár, pohonné látky);
2. v užšom zmysle: tovar naložený na loď s cieľom prepraviť ho, prípadne pripravený na naloženie alebo preloženie

palubný náklad
náklad, ktorý podľa právneho predpisu, podľa zvykov príslušného obchodného odvetvia alebo podľa dohody s odosielateľom sa prepravuje na palube, nie v nákladných priestoroch lode (napr. nebezpečný náklad)

knihovanie
rezervovanie lodného priestoru na náklad v určitej relácii linkovej námornej dopravy

klarovanie
vybavovanie predpísaných úradných formalít (colných, zdravotných atď.) v námornej preprave vrátane úhrady poplatkov pred pristátím alebo vyplávaním lode

rozhŕňanie
odborné rozmiestňovanie sypkého hromadného nákladu po celej dĺžke lode tak, aby loď bola rovnomerne zaťažená a mala stabilitu potrebnú na plavbu

cestujúci
osoba, ktorú je námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) zaviazaný prepraviť v súlade s prepravnými podmienkami a tarifami

deviácia
odchýlka od pôvodne dohodnutej trasy lode; s výnimkou niektorých závažných dôvodov (napr. záchrana lode, majetku, ľudských životov) sa považuje za porušenie zmluvy

nautické zavinenie (navigačné zavinenie)
zavinenie veliteľa lode alebo člena lodnej posádky, prípadne lodivoda spočívajúce v zanedbaní odbornej starostlivosti pri vedení lode (napr. zavinenie zrážky lodí) alebo pri správe lode (napr. nedbanlivosť pri uzavieraní lodných ventilov, ktorými vnikajúca voda poškodí náklad); dopravca za škody spôsobené na náklade nautickým zavinením podľa Haagskych pravidiel nezodpovedá, podľa Hamburských pravidiel zodpovedá

Haagske pravidlá
skrátený názov pre Medzinárodný dohovor o zjednotení niektorých pravidiel o konosamentoch; upravuje základné povinnosti (najmä zodpovednosť) účastníkov námornej nákladnej prepravnej zmluvy

Hamburské pravidlá
skrátený názov pre Dohovor OSN o námornej preprave tovaru, ktorý upravuje základné povinnosti (najmä zodpovednosť) účastníkov námornej prepravnej zmluvy (dosiaľ nenadobudol účinnosť)

komerčné zavinenie
zavinenie námorného dopravcu spočívajúce v zanedbaní odbornej starostlivosti o náklad (napr. zavinenie pri prekládke a opatrovaní nákladu); dopravca za škody spôsobené na náklade komerčným zavinením zodpovedá

oneskorené dodanie
dodanie nákladu neuskutočnené v prístave vykládky v čase dohodnutom v námornej nákladnej prepravnej zmluve, alebo ak taká dohoda nebola, v čase, v ktorom by to bolo rozumné požadovať od starostlivého dopravcu vzhľadom na okolnosti prípadu

dopravná parita
zmluvná doložka, v ktorej je uvedené miesto (tzv. paritný prístav, paritná železničná stanica), kam až je v cene tovaru započítané prepravné z miesta odoslania

neprípustná prekládka
podmienka v kúpnej alebo námornej nákladnej prepravnej zmluve, že tovar sa nesmie prepraviť inak než priamo loďou z prístavu nakládky do prístavu vykládky (t. j. bez prekládky)

4.2. Zmluvy v námornej preprave

námorná prepravná zmluva
zmluva uzavretá medzi námorným dopravcom (prevádzkovateľom lode) a fyzickou alebo právnickou osobou, pre ktorú sa preprava uskutočňuje; rozlišuje sa osobná námorná prepravná zmluva (námorná zmluva o preprave osoby) a nákladná námorná prepravná zmluva (námorná zmluva o preprave nákladu)

osobná námorná prepravná zmluva (zmluva o námornej preprave osoby)
zmluva, ktorou sa námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) zaväzuje cestujúcemu, že ho za odplatu (cestovné) prepraví z jedného prístavu do druhého

nákladná námorná prepravná zmluva (zmluva o námornej preprave tovaru)
zmluva, ktorou sa námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) zaväzuje odosielateľovi, že mu za odplatu (prepravné) prepraví tovar z jedného prístavu do druhého

zmluva o prevádzke lode (charter)
zmluva, ktorou sa námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) zaväzuje prepraviť náklad určený objednávateľom a na tento cieľ buď s určitou loďou vykonať jednu alebo niekoľko vopred určených plavieb, alebo s určitou loďou počas dohodnutého času vykonať plavby podľa určenia objednávateľa; objednávateľ sa zaväzuje zaplatiť za to odplatu

zmluva o prevádzke lode na čas (časový charter)
zmluva o preprave lode, ktorou sa námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) zaväzuje objednávateľovi v určitom čase podľa určenia objednávateľa vykonať s loďou plavby

zmluva o prevádzke lode na cestu (charter na cestu)
zmluva o prevádzke lode, ktorou sa námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) zaväzuje objednávateľovi s určitou loďou vykonať jednu alebo niekoľko vopred určených plavieb

následná zmluva o prevádzke lode (následný charter)
zmluva o prevádzke lode, ktorou sa námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) zaväzuje objednávateľovi s určitou loďou vykonať niekoľko za sebou nasledujúcich plavieb v rovnakom smere a za rovnakých podmienok

zmluva o nájme lode
zmluva, ktorou sa prenajímateľ zaväzuje prenechať nájomcovi dočasné užívanie lode a nájomca sa zaväzuje platiť nájomné

poolová zmluva
zmluva o spolupráci, ktorou zúčastnení námorní dopravcovia (prevádzkovatelia lodí) preberajú záväzok, že budú na spoločný účet (do poolu) odvádzať výnosy z vymedzenej hospodárskej činnosti

zasielateľská zmluva (špedičná zmluva)
zmluva, ktorou sa zasielateľ zaväzuje príkazcovi, že mu vo vlastnom mene na jeho účet obstará prepravu zásielky z miesta odoslania do miesta určenia alebo úkony súvisiace s prepravou, a príkazca sa zaväzuje zaplatiť zasielateľovi odplatu

4.3. Zmluvné strany a iné subjekty zúčastnené na preprave

námorný dopravca
1. prevádzkovateľ námornej dopravy (linkovej alebo trampovej)
2. osoba, ktorá uzavrela s odosielateľom námornú prepravnú zmluvu alebo v ktorej mene bola taká zmluva uzavretá

ďalší dopravca
osoba, ktorej dopravca zveril vykonanie prepravy tovaru alebo jej časti; zahŕňa aj inú osobu, ktorá bola takým vykonaním poverená

outsider
námorný dopravca vykonávajúci linkovú dopravu, ktorý nie je členom námornej konferencie vykonávajúcej linkovú dopravu na tej istej trase

prevádzkovateľ lode
fyzická alebo právnická osoba, ktorá vykonáva plavbu lode vo svojom mene bez ohľadu na to, či je vlastníkom lode alebo či ju vykonáva na základe zmluvy s vlastníkom alebo z iného právneho dôvodu

objednávateľ prevádzky lode
fyzická alebo právnická osoba, ktorá uzavrela s námorným dopravcom (prevádzkovateľom lode) zmluvu o prevádzke lode

nájomca lode
fyzická alebo právnická osoba, ktorá uzavrela s námorným dopravcom (prevádzkovateľom lode) zmluvu o nájme lode na vlastný alebo cudzí účet

vlastník lode
fyzická alebo právnická osoba, ktorá má právo námornú loď používať, mať ju vo svojej moci a disponovať ňou

odosielateľ (nesprávne *nalod'ovateľ*)
osoba, ktorá uzavrela s dopravcom námornú nákladnú prepravnú zmluvu alebo v ktorej mene, alebo v ktorej zastúpení bola taká zmluva uzavretá, resp. osoba, ktorá v súvise s námornou nákladnou prepravnou zmluvou skutočne odovzdala tovar dopravcovi alebo v ktorej mene, alebo v ktorej zastúpení mu bol tovar takto odovzdaný

príjemca
osoba oprávnená na to, aby jej bol vydaný prepravovaný tovar

lodný agent
fyzická alebo právnická osoba, ktorá koná za námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) na jeho účet (napr. knihuje tovary určené na prepravu,

vystavuje konosamenty, stará sa o vydanie vylodených nákladov, vyberá prepravné)

knihovací agent

fyzická alebo právnická osoba, ktorá obstaráva knihovanie a vykonáva ďalšie súvzťažné činnosti (akvizíciu, informačnú činnosť, vybavovanie reklamácií atď.)

klarovací agent

fyzická alebo právnická osoba, ktorá obstaráva v námornej preprave klarovanie

obhajovací agent

fyzická alebo právnická osoba, ktorá pomáha obhajovať záujmy niektorej strany pri trampovej doprave

lodný dohodca (lodný broker)

dohodca vystupujúci vo vlastnom mene na cudzí účet ako sprostredkovateľ pri uzavieraní námorných prepravných zmlúv, zmlúv o prevádzke a predaji lodí, zmlúv o nájme lodí, pri nakládke a ďalších prácach

úradný počítač

príslušným orgánom poverená osoba, ktorá zaisťuje pri naloďovaní (vyloďovaní) počítanie kusov

ukladač (štauer)

odborník na umiestňovanie tovaru v lodných komorách alebo na palube a na vykladanie tovaru z lodí

zasielateľ (špeditér)

fyzická alebo právnická osoba, ktorá obstaráva za odplatu prepravu nákladov vo vlastnom mene na cudzí účet podľa zasielateľskej zmluvy

medzizasielateľ

ďalší zasielateľ použitý zasielateľom na obstaranie prepravy

prístavný zasielateľ

zasielateľ obstarávajúci styk s prístavmi, lodnými agentmi, kontrolnými spoločnosťami, ukladačmi atď.

4.4. Konosamenty a súvzťažné listiny

konosament na meno (rektakonosament)

konosament vystavený na meno príjemcu; prevod na inú osobu môže príjemca vykonať len právnou listinou o prevode (cesii), nie rubopisom

konosament na doručiteľa

konosament oprávňujúci na prevzatie tovaru každého, kto ho má v držbe; prevod sa vykonáva odovzdaním

konosament na rad

konosament, ktorý môže byť prevedený rubopisom (vyplneným alebo nevyplneným)

preberací konosament
konosament, ktorým námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) potvrdzuje len prijatie tovaru na prepravu, nie ešte jeho nalodenie; môže sa zmeniť na palubný konosament, ak ho dopravca opatrí podpísanou doložkou o nalodení tovaru

prístavný konosament
konosament vystavený námorným dopravcom (prevádzkovateľom lode) pri prevzatí tovaru, keď loď už priplávala na nakládku do prístavu; je obdobou preberacieho konosamentu

konosament k boku lode
konosament na zásielku, ktorá bola dodaná len k boku konkrétnej lode

palubný konosament
konosament na zásielku, ktorá už bola nalodená na palubu konkrétnej lode

zberný konosament
konosament vystavený na niekoľko drobných zásielok určených rôznym príjemcom

čistý konosament
konosament bez doložky námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) o chybnom stave tovaru, obalu alebo o naložení menšieho množstva tovaru

nečistý konosament
konosament s doložkou námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) o chybnom stave tovaru, obalu alebo o naložení menšieho množstva tovaru

zastaraný konosament
konosament, ktorý dôjde do prístavu určenia neskoršie ako zásielka; výdavky z oneskorenia zaťažujú príjemcu

priebežný konosament
konosament na zásielku prepravovanú niekoľkými dopravcami; môže byť námorný alebo zmiešaný

námorný priebežný konosament
priebežný konosament na zásielku prepravovanú niekoľkými námornými dopravcami

zmiešaný priebežný konosament
priebežný konosament na zásielku prepravovanú námorným a iným dopravcom (napr. riečnym, železničným, cestným)

železničný konosament
priebežný konosament vystavený na zásielku prijatú na prepravu železnicou, ktorá obstará nalodenie na ďalšiu prepravu po mori

spoločný konosament
konosament vystavený v mene niekoľkých námorných dopravcov vykonávajúcich v určitej relácii pravidelnú združenú linkovú dopravu

úschovný konosament
konosament, ktorým námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) potvrdzuje prevzatie tovaru do úschovy so záväzkom naložiť ho v určitej lehote

Conlinebill
kódový názov vzorového konosamentu na linkovú dopravu vypracovaného Baltskou a medzinárodnou námornou konferenciou

Congenbill
kódový názov vzorového konosamentu na trampovú námornú dopravu vypracovaného Baltskou a medzinárodnou námornou konferenciou

konosamentová doložka
podmienka v konosamente bližšie vymedzujúca práva a povinnosti námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) i vlastníka konosamentu: tvorí súčasť námornej nákladnej prepravnej zmluvy

arestačná konosamentová doložka
konosamentová doložka na zabezpečenie zmluvných podmienok hrozbou arestu lode

obmedzovacia konosamentová doložka (reštrikčná konosamentová doložka)
konosamentová doložka zameraná spravidla na to, aby sa konosament nemohol považovať za čistý; svedčí o nedostatkoch stavu tovaru a jeho obalu (napr. obaly v zlom stave)

konosamentová doložka Jason
konosamentová doložka amerického námorného práva, podľa ktorej námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) nemá právo požadovať od majiteľa nákladu príspevok na spoločnú haváriu, ak pôvodná príčina havárie bola spôsobená omylom alebo zanedbaním osobami zamestnanými prevádzkovateľom lode

konosamentová doložka Himalaya
konosamentová doložka, ktorou môže námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) vylúčiť, aby odosielateľ, ktorý bol odškodnený najvyššou sumou limitu zodpovednosti, mohol uplatňovať neuhradený zvyšok škody proti členom lodnej posádky

konosamentová doložka Paramounth
konosamentová doložka, ktorá ustanovuje, že pre podmienky námornej nákladnej prepravnej zmluvy sú záväzné Haagske pravidlá; má význam v prípade sporu so stranou, ktorá na Haagske pravidlá nepristúpila

náložný list
názov použitý v Zákonníku medzinárodného obchodu pre konosament

námorný nákladný list
v praxi používaný názov inej listiny ako konosamentu, ktorú môže námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) vystaviť, ak odosielateľ nevyžaduje konosament

knihovací list
potvrdenie námorného dopravcu (prevádzkovateľa lode) alebo jeho agenta o rezervovaní priestoru na náklad

palubný preberací list
potvrdenie prvého lodného dôstojníka námornej lode o prevzatí nákladu na prepravu; po nahradení konosamentom sa vráti námornému dopravcovi (prevádzkovateľovi lode)

doková potvrdenka
listina o tom, že námorný dopravca (prevádzkovateľ lode) alebo ním splnomocnený zástupca prevzal tovar na svojom pobreží, na svojej lodi alebo vo svojom sklade; na základe tejto listiny sa neskoršie (po skončení nakládky) vystaví a vydá odosielateľovi konosament

naloďovací príkaz
písomný príkaz vnútrozemského zasielateľa alebo vývozného podniku prí[illegible]avnému zasielateľovi, aby náklad naložil na námornú loď

za[illegible]ský list
[illegible]ný príkaz zasielateľovi na obstaranie prepravy

výdajný list
príkaz odosielateľa námornému dopravcovi (prevádzkovateľovi námornej lode) alebo skladu vydať príjemcovi prepravený alebo skladovaný tovar

lodný manifest
zoznam všetkých nákladov na lodi s identifikačnými údajmi z konosamentu (meno odosielateľa, príjemcu, hmotnosť nákladu, sadzba dovozného atď.), ktorý musí mať loď pre colné a iné správne orgány

námorný protest
vyhlásenie veliteľa lode o odmietnutí zodpovednosti za škody, ktoré vznikli alebo mohli vzniknúť na lodi a jej náklade pre mimoriadnu udalosť; odovzdáva sa na overenie a zaregistrovanie v nácestnom prístave zastupiteľskému úradu štátu vlajky, prípadne príslušnému miestnemu úradu (notárovi, prístavnému kapitanátu a pod.)

4.5. Havárie

spoločná havária
škody, ktoré vzniknú tým, že sa úmyselne a účelne urobia mimoriadne obete alebo výdavky na záchranu majetkových hodnôt zo spoločného námorného nebezpečenstva; spoločná havária sa rozvrhuje medzi loď, prepravné a náklady pomerne podľa ich hodnoty

zhodenie nákladu do mora
najstaršia forma obete v spoločnej havárii spočívajúca v odľahčení lode od časti nákladu v záujme záchrany lode alebo ostatného nákladu

dispaš
listina s opisom udalosti spoločnej havárie, rozvrhu škôd a ich úhrad

dispašér
odborník vyhotovujúci dispaš

havarijný komisár
splnomocnenec poisťovne na zisťovanie povahy, príčin a rozsahu škôd na prepravovanom tovare alebo na lodi

havarijný certifikát (havarijný protokol)
listina vyhotovená havarijným komisárom v prípade havárie v námornej doprave; obsahuje charakteristiku škody, odhad jej výšky a príčinu havárie

havarijný záručný list
listina, ktorou príjemca zásielky (spravidla tiež poisťovňa) uznáva vyhlásenie námorného dopravcu o spoločnej havárii a zaväzuje sa zaplatiť príspevok určený v dispaši

príspevkové hodnoty
hodnoty ustanovené podľa určitých zásad, z ktorých sa určuje pomerná náhrada v dispaši za obete v spoločnej havárii

havarijné spoločenstvo
spoločenstvo účastníkov, ktorým patrí loď a náklad a ktorí znášajú škody patriace do spoločnej havárie

veriteľská podstata havarijného spoločenstva (pasíva havarijného spoločenstva)
súhrn pohľadávok účastníkov, ktorí spoločnou haváriou utrpeli škodu na veciach zúčastnených v spoločnej príhode alebo ktorí utrpeli finančnú stratu odpadnutím očakávaného príjmu (ušlé prepravné) či platením výdavkov v hotovosti

dlžnícka podstata havarijného spoločenstva (aktíva havarijného spoločenstva)
súhrn hodnôt, ktoré sa pri spoločnej havárii zachránili a sú k dispozícii

zrážky nové za staré
zrážky zodpovedajúce rozdielu medzi cenou novej a cenou starej súčasti (alebo materiálu), o ktoré sa znižuje náhrada v spoločnej havárii, ak sa nahrádza pri oprave stará súčasť (alebo starý materiál) novou

prednostné nároky
nároky, ktoré sa musia prednostne uspokojiť z ceny lode, prepravného a cestovného za plavbu, pri ktorej nárok vznikol, a z náhrady patriacej námornému dopravcovi zo spoločnej havárie alebo za poskytnutú pomoc

osobitná havária (partikulárna havária)
náhodné (neúmyselné) škody na lodi alebo náklade, ktoré nemožno zahrnúť do spoločnej havárie; nerozvrhujú sa medzi loď, prepravné a náklad

5. Právny režim námorného poistenia

5.1. Základné pojmy

poistná zmluva
zmluva, ktorou sa poisťovňa zaväzuje nahradiť v dohodnutom rozsahu škodu spôsobenú poistnou udalosťou a poistený sa zaväzuje zaplatiť poistné

poistné podmienky
všeobecné ustanovenia upravujúce jednotlivé druhy poistenia

poistná doložka
ustanovenie, ktoré sa pripája k základným poistným podmienkam a ktoré upravuje rozsah poistného krytia rôznych rizík
poistná udalosť
udalosť, pre ktorej prípad bolo uzavreté poistenie a s ktorou je spojený vznik povinnosti poisťovne plniť
poistka
listina o uzavretej poistnej zmluve vydaná poisťovňou poistenému
všeobecná poistka (generálna poistka)
poistka vzťahujúca sa na všetky zásielky poisteného, ktoré spĺňajú predpoklady uvedené v poistnej zmluve
obligatórna všeobecná poistka
všeobecná poistka, pri ktorej poisťovni patrí poistné i z neohlásených prepráv zásielok
fakultatívna všeobecná poistka
všeobecná poistka, pri ktorej poisťovni patrí poistné len z ohlásených prepráv zásielok
poistka na rad
poistka oprávňujúca poisteného previesť práva z poistnej zmluvy rubopisom (indosamentom) na ďalšie osoby, ktoré sú oprávnené na ďalší prevod
poistné
odplata za poskytnutie poistnej ochrany
poistné riziko
nebezpečenstvo poistnej udalosti, na ktorého krytie a s ním spojených škôd sa uzaviera poistná zmluva
dopravné poistenie
poistenie tovaru vo vnútroštátnej alebo medzinárodnej preprave
námorné poistenie
dopravné poistenie kaska alebo karga v námornej preprave
dopravné riziko
nebezpečenstvo vzniku škody na náklade (poškodenie, čiastočná alebo úplná strata) pri preprave z miesta odoslania na miesto určenia
výluka
ustanovenie v poistnej zmluve (poistných podmienkach) o tom, ktoré škody poisťovňa nehradí vôbec alebo ktoré škody možno poistiť osobitne za istých predpokladov; rozoznáva sa absolútna a relatívna výluka
absolútna výluka
výluka, ktorú nemožno zmeniť osobitnou dohodou zmluvných strán
relatívna výluka
výluka, ktorú možno zmeniť osobitnou dohodou zmluvných strán
franšíza
ustanovenie v poistnej zmluve (poistných podmienkach), podľa ktorého je

poisťovňa oslobodená od povinnosti hradiť niektoré drobné škody, prípadne určitú časť škody; môže byť nepodmienená (absolútna) alebo podmienená (relatívna)

nepodmienená franšíza (absolútna franšíza)
ustanovenie v poistnej zmluve (poistných podmienkach), podľa ktorého je poisťovňa oslobodená od povinnosti hradiť škodu do určitého percenta (napr. do 3 %); sumu zodpovedajúcu percentu franšízy odpočíta poisťovňa od poistnej náhrady

podmienená franšíza (relatívna franšíza)
ustanovenie v poistnej zmluve (poistných podmienkach), podľa ktorého poistený znáša škodu do určitej sumy alebo percenta; ak je škoda väčšia, poskytuje poisťovňa plnú náhradu

poistný certifikát
potvrdenie poisťovne o tom, že určitá zásielka bola poistená, a o rozsahu poistenia; v niektorých štátoch je náhradou za poistku (napr. pre banku)

nezvestná loď
loď, ktorá nepripláva v lehote ustanovenej poistnými podmienkami a o ktorej neprišli nijaké správy v určenej čakacej lehote

kondemnovaná loď
námorná loď vyhlásená za nespôsobilú na opravu a vyradená z prevádzky

abandon lode
prenechanie nezvestnej lode (vrátane s ňou súvisiacich práv) po uplynutí určenej čakacej lehoty alebo kondemnovanej lode poisťovni za vyplatenie poistnej sumy

abandon zásielky
prenechanie veľmi poškodenej zásielky (vrátane s ňou súvisiacich práv) poisťovni za vyplatenie poistnej sumy

lekáž
1. vnikanie vody do lode trhlinou alebo poškodeným miestom v lodnom trupe
2. unikanie kvapaliny počas prepravy alebo skladovania spôsobené netesnosťou obalu (napr. vytekanie z dreveného suda)

5.2. Druhy poistenia

poistenie kaska
poistenie, ktorým sa kryjú dohodnuté riziká (škody) na telese námornej lode a jej výstroji a nároky vlastníka cudzieho plavidla, ktorému vznikla škoda pri zrážke plavidiel

poistenie karga
poistenie, ktorým sa kryjú dohodnuté riziká (škody) na náklade námornej lode

poistenie valórov (valórové poistenie)
poistenie cenných zásielok (drahých kovov, bankoviek, mincí, cenných papierov atď.)

poistenie na cestu
poistenie karga alebo kaska z miesta odoslania do miesta určenia alebo do dohodnutého miesta na ceste

poistenie na čas
poistenie kaska na určitý čas, počas ktorého loď môže konať plavby alebo byť v pokoji

poistenie prepravného
poistenie odplaty za námornú nákladnú prepravu, ktoré v závislosti od spôsobu platenia uzaviera námorný dopravca, prepravca alebo obaja spoločne

poistenie zodpovednosti objednávateľa prevádzky lode
námorné poistenie, ktorým objednávateľ prevádzky lode kryje svoju zodpovednosť voči vlastníkovi či prevádzkovateľovi lode a voči tretím osobám

zasielateľské poistenie (špedičné poistenie)
poistenie zodpovednosti zasielateľa za škody vzniknuté nesplnením alebo chybným splnením jeho úloh

lomené poistenie
poistenie, pri ktorom prepravovaný náklad je poistený na časť plavby v jednej poisťovni (poisťovni vývozcu) a na časť plavby v inej poisťovni (poisťovni dovozcu)

5.3. Poistné doložky

poistenie s vylúčením osobitnej havárie – FPA (angl. *free from particular average*)
poistná doložka, podľa ktorej poisťovňa neposkytuje náhradu za čiastočnú stratu ani za poškodenie tovaru, ak neboli spôsobené závažnou nehodou (napr. potopením lode); používa sa pri preprave menej hodnotného hromadného tovaru (napr. uhlie, ruda)

poistenie vrátane osobitnej havárie – WPA (angl. *with particular average*)
poistná doložka, ktorá zabezpečuje poistné krytie buď len typických námorných rizík (pri anglickej doložke), alebo aj rizík vyplývajúcich z iných zdrojov (podľa česko-slovenských poistných podmienok)

poistenie proti vojnovému nebezpečenstvu
poistná doložka, ktorou sa kryjú vecné škody spôsobené vojnovými operáciami

poistenie proti politickému nebezpečenstvu
poistná doložka, ktorou sa kryjú škody počas prepravy vyplývajúce zo sociálnych nepokojov (štrajky, vzbury, občianske nepokoje a pod.)

poistenie proti všetkým nebezpečenstvám – AAR (angl. *against all risks*)
poistná doložka, ktorá zabezpečuje poistné krytie všetkých poistiteľných rizík s výnimkou rizík vojnových a politických (ktoré musia byť poistené osobitne)

deviačná doložka – (angl. *deviation clause*)
poistná doložka, ktorá zabezpečuje poistné krytie i v prípade, keď loď nepláva zvyčajným smerom do prístavu vykládky

doložka o obojstrane zavinenej zrážke lodí
poistná doložka, podľa ktorej pri zrážke lodí škody na oboch lodiach i na ich nákladoch v prípade obojstranného zavinenia si majitelia vzájomne vyúčtujú po 50 % a poisťovňa nahradí neuhradenú časť škody

6. Námorné združenia

námorná konferencia
kartelová forma združenia prevádzkovateľov námorných lodí, zaviazaná v dohode týchto subjektov vykonávať pravidelnú linkovú dopravu na určitej trase alebo na určitých zemepisne vymedzených trasách a zachovávať pritom ustanovené sadzby, rabaty a iné konferenčné záväzky zabezpečené sankciami (pokutami)

námorný pool
monopolistická forma združenia prevádzkovateľov námorných lodí, ktorí na spoločný účet prevádzkujú určité námorné linky alebo vykonávajú určitú činnosť (napr. remorkáž) a finančné výsledky (zisk, stratu) si rozdeľujú podľa dohodnutého kľúča

lodná burza
burza, na ktorej hlavným predmetom obchodovania je priestor námorných lodí (najmä trampových) a predaj lodí

Romanova 42, Bratislava

Ks

DISKUSIE

Školská sústava a národný systém vzdelávania

ŠTEFAN ŠVEC

Výrazy *školský systém* a *vzdelávací systém (systém vzdelávania)* sú príbuzné, z hľadiska pedagogiky a andragogiky však tieto termíny nie sú významovo totožné. Nemožno ich preto zamieňať v úradnom a verejnom, ba ani v bežnom neformálnom styku. Nemali by sa ani spájať do jedného výrazu prídavné mená *školský a vzdelávací (systém)* alebo *vzdelávací a školský (systém)*.

V Národnej obrode (roč. *I*, 1990, č. 142) z 27. 10. 1990 sa na s. 2 publikoval Zákon SNR z 25. októbra 1990 o úradnom jazyku v Slovenskej republike. Jeho 4. paragraf Výučba úradného jazyka znie takto: „Štát je povinný v š k o l s k o m a v z d e l á v a c o m systéme (riedil Š. Š.) vytvárať podmienky na to, aby si občania Slovenskej republiky osvojili slovenský jazyk v miere žiaducej na používanie v úradnom a bežnom styku." Výraz v *školskom a vzdelávacom systéme,* ktorý sme v citovanom texte podčiarkli, je tu podľa našej mienky použitý nevhodne.

Venujme pozornosť týmto termínom, ktorých výklad sa môže stať predmetom sporov a nedorozumení, a to aj politických.

Najprv sa žiada poznamenať, že termín *systém* je v pedagogike a andragogike synonymný s názvom *sústava.* Slovo *systém* má grécky pôvod a možno ho vymedziť ako účelovo štrukturovaný celok utvorený pomocou spojiva z niekoľkých zložiek.

Pod pojmom školskej sústavy u nás zvyčajne rozumieme organickú nadväznosť všetkých „školských stupňov" a všetky druhy škôl na daných stupňoch. Môže ísť napr. o takúto sústavu škôl: MŠ + 4 + 4 + 4 (alebo 3 alebo 2) + 5 (alebo 4 alebo 3 alebo 2). Medzinárodná štandardná klasifikácia výchovy, ktorú vypracovalo UNESCO (1976), rozlišuje 7 kategórií založených na stupňoch národného vzdelávania (edukácie) a jednu, poslednú kategóriu vzdelávania nerozlišovaného podľa stupňov. V niektorých krajinách sa robí terminologický rozdiel medzi *school* (t. j. základnou a strednou školou) a *university,* príp. *college* (t. j. vysokou školou). V USA sa napr. termín *school systems* (školské sústavy) spravidla chápe v zmysle sústavy stupňov základnej a strednej školy. Používa sa tu na označenie sústavy MŠ + 6 + 3 + 3, MŠ + 6 + 6, MŠ + 8 + 4, MŠ + 4 + 4 +4, alebo iných systémov základnej a strednej školy, ktoré patria do pôsobnosti školskej rady v určitej oblasti miestneho verejného školstva (v tzv. školskom dištrikte).

Medzinárodná encyklopédia výchovy a vied o výchove (Husen, T. – Postletwaite, T. N., 1985) zaraďuje medzi 25 klasifikačných kategórií ency-

klopedických hesiel aj lexikálnu skupinu *národné systémy vzdelávania* (s. 17–18). V rámci šiestich glóbových oblastí sa pre vzdelávacie systémy krajín vypracoval text 160 takýchto abecedne usporiadaných hesiel s rovnakou pomenúvacou schémou. V predmetovom registri sa uvádza (s. 247) synonymný termín *edukačný systém určitej krajiny*. Do textu takéhoto hesla sa spravidla zahrnuli také otázky ako napr. riadenie, správa a dozor, financovanie, historické pozadie, štruktúra a veľkosť systému, obsah výchovy a vzdelávania, zápis, skúšky, personál, podpora, hlavné problémy, vyučovacia metodika. Iný pojem vzdelávacieho systému sa tu explicitne neterminologizuje. Ale v 9. zväzku tejto encyklopédie (s. 5154) sa vysvetľuje termín *systémy edukácie* v zmysle organizačných sústav vyučovacích stratégií a iných komponentov vzdelávania. Ako príklad sa uvádza individuálne usmerňované vzdelávanie, individuálne predpisované vzdelávanie, adaptívne vzdelávanie s programami ovládaného učenia sa, systémy individualizovaného vzdelávania.

Pojem systému možno zaviesť na ktoromkoľvek objekte štúdia javov vzdelávania. Určitý pojem však nemusí získať status odborného termínu.

Pojem vzdelávacieho systému, systému vzdelávania – ako sa naznačilo – sa používa v societálnom (národnom a regionálno-miestnom) a inštitucionálnom kontexte. Fixujú sa také termíny ako napr. *švajčiarsky vzdelávací systém, demokratický systém vzdelávania, decentralizovaný systém vzdelávania, islamský vzdelávací systém, komunálny vzdelávací systém, masmediálny systém vzdelávania.* Tento pojem sa uplatňuje aj v osobnom, výučbovom kontexte. V tomto zmysle sa vzdelávací systém môže chápať ako sociálna interakcia a komunikácia medzi vzdelávajúcim a vzdelávaným systémom. Ako výučbový systém môžeme rozlíšiť napr. *sebavzdelávaciu* či *samovzdelávaciu sústavu, personalizovaný a technizovaný (komputerizovaný) systém vzdelávania, individualizované a kolektivizované sústavy vzdelávania, heuristický a dogmatický systém vzdelávania.*

Slovenská pedagogická encyklopédia odkazuje pri hesle *sústava škôl* na termíny *školy, školská sústava* (ktorá u nás zahrnuje aj vysoké školy) a na (nepresne pomenovaný) pojem *výchovno-vzdelávacia sústava.* Ostatný z nich sa tu však vykladá v podstate len v societálnom a inštitucionálnom zmysle: *socialistická, česko-slovenská, školská a iná spoločensko-inštitucionálna sústava.*

Je prekvapujúce, že najväčší pedagogický a andragogický tezaurus – Thesaurus of ERIC Descriptors (J. E. Houston, 1986) neuvádza všeobecne zaužívaný termín *(národný) edukačný systém* alebo *(národný) systém edukácie.**

*Najlepší a najväčší slovník na ukladanie a vyhľadávanie informácií o národnom školstve a národnej osvete, ako aj o ostatných mimoškolských systémoch vzdelávania – citovaný americký Thesaurus of ERIC Descriptors (red. J. E. Houston 1986) neuvádza medzi slovanskými jazykmi slovenčinu, ale ani lužickú srbčinu a macedónčinu (s. 511). V tejto rodine jazykov sa tu uvádza: bieloruština, bulharčina, čeština, poľština, ruština, srbochorvátčina, slovinčina (Slovenian) a ukrajinčina.

Zaraďuje iba novší pojem *instructional systems* (s. 120; v dôsledku expanzie pojmov, metód a princípov tzv. systémového prístupu). Známy slovník UNESCO: IBE Education Thesaurus (1984) neuvádza však *inštrukčné systémy*, iba *otvorené učebné systémy*. Ale do kategórie *školské systémy* zaraďuje: *systémy vzdelávania dospelých, mestské školské systémy, verejné, súkromné a zmiešané vzdelávacie systémy* (s. 226). Ani ten však neuvádza termín *(národný) systém vzdelávania*.

U nás sa v súčasnosti uplatňuje niekoľko sústav vzdelávania. *Národná školská sústava*, ktorá u nás zahŕňa aj systém vysokých škôl, však už nemá monopol na vzdelávanie a vzdelanosť. Okrem nej máme vybudovanú aj *osvetovú sústavu* a *ostatné systémy národného vzdelávania*. Do *osvetovej sústavy vzdelávania* patria výchovno-vzdelávacie útvary masmédií, kultúrno-osvetové strediská, knižnice, múzeá, galérie a iné kultúrno-osvetové zariadenia, ktoré plnia aj programové funkcie a ciele vzdelávania. *Sústava vzdelávania v masových záujmových spoločenských organizáciách* uskutočňuje tzv. informálne vzdelávanie v detských a mládežníckych organizáciách, odborových zväzoch, politických stranách, národnostných kultúrnych organizáciách, zväzoch medzinárodného priateľstva a v ďalších záujmových organizáciách s programovými cieľmi nonformálneho vzdelávania. *Zamestnávateľské organizácie* majú vlastnú špecifickú inštitucionálnu sústavu vzdelávania (od ústredných rezortných až po základné útvary výchovy pracovníkov) v rezortoch národného hospodárstva, národnej kultúry, politiky a správy, národnej obrany a bezpečnosti.

Národný systém vzdelávania, resp. *vzdelávací systém* tvorí teda nielen národná školská sústava, ale aj národná osveta a ostatné inštitucionálne sústavy vzdelávania. Termín *národný vzdelávací systém* je teda širší než termín *školský systém*. V prijatom zákone o (štátnom) úradnom jazyku sa malo hovoriť o *národnom školskom a mimoškolskom vzdelávacom systéme*. Práve uvedené termíny kompletizujú svoj plný spoločenský význam i osobný zmysel právneho zákona pri jeho interpretácii a uplatňovaní.

Katedra pedagogiky Filozofickej fakulty UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

HOUSTON, J. E. (Ed.): Thesaurus of ERIC Descriptors. 11. vyd. Phoenix – Arizona, Oryx Press 1986. 588 s.

HUSEN, T. and POSTLETWAITE, T. N. (Eds.): The International Encyclopedia of Education. Research and Studies. Vol. 9–10. Oxford, Pergamon Press 1985.

Slovenská pedagogická encyklopédia. 2. diel. Red. O. Pavlík. Bratislava, Veda 1985.

The International Standard Classification of Education. Paris, UNESCO – Division of Statistics of Education 1976. 395 s.

UNESCO IBE Thesaurus. 4. vyd. Paris, UNESCO 1984. 345 s.

ROZLIČNOSTI

Pôvod a význam slova audítor

Význam slova *audítor* sa v našich slovníkoch nevysvetľuje dosť jednoznačne. V Slovníku cudzích slov (1979) sa vymedzuje jednak ako „člen vyššieho súdneho dvora", jednak ako „vojenský sudca v rakúsko-uhorskej armáde". V Slovníku slovenského jazyka (1. zv., 1959) sa uvádza len jeden význam, a to „vojenský vyšetrujúci sudca". Pritom v obidvoch slovníkoch sa toto slovo označuje ako zastarané. S takým hodnotením treba súhlasiť.

Nech už dáme za pravdu ktorémukoľvek výkladu významu, nemožno poprieť, že ide o slovo odvodené už v klasickej latinčine od slovesa *audire,* ktorého základný význam je „počúvať, dozvedať sa niečo počúvaním, sluchom". Popri tomto základnom význame je však už v klasickej latinčine doložený význam „vyšetrovať, vypočúvať". A teda aj podstatné meno *audítor* môže mať význam „ten, kto vypočúva, vyšetrovateľ", ktorý je v základe významov uvádzaných v citovaných slovníkoch.

V súčasnosti sa však slovo *audítor* začína používať ako pomenovanie kvalifikovaného pracovníka, ktorý preveruje či overuje ročnú účtovnú uzávierku nejakého podniku, kontroluje dodržiavanie predpisov o daniach a vôbec hospodárenie daného podniku. Postavenie a povinnosti audítora upravuje Federálne ministerstvo financií vyhláškou č. 63/1989 Zb.

Nebolo by ťažké aj tento význam slova *audítor* odvodzovať od latinského slovesa *audire,* lebo už v klasickej latinčine má aj význam „overovať, schvaľovať". V skutočnosti sme však toto slovo prevzali z angličtiny, kde je bežné sloveso *to audit* (prirodzene, treba v ňom vidieť latinský základ *audire*) vo význame „počúvať, napr. prednášku", ale aj vo význame „skúmať, upravovať a overovať listiny, napr. účtovné doklady". Od tohto základu (teda od *audit,* nie od koreňa *aud-*) je v angličtine odvodené podstatné meno *auditor* (teda *audit+or*), ktoré má význam „1. revízor účtov, 2. poslucháč (na zhromaždení), 3. poslucháč (na vysokej škole)".

Sme teda svedkami dvojitého prevzatia: raz priamo z latinčiny (azda v čase, keď latinčina bola u nás úradným jazykom) a druhý raz z angličtiny (v čase, keď preberáme z angličtiny mnohé ekonomické termíny). Možno preto povedať, že ide vlastne o dve samostatné slová, ktoré majú síce rovnakú podobu, no rozdielny význam, ale najmä odlišnú históriu a v dôsledku toho aj odlišné morfematické zloženie: latinské *audítor* možno členiť na *aud-ítor,* anglické *auditor* na *audit-or.*

V latinskom slove *audítor* je zreteľná slovotvorná prípona *-ítor* (s dlhým *í*) podobne ako v slovách *korepetítor, inkvizítor, expedítor.* Paralelne s príponou *-ítor* jestvujú aj prípony *-átor* a *-útor,* napr. *konšpirátor, moderátor, exekútor.*

Treba pripomenúť, že vo všetkých takýchto prípadoch poznáme aj dejové podstatné mená typu *korepetícia, inkvizícia, expedícia, konšpirácia, moderácia, exekúcia.* Je to dôležité preto, že takto môžeme dokázať jestvovanie, resp. fungovanie základov *korepet-, exped-, exek-, moder-.*

V anglickom slove *auditor* je však vydeliteľná vlastne len slovotvorná prípona *-or,* podobne ako v dvojiciach *kredit – kreditor, debit – debitor,* resp. aj *monit – monitor.* Z toho by vyplývalo, že aj v slovenčine by sa mala používať v uvedenom prípade podoba *auditor.* Bolo by to však málo praktické. Preto pokladáme za primeranejšie z angličtiny prevzaté slovo *auditor* priradiť k spomenutej veľkej skupine slov typu *korepetítor* a v obidvoch prípadoch (vo významoch „sudca" i „overovateľ") písať rovnako, teda *audítor.*

Ján Horecký

Osobitný význam slovies poznať a spoznať

V Slovníku slovenského jazyka, ako aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka sa spracúvajú dve homonymné slovesá *poznať,* pričom každému z nich sa prisudzuje niekoľko samostatných významov.

Význam, na ktorý tu chceme upozorniť, má v hovorovej reči okrajové postavenie, ale hojne sa uplatňuje v biblických textoch, ba tu má dokonca kľúčové postavenie. Pravda, sloveso *poznať* sa aj vo Svätom písme uplatňuje v celej svojej významovej rozmanitosti, čo zodpovedá aj stavu v pôvodných hebrejských, resp. aramejských textoch. Tu sa rozlišujú tri základné slovesá, ku ktorým možno priradiť slovenský ekvivalent *poznať,* a to *jádá* (poznať osobu alebo vec), *nákar* (zistiť dôkladným pozorovaním), *náchaš* (uhádnuť pomocou veštenia).

Široké významové spektrum týchto troch slovies ukazuje na to, že proces poznávania pre Izraelitov sa vždy nestotožňoval s gréckym abstraktným, teoretickým procesom, keďže im nešlo o čisto rozumové pochopenie osôb, vecí a javov a nešlo im ani o číre ich konštatovanie. Prirodzene, že aj v biblickej reči sa potom opisujú viaceré druhy poznávania, ktoré sa od seba odlišujú. Okrem racionálneho poznania jestvuje poznanie, pri ktorom ide o proces vychádzajúci z bytostnej účasti človeka na spoznávanej veci a ktoré sa stávajú zároveň jeho skúsenosťou. Tento rozdiel možno ilustrovať aj na slovenských biblických textoch, a to, prirodzene, aj na samom slovese *poznať.*

Príklady na sloveso *poznať* s významovou dominanciou rozumu:

Len čo Jozef videl svojich bratov, *poznal* ich (Genezis, 42, 7). – V tom Šaul *poznal* Dávidov hlas a povedal: Je to tvoj hlas... (Prvá Samuelova kniha, 26, 17) – *Poznal som* hneď, že ho neposlal Boh... (Nehemiášova kniha 6, 12).

V nasledujúcich príkladoch je už výrazný významový posun; *poznať muža* alebo *ženu* tu znamená „pohlavne sa stýkať":

Potom Adam *poznal* Evu, svoju ženu a ona počala a porodila Kaina... (Genezis, 4, 1). – A Kain *poznal* svoju ženu a tá počala a porodila Henocha (Genezis, 4, 17). – Adam *poznal* opäť svoju ženu a ona porodila syna a dala mu meno Set... (Genezis, 4, 25). – Mám dve dcéry, ktoré ešte mužov *nepoznali* (Genezis, 19, 8).

Druh skúsenostného poznania sa však v biblickej reči nevzťahuje len na intímny život medzi mužom a ženou. Platí aj vo vzťahu Boha a človeka i opačne. Poznanie človeka sa v takomto vzťahu neredukuje na myšlienkovú reflexiu či predstavu o Bohu napr. ako o večnej bytosti či najvyššom princípe. Ľudské poznanie Boha označené slovesom *poznať* predstavuje skúsenosť s Bohom, napr.:

...tentoraz im dám *poznať* svoju ruku a silu i *poznajú*, že mám meno Jahve (Kniha proroka Jeremiáša, 16, 21). – Miluj teda Pána, svojho Boha, a jeho pravidlá, zákony, nariadenia a jeho príkazy zachovávaj v každý čas! Nuž *spoznajte* dnes to, čo nebolo dožičené našim synom, ktorí nevedia ani nevideli naučenia Pána... (Kniha proroka Jeremiáša, 11, 1-2). – Môj Otec mi odovzdal všetko. A nik *nepozná* Syna, iba Otec, ani Otca *nepozná* nik, iba Syn a ten, komu to Syn bude chcieť zjaviť (Evanjelium podľa Matúša, 11, 27).

Keď sa vo Svätom písme hovorí o tom, že *Boh pozná človeka*, týmto vyjadrením sa nepoukazuje na jeho vševedúcnosť, ale *poznať človeka* znamená „vyvoliť si ho, dať sa mu zažiť". Porovnajme príklady:

Iba vás *som poznal* zo všetkých národov zeme, preto na vás strescem všetky vaše hriechy (Kniha proroka Amosa, 3, 2). – Skôr než som ťa utvoril v živote, *poznal som* ťa a skôr, než si vyšiel z lona, som ťa zasvätil... (Kniha proroka Jeremiáša, 1, 5).

Sloveso *poznať/poznávať*, resp. *spoznať/spoznávať* môže teda mať v širšie koncipovanom slovníkovom hesle význam „stýkať sa, byť v spojení, stretávať sa", ďalej „vyvoliť si" a v konkrétnych spojeniach *poznať muža, poznať ženu* aj význam „pohlavne sa stýkať, intímne či manželsky nažívať". V uvedených prípadoch treba sloveso *poznať* označiť kvalifikátorom *biblicizmus*.

Jozef Pavlovič

Opasková taška, ľadvinka

V poslednom čase sa stal módnym, ale pri rozmáhajúcej sa kriminalite najmä funkčným nový typ tašky. Tvorí ju akési malé puzdro či skôr taštička obyčajne s dvoma priehradkami na zips ušitá z kože, koženky, resp. iných

nepremokavých materiálov, ktorá je súčasťou opaska s bezpečnostným zapínaním (podobný typ zapínania je na bezpečnostných pásoch v autách, lietadlách a pod.). Slúži na relatívne bezpečnú úschovu dokladov a peňazí. Keďže ide o pomerne nový výrobok, ktorý sa na pultoch predajní zjavuje len z času na čas, vzniká aj otázka, ako je to s jeho pomenovaním. Tento výrobok funkciou pripomína už dávnejšie rozšírenú ochrannú pomôcku, ktorú používajú športovci (najmä lyžiari) na ukladanie osobných vecí, lyžiarskeho vosku a pod. a ktorú volajú *ľadvinka.* Toto meno motivoval jednak tvar podobný obličke (ľadvinke), ale aj miesto, kde sa ochranný pás s taštičkou nosí.

Ako sme zistili, pri spomínanom novom výrobku praktickej tašky fungujú paralelne štyri názvy: *taška na opasku, opasková taška, ľadvinka* a *ladviňák.* Prvé dva používajú rovnocenne najmä pracovníci obchodu: pri uvažovaní o názve tohto výrobku sa však nemožno opierať o podobu zachytenú v dodacích listoch alebo cenníkoch, lebo tam sa tento obchodný artikel uvádza pod výrobným či identifikačným číslom. Druhé dva názvy – *ľadvinka* a *ladviňák* pozná najmä mladá generácia.

Pomenovania *taška na opasku* a *opasková taška* sú motivované umiestnením tohto doplnku na opasku, ktorý tvorí súčasť výrobku, a sú štylisticky neutrálnymi názvami tejto praktickej pomôcky. Z formálneho hľadiska raz ide o pomenovanie s nezhodným prívlastkom vyjadreným podstatným menom v predložkovom páde, raz o pomenovanie so zhodným prívlastkom vyjadreným prídavným menom. Hoci obidva názvy sú dobre utvorené a proti ich používaniu nemožno mať námietky, pomenovanie so zhodným prívlastkom je častejšie. Súvisí to so schopnosťou prídavného mena bližšie určovať podstatné meno a vstupovať s ním do dvojslovných a viacslovných pomenovaní. Preto je spojenie *opasková taška* vhodné aj ako oficiálne pomenovanie výrobku.

Výraz *ľadvinka* je motivovaný nie umiestnením, ale tvarom tejto tašky. Zrejme sa aj naďalej – rovnako ako spojenie *taška na opasku* – bude používať ako neoficiálne, ale spisovné pomenovanie tohto výrobku. V súvise s označením *ľadvinka* sa treba pristaviť pri slove *ľadvina,* ktoré staršie jazykové príručky hodnotia ako nespisovné. Výskyt tohto slova v slovenských nárečiach i jeho frekvencia v spisovných prejavoch boli podkladom na prehodnotenie staršieho stavu: v Krátkom slovníku slovenského jazyka sa slovo *ľadvina* už hodnotí ako spisovný výraz.

Slovom *ľadvinka* sa okrem tohto typu tašky pomenúva aj iná vec – ľadvinový pás. Tento kožušinový pás chrániaci kríže pred zachladením sa zhotovuje z rozličných kožušín, ale najvyhľadávanejší je pás z kože mačky. A práve na tomto základe vzniklo aj jeho ďalšie pomenovanie – *mačka.* Ide o metonymický posun pôvodného významu slova na inú reáliu na základe istého vzťahu. Názvy *ľadvinový pás, ľadvinka* a *mačka* reprezentujú základné vrstvy slovnej zásoby: neutrálnu, bezpríznakovú vrstvu spisovného jazyka – do nej

patrí spojenie *l'advinový pás* – a hovorovú vrstvu – sem patrí výraz *l'advinka* a metonymický a kontextovo viazaný názov *mačka*.

Z hľadiska spisovnosti nevyhovuje posledný z výrazov, slovo *ladviňák*. Nejde o nové slovo: v slangovom vyjadrovaní výraz *ladviňák* ako označenie spomenutého ľadvinového pása funguje už dávnejšie.

Zhŕňame: Najväčšie predpoklady ustáliť sa ako oficiálne pomenovanie výrobku, ktorému sme venovali pozornosť, má dvojslovný názov *opasková taška*. Spojenie *taška na opasku* alebo výraz *l'advinka* sú vhodné ako jeho neoficiálne pomenovania. Slovo *ladviňák* je slangovým pomenovaním tejto módnej novinky.

Katarína Hegerová

SPRÁVY A POSUDKY

Súčasný pohyb v toponymii

V dňoch 5.–6. decembra 1990 zorganizovala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v poradí už tretie stretnutie slovenských jazykovedcov. Miestom stretnutia, na rozdiel od predchádzajúcich dvoch, ktoré boli na Donovaloch, sa tentoraz stal Domov vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach. V úvode stretnutia si účastníci pripomenuli životné jubileum (sedemdesiat rokov) doc. PhDr. Vincenta B l a n á r a, DrSc., vedúceho vedeckého pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ktorý predniesol prednášku na tému *Porovnávací výskum lexiky v slovanských jazykoch*. Potom sa už rokovanie prenieslo na hlavnú tému, ktorou bol súčasný pohyb v toponymii. Pozitívom tohto stretnutia bolo to, že sa na ňom zúčastnili nielen slovenskí jazykovedci venujúci sa vo svojej výskumnej činnosti aj onomastike, resp. špecificky toponymám, ale aj zástupcovia vedných odborov a disciplín (historici, národopisci, geografi, archivári), ktorí vo svojej činnosti prichádzajú do styku s toponymami. Okrem toho boli tu aj zástupcovia z Českej republiky a hosť z Juhoslávie.

Referáty, ktoré sa stali úvodom do širokej diskusie, pripravili M. Majtán a L. Dvonč. M. M a j t á n sa zameral na súčasnú situáciu a tendencie v premenúvaní miest a obcí ako odrazu spoločensko-politických zmien, ktoré nastali v našej spoločnosti po 17. novembri 1989. Informoval o tom, že v rámci Ministerstva vnútra SR pracuje od 1. 6. 1990 nová názvoslovná komisia, ktorej sa predkladajú návrhy na zmeny názvov miest a obcí. Ide v podstate o tri druhy návrhov na zmeny, a to: 1. aby sa zlúčené obce rozdelili a dostali

pôvodné názvy pred zlúčením, 2. aby sa názvy niektorých miest a obcí vrátili do stavu spred roku 1948, keď sa zmenilo vyše 600 názvov, 3. aby sa v južnej časti Slovenska vrátili pôvodné dvojjazyčné názvy. Ďalej informoval o súčasne platných právnych predpisoch, ktorými sa treba spravovať pri predkladaní návrhov na zmenu názvu, a o legislatívnom postupe pri vykonaní týchto zmien.

V referáte L. D v o n č a sa pozornosť venovala premenúvaniu ulíc, námestí, nábreží a pod., teda urbanoným. Podrobnejšie sa predostrela genéza súčasného premenúvania uvedených objektov v Bratislave, pričom tu možno badať dve tendencie: najmä časť historikov by chcela v centre Bratislavy (teda v Starom meste) vrátiť názvy, ktoré sa tu používali v stredoveku alebo začiatkom novoveku. Pravda, tým by sa z centra mesta odstránili aj také názvy ulíc a námestí, ktoré nesú meno po významných slovenských dejateľoch (napr. z centra Bratislavy by sa tak odstránili názvy ako *Kollárovo námestie, Hurbanovo námestie, Námestie Ľudovíta Štúra* a nahradili názvami *Uhoľný trh, Obilný trh, Korunovačné námestie*). Takéto radikálne riešenie, ktoré bolo postupne publikované v bratislavskom Večerníku, vyvolalo veľkú nevôľu väčšiny obyvateľov Bratislavy. L. Dvonč sa prihováral za uvážlivý postup pri premenúvaní ulíc a námestí a za to, aby sa k premenúvaniu pristupovalo iba v nevyhnutných prípadoch. Mal by sa pritom rešpektovať nielen historický aspekt (ktorý takisto nemožno uplatňovať nekriticky, lebo niektoré ulice a námestia mali v minulosti nie jeden, ale viacero názvov, teda tu ťažko možno jednoznačne povedať, ktorý názov je z historického hľadiska najodôvodnenejší), ale aj národnouvedomovacia funkcia jednotlivých názvov. Pravda, iná situácia je v tých prípadoch (a to je vlastne druhá tendencia), kde sú z hľadiska súčasnej spoločensko-politickej situácie nevhodné názvy. V centre Bratislavy je takýchto názvov menej, prevažujú v nových sídliskách, najmä v Petržalke (napr. v názvoslovnej komisii pri bývalom Národnom výbore hlavného mesta SR Bratislavy sa prijal návrh, aby sa v Petržalke v časti *Lúky* ulice pomenovali po slovenských hradoch, v časti *Háje* po významných zahraničných Slovákoch a v časti *Dvory* po významných svetových vedcoch).

Na referát L. Dvonča nadviazal P. O d a l o š, ktorý informoval o pohybe v toponymii v okrese Banská Bystrica. V bohatej a neformálnej diskusii diskutujúci reagovali na vyslovené návrhy, tézy a myšlienky v súvise s premenúvaním miest, obcí, ulíc, námestí a nábreží, vyslovovali súhlasne, ale aj polemické stanoviská. Svoje názory na premenúvanie a skúsenosti z tejto problematiky predniesli aj kolegovia v Českej republiky.

Zaujímavá bola aj relatívne obsiahla informácia I. H o r ň a n s k é h o, predsedu Slovenského úradu geodézie a kartografie, o uplatňovaní exoným (vžitých názvov geografických objektov z iného územia) a endoným (názvov geografických objektov v jazyku tej krajiny, kde sa objekt nachádza), o aplikácii rezolúcií OSN pri štandardizácii geografického názvoslovia a o

stave, aký poskytujú niektoré krajiny pri používaní názvov miest a obcí v dvoch jazykoch v národnostne zmiešaných oblastiach (išlo napr. o stav v Holandsku, Rakúsku, Veľkej Británii, Taliansku, Fínsku, Francúzsku). Situácia v jednotlivých krajinách nie je rovnaká, no môže byť inšpiratívna aj pre riešenie tejto problematiky u nás.

O situácii vo Vojvodine v Juhoslávii stručne informovala M. Myjavcová zo Slovakistického ústavu Filozofickej fakulty v Novom Sade (zemepisné názvy na mapách a v zoznamoch týkajúcich sa územia obývaného Slovákmi sa uvádzajú v srbochorváčtine, no v slovenskej publicistike a v slovenských učebniciach sa tieto názvy poslovenčujú).

Na základe prednesených referátov a obsiahlej diskusie prijali účastníci stretnutia tieto závery:

1. Súčasný pohyb v toponymii je prirodzeným dôsledkom nových demokratických spoločenských zmien. Úlohou kompetentných orgánov a inštitúcií je tento pohyb cieľavedome regulovať tak, aby sa odstránili chybné a so zreteľom na súčasnú spoločenskú situáciu nevhodné názvy obcí a ich častí, ulíc a iných verejných priestranstiev a nahradili sa pôvodnými alebo (v prípade ulíc a iných verejných priestranstiev) novými spoločensky primeranými slovenskými názvami, vychádzajúcimi z miestnej geografickej situácie a z historickej a kultúrnej tradície.

2. Táto regulácia by mala sledovať predovšetkým štátnu a národnú suverenitu Slovenska a súčasne brať do úvahy odporúčania medzinárodných inštitúcií.

3. Hlavným činiteľom ovplyvňujúcim regulovanie tohto pohybu by malo byť udržanie stability v názvosloví. Táto stabilita je predpokladom komunikatívnosti, informatívnosti, správneho fungovania názvov v spoločnosti aj v medzinárodnej komunikácii.

4. Účastníci stretnutia odporúčajú osobitne dôkladne a precízne analyzovať a zvažovať prípadné návrhy na zmenu súčasného stavu tak, aby sa v maximálnej miere vylúčil subjektívny prvok v navrhovaní zmien a v rozhodovaní o nich.

Prijaté závery účastníci tretieho stretnutia slovenských jazykovedcov poslali aj názvoslovnej komisii pri Ministerstve vnútra Slovenskej republiky a názvoslovnej komisii pri bývalom Národnom výbore hlavného mesta SR Bratislavy. S uspokojením možno konštatovať, že tretie stretnutie slovenských jazykovedcov splnilo cieľ, ktorý si vytýčili organizátori pri jeho príprave; veríme, že v sľubne sa rozvíjajúcej tradícii takýchto stretnutí na aktuálnu tému s interdisciplinárnym zameraním sa bude pokračovať.

Matej Považaj

Slovenský Nový život v Juhoslávii

Dnes, keď zaiste aj vďaka priaznivejším politickým podmienkam viac pociťujeme spolupatričnosť so Slovákmi žijúcimi mimo Slovenska, zaujímajú nás nielen ich celkové životné podmienky, ale predovšetkým to, ako si zachovali svoju identitu, ako rozvíjajú svoju pôvodnú kultúru, ako sa starajú o svoj jazyk. Najviac informácií o týchto veciach sa nám dostáva o Slovákoch žijúcich v Juhoslávii. Isto nie iba preto, že sú geograficky relatívne blízko, ale najmä preto, že živé puto medzi pôvodnou vlasťou sa u Slovákov v Juhoslávii nikdy nepretrhlo a že si aj po vyše dvoch storočiach odlúčenia neuveriteľne zachovali svoju slovenskú svojbytnosť a uvedomene ju rozvíjajú ďalej. Potvrdením týchto zistení je aj listovanie v dvojčísle (7–8, 1990) mesačníka pre literatúru a kultúru *Nový život,* ktorý vychádza v juhoslovanskom Novom Sade už štyridsiaty tretí rok. Toto dvojčíslo je pre nás o to zaujímavejšie, že prináša aj niekoľko príspevkov venovaných jazykovej problematike dolnozemských Slovákov.

V literárnej časti čítame ukážky pôvodnej literatúry (poviedkové útvary a básne) i preklad z tvorby poľského autora Witolda Gombrovicza. V istom zmysle dominantnú časť čísla reprezentujú príspevky účastníkov 32. literárnej porady (všimnime si využitie domáceho slova *porada,* kým na Slovensku v takejto súvislosti hovorímne skôr o sympóziu alebo konferencii), ktorá prebiehala na novosadskej Filozofickej fakulte v máji 1990 a ktorú organizovalo vydavateľstvo Obzor – Tvorba a mesačník Nový život. Z publikovaných článkov si náš čitateľ môže utvoriť celkom dobrý obraz o súčasnom prozaickom, básnickom a literárnokritickom dianí vojvodinských spisovateľov. Pozoruhodné pre nás je hodnotenie tohto diania vo vystúpení hosťa literárnej porady Viliama Marčoka, ktorý zdôraznil, že vojvodinská literatúra už nie je pre nás zaujímavá iba jazykovo, etnograficky atď., ale predovšetkým tvorivo-inšpiračne; je to už dialóg rovnocenných partnerov. Súčasnú poviedkovú tvorbu označuje tento kritik za neoddiskutovateľne postmodernejšiu ako našu.

Jazykovedne orientovanú časť Nového života uvádza článok D. D u d k a *O zániku slov v slovenských nárečiach v Juhoslávii.* Autor má za sebou vyše tridsaťročný výskum nárečí, ktoré sa vyvíjali v juhoslovanskom prostredí už nezávisle od pôvodných slovenských dialektov. Kým v minulosti venoval autor pozornosť ich zvukovej a gramatickej stavbe, v súčasnosti sa presúva jeho záujem na výskum slovnej zásoby. Všíma si predovšetkým tú jej časť, ktorá sa vplyvom zmien v živote dolnozemských Slovákov prudko mení, príp. zaniká (terminológia tradičných remesiel, pestovania a domáceho spracovania konopí, terminológia spojená s prípravou jedál, ľudového odevu, s chovom domácich zvierat, včelárstvom, lexika spätá s obradmi, zvykmi, poverami atď.). Autor konštatuje, že vojvodinskí Slováci dosiahli najvyšší

stupeň spoločenskej a duchovnej integrácie v prvej polovici tohto storočia, najmä medzi dvoma vojnami a v prvých rokoch po druhej svetovej vojne. Radikálna zmena celkového spôsobu života (zanechanie tradičných výrobných postupov, vznik nových reálií, väčšia integrácia do celospoločenského prostredia) hlboko zasiahla aj do jazyka a, pravdaže, v prvom rade do slovnej zásoby. Mnohé slová zanikajú, prinajlepšom sa stávajú súčasťou pasívnej slovnej zásoby. Vznik nových pomenovaní je v súčasnosti úzko spätý kontaktom so srbochorvátčinou, ktorá je dominujúcim jazykom v širšom prostredí, kde žijú Slováci. Mnohé nové slová sú zhodné i so slovenčinou, ale mnohé sú odlišné a napriek tomu sa preberajú (napr. *setvospremáč* = kyprič, *ranilica* = kŕmidlo, *muzilica* = dojačka). Dudkova analýza pohybu súčasnej vojvodinskej slovenčiny ukazuje, že procesy v tomto pohybe nie sú priamočiare, ale ich ovplyvňujú mnohé činitele, predovšetkým mimojazykové. Zaujímavý je pritom aj generačný faktor, preto smer ďalšieho vývinu ukazuje práve porovnanie reči starších a mladších generácií.

Špeciálnou jazykovou problematikou prispela do časopisu M. M y j a v c o v á, odborníčka na kontaktové javy slovenčiny a srbochorvátčiny. Všíma si syntaktickú problematiku v týždenníku *Hlas ľudu,* v ktorom sa súčasná jazyková situácia odráža podľa autorky naplno. Vybrala si vlastne len jeden jav, a to používanie predložkových pádov v novinách, no práve táto oblasť prináša charakteristické signály o zmenách a tendenciách prebiehajúcich v dolnozemskej slovenčine. A hoci má článok predovšetkým odborný (teoretický) ráz, sleduje zároveň aj jazykovovýchovné ciele. Upozorňuje totiž na mnohých konkrétnych príkladoch, kde sa ustálenosť slovenských predložkových pádov v publicistických textoch narúša sústavným kontaktom so srbochorvátskym jazykom. Prieniku srbochorvátskych prvkov do slovenčiny pomáha aj to, že systém základných predložiek je v obidvoch jazykoch zhodný a že používatelia spisovnej slovenčiny sú aktívni bilingvisti, čím sa individuálna jazyková kompetencia do istej miery oslabuje. Na ukážku možno uviesť používanie predložkových pádov pri podstatnom mene *ulica:* vo vojvodinskej bežnej reči i v publicistike sa význam miesta vplyvom srbochorvátčiny vyjadruje lokálom s predložkou *v (v ulici* – oproti nášmu *na ulici);* na vyjadrenie hromadného smerovania sa zasa používa akuzatív s predložkou *na (vyjsť na ulice* podľa srbochorvátskeho *izaci na ulice* – oproti slovenskému spájaniu s predložkou *do: vyjsť do ulíc).* Stav jazykového úzu, ktorý autorka opisuje vedecky presne a adekvátne, vychádzajúc z danej jazykovej situácie, neraz pripomína situáciu na samom Slovensku, kde je takisto vzájomné pôsobenie medzi slovenčinou a češtinou (hoci, pravdaže, v celkom inej miere). V zhode s chápaním cudzích nespisovných prvkov v spisovnom jazyku na Slovensku označuje autorka isté importované elementy ako subštandartné prvky v spisovnom jazyku vojvodinských Slovákov.

Myjavcovej článok, založený na striktnej porovnávacej metóde, prináša

veľa cenného materiálu, ktorý je zaujímavý nielen pre používateľov slovenčiny v Juhoslávii (ako orientácia v jazykovej kultúre), ale má aj širší slavistický význam ako konfrontácia slovenčiny s iným slovanským jazykom.

Dvojčíslo Nového života dopĺňajú ešte dva články s jazykovou problematikou: Teoretické východiská tvorenia slov v slovenskej a juhoslovanskej lingvistike od autorky Anny M a r i ć o v e j a *Ústna podoba spisovnej slovenčiny vo Vojvodine* od Anny M a k i š o v e j. Ako naznačujú názvy článkov, výskumu slovenčiny sa venuje aj ďalšia generácia slovenských vojvodinských lingvistov.

O vzájomnej spolupráci slovakistov v Novom Sade a na Slovensku svedčia dve záverečné recenzie, ktoré Nový život prevzal jednak z nášho časopisu Kultúra slova a jednak z časopisu Slavica Slovaca. Obidve recenzie sa týkajú kníh vojvodinských slovakistov. Ukazuje sa, že sústavnou spoluprácou a vzájomnou informovanosťou o výskume jazyka získavajú obidve strany, pričom sa obohacuje poznanie spoločného národného pokladu – slovenčiny.

Mária Pisárčiková

Metafora z rozličných pohľadov

(KRUPA, V.: Metafora na rozhraní vedeckých disciplín. Bratislava, Tatran 1990. 184 s.)

Vedecká aj nevedecká verejnosť pozná V. Krupu ako plodného autora originálnych vedeckých a popularizačných prác aj atraktívnych cestopisov. Nie zanedbateľná je i jeho prekladateľská činnosť. Dlhoročná práca s jazykmi a skúsenosti získané pri nej podnietili Krupov záujem o princípy poznávania sveta, štruktúrovania a vyjadrovania poznaného v ľudskej reči.

Za jeden z najdôležitejších princípov poznávania a organizácie poznania sa už dlhšie považuje metafora ako cesta od známeho k neznámemu. Metafore venoval V. Krupa už niekoľko zasvätených štúdií a vyvrcholením jeho práce v tejto problematike je práve knižka *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín.*

Autor v nej síce vychádza z lingvistického poňatia metafory, svoj pohľad však rozširuje a metaforu chce charakterizovať ako jav, „ktorého korene siahajú až do roviny myslenia a správania sa" (s. 15). Krupova kniha je preplnená myšlienkami, niekedy, žiaľ, až natoľko, že ťažko možno sledovať hlavné myšlienky. Dá sa však povedať, že autora priťahuje najmä metafora ako všeobecný princíp poznávania a vyjadrovania poznaného, štruktúra metafory a metafora v poézii. Ako niť sa celou knihou zároveň vinie vzťah metafory a vedeckého poznania a vzťah metafory k jej tvorcovi a príjemcovi.

Kniha má dvanásť kapitol vrátane *Lingvistického úvodu k metafore,* v ktorom autor na základe chápania metafory ako jazykového prostriedku

riešiaceho protirečenie medzi neobmedzenou odrazovou potenciou jazyka a potrebou jeho komunikačnej stability (v autorskej terminológii adekvátnosť a koherentnosť jazyka) otvára cestu k opisu metafory z rozličných aspektov. Za *Základné aspekty metafory* (názov prvej kapitoly) považuje poznávanie (smer a vývin poznania a ich odraz v kognitívnej metafore), konvencionalizáciu v slovnej zásobe, afektívnosť v poézii. V kapitole je objasnená aj základná štruktúra metafory: vzťah tenoru a vehikula na základe porovnávacej bázy, ktorá napokon môže byť rozličná (vehikulom *slimák* možno pomenovať rozličné tenory – nástroj aj časť vnútorného ucha na základe tvaru alebo pomalého človeka na základe pomalého pohybu).

Metaforu chápe autor aj ako výraz jazykovej tvorivosti (kap. *Metafora a tvorivosť*), v ktorej sa prejavuje jej jazyková periférnosť, individuálnosť jej tvorcu a vyjadrenie negácie konvenčnosti. Tu uvažuje aj o dvojakom aspekte tvorivosti – o tvorivosti tvorcu a tvorivosti príjemcu metafory. Za osobitne priaznivú pre vznik metafory považuje autor tzv. kritickú situáciu. Môže sa ňou stať kontakt cudzích etník, zistenie nového poznatku či potreba neošúchaného emocionálneho vyjadrenia. Všetky tieto situácie vedú k mobilizácii vyjadrovacích schopností a sú vhodnou pôdou na vznik metaforických (teda vlastne sémanticky vysoko transparentných) pomenovaní.

V. Krupa ako znalec tichomorských jazykov nevynechal príležitosť konfrontácie európskej a exotickej metafory. Táto téma sa vinie celou knihou, no azda najväčšie zastúpenie má v kapitole o vzťahu metafory a mýtu. Tu V. Krupa na príkladoch z mýtov oceánskych a austrálskych národov a kmeňov dokumentuje metaforickú explanáciu sveta, ktorá sa odráža aj v organizácii slovnej zásoby. Otázkou je azda iba to, či možno považovať mýtickú organizáciu poznania za metaforu, a ak áno, tak z čieho pohľadu. Z pohľadu tvorcu takejto explanácie isto nie.

Poetickou metaforou sa autor zaoberá jednak všeobecne, jednak charakterizuje metaforu v dielach niektorých slovenských básnikov (Botto, Krasko, Krčméry, Mihálik, Turčány). Charakteristika je však iba fragmentárna. Krupa podrobne diferencuje metaforu v umelej a ľudovej poézii (originálnosť – stereotypnosť) a porovnáva metaforu v európskej a japonskej poézii (diskrétnosť metaforických vyjadrení v básni – difúznosť metafory; metaforou je v japonskej poézii celá báseň). Pri celkovej charakteristike poetickej metafory sa opiera najmä o Turčányho systémové chápanie básnickej metafory, ale uvádza aj viac názorov na metaforu (Ondruš, Stacho, Mihalkovič).

K metaforám, ktoré vznikli v kritických situáciách, V. Krupa zaraďuje aj metafory schizofrenikov a tzv. detské metafory. Tu sa však nedá hovoriť o rozvinutej metafore, ale skôr o metaforických mechanizmoch. (Tie sú samozrejme univerzálne, a ak hovoríme, že obraznosť detskej reči je iba obraznosťou dospelých, platí to isté aj pre vzťah tvorcov mýtov a ich metaforického chápania. Nakoniec aj v knihe sa konštatuje, že hranica medzi doslovnosťou a obraznosťou je individuálna; s. 75).

Kapitola *Problémy interpretácie metafory* ďalej rozvíja tému dvojakého aspektu obraznosti v metafore – obraznosti tvorcu a príjemcu. Za podmienky ovplyvňujúce interpretáciu metafory sa považujú jej identifikácia, okolnosti jej vzniku, dešifrácia a osobnosť prijímateľa.

Metaforu vo vedeckom poznaní autor interpretuje pomocou chápania metafory ako modelu a funkčnej analógie skutočnosti. Aj tu sa potvrdzuje individuálnosť a subjektívnosť výberu sémantických charakteristík tvorcu a príjemcu metaforického vyjadrenia a pochopenia.

Z jazykového hľadiska je azda najzaujímavejšie hodnotenie vzťahu metafory a gramatiky. Autor charakterizuje niekoľko teórií opierajúcich sa pri konštrukcii gramatiky najmä o sémantiku (Greenberg, Lakoff), ktorá odráža ľudskú skúsenosť s mimojazykovými javmi a transformuje ju do pevnejšej gramatickej štruktúry. Takúto podmienenosť gramatických kategórií dokumentuje na tých najpregnantnejších – rod substantív a slovies a kategória posesívnosti v niektorých exotických jazykoch na základe odcudziteľnosti/neodcudziteľnosti vlastného.

Záver knihy patrí metafore vo vzťahu k iným trópom – metonymii, prirovnaniu, irónii, alegórii a synestézii. Metafora sa tu vyvodzuje z asymetrického prirovnania, od ktorého sa líši absenciou alebo stupňom explicitnosti bázovej vlastnosti.

Krupová kniha neprináša výsledky vlastného výskumu, je skôr pestrým sprievodcom po názoroch na metaforu od filológov, ale nielen od nich. Je podložená množstvom literatúry (samozrejme, účelovo vybratej) a bohatými skúsenosťami autora. Možno ju odporúčať každému, kto sa zaujíma o jazyk v jeho najrozličnejších podobách. Vyčítať jej možno azda istú fragmentárnosť a „difúznosť" spracovania. Kniha však vyšla v Tatrane v edícii *Okno* a z okna sa možno pozrieť na ktorúkoľvek stranu.

Emil Pícha

SPYTOVALI STE SA

Prútikár – prútikárka – prútikáriť – prútikárstvo. – Z. M. z Bratislavy: V poslednom čase som častejšie počula alebo čítala o ľuďoch, ktorí majú schopnosť obyčajne pomocou vŕbového prútika nájsť vodné pramene. Zväčša som sa stretla s pomenovaním *prútkár,* no niekedy aj s pomenovaním *prútikár.* Zaujímalo by ma, ktorá z podôb *prútkár/prútikár* je v spisovnej slovenčine správna."

Súhlasne s čitateľkou Kultúry slova môžeme konštatovať, že sa v ostatných rokoch oživuje záujem o činnosť, ktorou možno uvedeným spôsobom

nájsť podzemné pramene vody. Dokonca sa vedú vážne diskusie o tom, či človek vôbec môže mať takúto schopnosť. Na tomto mieste nechceme zaujímať stanovisko k týmto diskusiám (v stredoveku sa pomocou vŕbového, či lieskového prútika, ale aj pomocou medeného drôtu hľadali nielen podzemné pramene vody, ale aj rudné ložiská), ale chceme odpovedať na jednoznačne formulovanú otázku, ktorá z podôb *prútkár/prútikár* je v spisovnej slovenčine správna. Iba nazretím do kodifikačných alebo lexikografických príručiek by sme jednoznačnú odpoveď nenašli. Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd. z r. 1971) toto slovo neuvádzajú. Slovník slovenského jazyka (3. zv. z r. 1963) ho zachytáva v podobe *prútkár* so štylistickým kvalifikátorom *hovorové slovo* a s vysvetlením „kto hľadá prútikom vodné pramene, rudné ložiská a pod." Krátky slovník slovenského jazyka (1. vyd. z r. 1987) slovo *prútkár/prútikár* nezachytáva, no podobu *prútikár* nájdeme v Česko-slovenskom slovníku (1. vyd. z r. 1979) ako ekvivalent českého slova *proutkař*. Je zaujímavé, že v tomto slovníku sa k českým slovám *proutkařit* a *proutkařství* neuvádzajú možné jednoslovné ekvivalenty *prútikárit'* a *prútikárstvo*, ale vlastne opisy (výklady) „prútikom hľadať vodu", resp. „hľadanie vody alebo nerastov pomocou prútika". V slovníkových prácach sa teda raz uvádza podoba *prútkár* a raz podoba *prútikár*.

Nazreli sme aj do lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. V nej prevažujú doklady na podobu *prútkár*, no sú tam aj doklady na podobu *prútikár*, resp. *prútikárka*. Zaujímavý je tento doklad z diela P. Jaroša *Pýr* z r. 1971: *Už vyt'ahuje prútkár – prútikár z vrecka vŕbové halúzky – prútiky, už ich citlivo a jemne uchopí za končeky, narovná a prekríži nízko nad zemou a celý zmĺknutý trasie sa trocha v rukách.* Autor tu totiž vedľa seba použil obidve podoby – aj tú, ktorá sa zachytáva v Slovníku slovenského jazyka, aj tú, o ktorej by sme mohli povedať, že je utvorená ústrojnejšie, systémovejšie. Ako by si bol uvedomil na jednej strane frekventovanosť jednej podoby *(prútkár)* a na druhej strane systémovosť druhej podoby *(prútikár)*.

Zostáva nám zaujať stanovisko k tomu, prečo pokladáme podobu *prútikár* za ústrojnejšiu, systémovejšiu. Na to je odpoveď celkom jednoduchá. V spisovnej slovenčine má zdrobnenina od podstatného mena *prút* podobu *prútik* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu i Krátky slovník slovenského jazyka). Je preto celkom prirodzené, že práve táto spisovná podoba sa musí stať odvodzovacím základom na tvorenie ďalších slov, ako sú *prútikár, prútikárka, prútikárit', prútikárstvo*. Podoba *prútkár* totiž predpokladá zdrobnenú podobu *prútok*, no v spisovnej slovenčine takáto podoba nie je. Slovo, ktorému venujeme pozornosť v tomto príspevku, sme našli aj v nárečovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, a to v týchto podobách: z Dolnej Súče (okr. Trenčín) v podobe *prútkar* (teda s uplatnením pravidla o rytmickom krátení) a zo Solivaru pri Prešove v podobe *prucikar* (*prucik* = prútik).

V tejto súvislosti nemožno nespomenúť, že na Slovensku sa v minulosti prútik, ktorým prútikári hľadali podzemné pramene vody, nazýval *virgul'a* (z latinského *virgula* „1. prútik, konárik, vetvička, 2. čarovný prútik"; porov. Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník od J. Špaňára z r. 1962). Slovo *virgul'a* zachytáva v tomto význame aj Slovník slovenského jazyka (5. zv. z r. 1965).

Na záver stručne zhrnieme odpoveď na otázku našej čitateľky. V spisovnej slovenčine z podôb *prútkár/prútikár* na označenie človeka hľadajúceho podzemné pramene vody je systémovejšia, a teda aj správnejšia podoba *prútikár.* Túto podobu uvádzajú aj najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu (1991). Žena, ktorá vykonáva takúto činnosť, volá sa *prútikárka,* samotná činnosť sa označuje slovesom *prútikárit'* a zamestnávanie sa touto činnosťou zasa podstatným menom *prútikárstvo.* Podstatné mená *prútikár, prútikárka, prútikárstvo* sú štylisticky neutrálne slová, sloveso *prútikárit'* je spisovné slovo so štylistickým príznakom hovorovosti.

Matej Považaj

HUMAN AFFAIRS

je nový časopis, ktorý zaplní doterajšiu medzeru v ponuke časopisov vedeckého charakteru v oblasti spoločenských vied. Ide o humanisticky a multidisciplinárne, resp. transdisciplinárne orientovaný časopis určený čitateľom u nás i v zahraničí. Časopis bude pokrývať rozsiahle spektrum spoločenských vied, aj vo vzťahu k umeniam a k prírodným vedám. Popritom bude prihliadať na špecifikum Slovenska, na jeho postavenie v strednej Európe a v Európe vôbec. Human Affairs bude vychádzať dva razy do roka v anglickom jazyku: rozsah bude 96 tlačených strán. Popri článkoch bude časopis prinášať aj informácie v podobe recenzií a správ o najvýznamnejších vedeckých publikáciách a podujatiach týkajúcich sa spomínaného tematického okruhu.

Témy, o ktorých sa bude hovoriť v prvých číslach časopisu, budú pestré: kreativita a ideológia, humanizmus v histórii, filozofia jazyka, poslanie prekladu v rozvoji kultúry a spoločnosti, kultúrny konflikt, tradícia a súčasnosť, problémy stredoeurópskeho regiónu, etika a politika, bilingvizmus.

Predpokladaná cena jedného výtlačku je 37,- Kčs. Časopis bude rozširovať PNS a VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

.....

OBJEDNÁVKA

Objednávam časopis HUMAN AFFAIRS

Meno/inštitúcia .....

Adresa .....

.....

Podpis/pečiatka ..... Dátum .....

VEDA, vydavateľstvo SAV, Klemensova 19, 814 30 Bratislava

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 25, 1991, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 90—, jednotlivé čísla Kčs 9—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava. Tlačí Tlačiareň LEV, štát. podnik, Ružomberok. Rukopis odovzdaný do tlače 19. 2. 1991. Vytlačené v júli 1991. Registr. zn. F-7050.

Distributed by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P. O. B 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991

Cena Kčs 9,—